

વેદ પરિચય પુસ્તકા શ્રેણી : ૨૦

અથર્વવેદ પરિચય

[પુસ્તકા : ૨]

આચાર્ય શ્રી વિષણુદેવ પંડિત

ગુરુનિવસિંહા ગ્રંથ નિર્માણ લોડ - ગુજરાત રાજ્ય

B.R. Patel
વેદ પરિચય પુસ્તકા શ્રેણી : ૨૦

24/2/88

પત્ની ત્વમસિ ધર્મજા અહં ગૃહપતિસ્તવ । અર્થવ્રવેદ ૧૪, ૧, ૫૧
તમે ધર્મથી પત્ની છો અને હું તમારો ગૃહપતિ છું.

અર્થવ્રવેદ પરિચય

[પુસ્તકા : ૨]

આચાર્ય શ્રી [વણણુદેવ સાંકળેશ્વર પંડિત, એમ. એ.
વેદાન્તાચાર્ય, વ્યાકરણતીર્થ, વ્યાખ્યાનહિવાકર

યુનિવર્સિટી થંથ નિર્માણ ઐડ
ગુજરાત રાજ્ય, અમદાવાદ-૬

પ્રકાશક :
જે. ઈ. મેન્ડિલ
અધ્યક્ષ,
યુનિવર્સિટી અંથ નિર્માણ બોર્ડ
અમદાવાદ-૬

11

© યુનિવર્સિટી અંથ નિર્માણ બોર્ડ

પ્રથમ આવૃત્તિ : એપ્રિલ ૧૯૭૫

હિર અંગ્રેજી અધ્યાત્મમ પ્રેરિત સન. સાતવલેકરણ
સમારક ક્રેણી ; મણ્ડુકો વીસમો

મૂલ્ય : રૂ. ૨-૦૦

મુદ્રક :
વિષણુગ્રસાદ સો. પંડ્યા
સાહિત્ય મુદ્રણાલય, સીટી મિલ કંપાઉન્ડ,
કાંકડિયા રોડ, અમદાવાદ-૨૨

વિક્રેતા :
ખાલગોવિંદ બુક્સેલસ
ગાંધી રોડ,
અમદાવાદ-૧

નિવેદન

સામાન્ય શિક્ષિતજનનો વેહની વૈચારિક અને આધ્યાત્મિક સંપત્તિથી પરિચિત કરાવવાનો આ વેદ પરિચય શ્રેણીનો હેતુ છે; એટલે આમગ્રન્ઝનું સરવ ખાલે અને એતું તોડુ વધે તેવા પ્રયાસોમાં મળન હરિ ઊં આશ્રમવાળા પૂજ્ય શ્રી મોયાએ ઇપિયા ૨૦,૦૦૦ નું દાન યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિમાણ એઈને દ્રસ્ટદ્વારે સોંપ્યું, તે અતિ આવકાર્ય બાબત બતી છે. એઈનું એ સહભાગ્ય છે કે પૂજ્ય મોયાએ એને આ કાર્યનું નિમિત બનવાનો પ્રસંગ આપ્યો અને શ્રી. વિષણુહેવ પંડિત જેવા ચારેય વેહો અને વેદ સાહિત્યના અભ્યાસી લેખક અમને મળ્યા. સાહિત્ય મુદ્રણાલયવાળા શ્રી. વિષણુપ્રસાદ પંડ્યાનું આવપૂર્વકનું મુદ્રણકાર્ય એ પણ શ્રેણીની ખુશનસીણી છે.

શ્રેણીનું સહભાગ્ય રહ્યું કે, એને પૂજ્ય સ્વામીજી શ્રી. ગંગેશ્વરાનંદજી, શ્રી કાકાસાહેબ કાલેલકર, શ્રી. ઉમાશંકર જોપી, પૂજ્ય શ્રી. રવિશંકર મહારાજ, શ્રી. કે. કા. શાસ્ત્રી, પંડિતરાજ ભગવહાચાર્ય, ડૉ. ભગવતીપ્રસાદ પંડ્યા, શ્રી. સી. એલ. શાસ્ત્રી, શ્રી. હરકાંત શુક્લ, શ્રી. દિવ્યકાંત નાણાવટી, શ્રી. રસિકબિહારી જોપી, શ્રી. ગોવિંદ નરહરિ વૈજનુપુરકર શ્રી. વલ્લભરામ વૈઘરાજ વગેરે વિદ્ધજ્ઞનોનાં શુભાશિપ અને આવકાર મળ્યાં, તે બધાનો આ તરે આભાર માનું છું.

૧૬મી પુરિતકાથી અથર્વવેદ પરિચય શરૂ થાય છે તે શ્રેણીના પરામર્શક તરીકે વનસપતિશાસ્ત્રી આયુર્વેદાચાર્ય શ્રી. વલ્લભરામ વૈઘરાજે કાર્ય સંભાળ્યું છે. પહેલી પુરિતકાની શુભાશંસના ગુજરાત કૃપિ યુનિવર્સિટીના કુલપતિ શ્રી. વસંતરાય મહેતાએ તેમજ બાજુ પુરિતકાનાં આવકાર સાક્ષર શ્રી. શાંતિલાલ ઠાકરે લખેલ છે. તે બંને વિદ્ધાનોના હું હાર્દિક આભાર માનું છું.

સહવિચાર અને સહવિચાર પ્રેરક તેમજ ધર્મમૂલક સાહિત્યના પ્રચાર માટે આજીવન આપકમાણીનો ફીક ફીક ડિરસો ખર્ચનાર હિંદુરતાન ટાઇલસવાળા શ્રી. ઓચ્ચવલાલ ગોરધનદાસ શાહે (ખાડીયા ચાર રસ્તા, અમદાવાદ) આ અથર્વવેદ પરિચયની પુરિતકાના પ્રચાર અર્થે હંમેશની જેમ ડા. ૫૦૧/- પાંચસોને એકનું દાન આપ્યું છે, તેની સાભાર નોંધ લેતાં આનંદ અનુભવું છું.

વેદ પરિચયની સમય શ્રેણીને સંસ્કૃતિના સર્વ ચાહકોએ બિરદાવી અને આવકારી છે. અથર્વવેહની આ ખીજ પુરિતકા વાચકોના હાથમાં મૂક્તાં હું સંતોષની લાગણી અનુભવું છું અને ઉદ્ધરને પ્રાર્થના કરું છું કે એને વાચકોનો પ્રેમ સાંપ્રે અને અથર્વવેદ શ્રેણીની બાકીની ચાર પુરિતકાઓ અમે સમયસર પ્રકાશિત કરી શકીએ.

યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિમાણ એઈ,
ગુજરાત રાજ્ય, અમદાવાદ-૬.

જે. પી. સેંડિલ
અધ્યક્ષ

આરંભે

ચાર વેહોમાં અર્થવ્ર્વેહને સ્થાન આપવાથી જ પૂરતું થતું નથી. ત્રણેય વેહોની સાથે સંગતિ મેળવવામાં પણ તેનું સ્થાન અનેરં છે. જે કે તાત્ત્વિક અને પૌરાણિક કર્મકંડ શરૂ થયા પછી, વૈદિક મંત્રો પાડ પારાયણ અને સ્વાધ્યાય પૂરતા મર્યાદિત રહ્યા, લારે વેહાન્ત દર્શન વેહોથી સ્વતંત્ર થતાં, ઉપનિષદ્ધો, ગીતા અને ગોલ્ફસ્ત્રોની પ્રસ્થાનત્રથીને મુખ્ય પહ્ય મળ્યું, તેથી વેહોના સ્વાધ્યાય તરફ હુર્વક્ષ અપાયું. આર્યસમાજની સ્થાપના પછી વેહો તરફ થોડાક વિદ્બાનોનું ધ્યાન ગયું, જે એક રીતે વેહોના મંત્રોની વ્યાખ્યામાં નવીન દાઢિ અપનાવી રહ્યા હતા, તો બીજુ બાજુ મેંકસમૂહલર જેવા પાશ્ચાત્ય વિદ્બાનોએ વેદાભ્યાસમાં નવાં પગરણ માંઝાં; જેને કારણે આજે વિશ્વના સાહિત્યમાં વેહોનું સ્થાન સચ્ચવાતું રહ્યું છે. જે કે એ વ્યાખ્યાઓ અને વિવેચનો એકાંગી અને અધૂર્તાં પુરવાર થયાં છે.

ગુરુહેવના હૂલામણું નામે અકૃતજ્ઞનો અને વેદપ્રેમીઓને આદરપાત્ર બનેલા પ.પ.મ.મં. સ્વામિ શ્રી. ગંગેશ્વરાનંદજી મહારાજના સંપર્કમાં મારે અગિઆરમે વર્ષે જ આવવાનું થયું. તેમના વેદ સ્વાધ્યાયના કાર્યમાં ઈ.સ. ૧૯૬૬થી જેડાવાનું બન્યું. તેમની સાથે અમદાવાદ, આણુ, નાસિક, વૃદ્ધાવન, વારાણસી જેવાં વિદ્યાધારોમાં સાથે રહીને વેહો પરના સ્વાધ્યાય, સમાલોચન, લેખન-સંપાદન કરવાને પરિણામે વેદ સાહિત્યના વિશાળ સાગરમાં ડૂઅકી મારવાનો સુયોગ પ્રાપ્ત થયો. ઈ. સ. ૧૯૭૨ના ઓષ્ઠમ કાળો નાસિકના એકાન્ત સ્થળમાં ગુરુહેવની સાથે અર્થવ્ર્વેહ સાયણું ભાઈ સાથે વાંચવા વિચારવાનો યોગ થયો. તેના વાસેય કાંડો પર સાયણું ભાઈ લખાયું નથી, તે પૂરું કરવાનો મનોરથ પણ સ્વામીજીએ સેવ્યો. અને તેના પરિણામે આણુમાં વીસમા કંડ પરનાં સમાલોચન અને કુન્તાપસ્કૃત પરનાં વિશ્લેષણપ્રક્રિયાના લખાણું પ્રાપ્ત થયાં. પરિણામે અર્થવ્ર્વેહ હિંદી ભાષા ભાઈ તૈયાર થઈ રહ્યું છે.

મારા અર્થવ્ર્વેહ પરિયય શ્રેષ્ઠીના પુરિતકાઓનાં મંડાણું પણ ગુરુહેવ સાથેનાં પઠન, પાડન અને સ્વાધ્યાયથી થયાં છે, તેમજ અર્થવ્ર્વેહના છ હજાર જેટલા મંત્રોમાંથી હજાર હજાર મંત્રોના ભાવાનુવાદ હરેક પુરિતકામાં આવી જય છે. તે પ્રમાણે આ બીજુ પુરિતકામાં ગૃહસ્થને લગતી વિગતોનો સમાવેશ કરી શકાયો છે. વેદમૂર્તિ શ્રી શ્રીપાદ હામોદર સાતવળોકરજીના પરિયયથી અને તેમણે સંપાદિત કરેલાં અર્થવ્ર્વેહનાં વિવિધ પ્રકાશનોની સંક્ષાયથી પણ મારં કાર્ય સરળ બન્યું છે.

સંવત : ૨૦૩૧, વસંત પંચમી
૨૮ ડાલ્લાભાઈ પાર્ક,
ગીતામહિર રોડ, અમદાવાદ-૨૨

—આર્ય વિષણુહેવ પંડિત
ડ. નં. ૫૨૩૬૩

આવકાર

ચાર વેહોમાં અર્થવ્રેહ એક વિશિષ્ટ સ્થાન ધરાવે છે. ઝડપેહમાં ચિંતન છે, શાન છે, પરમ તત્ત્વના સ્વરૂપને જણાવનારા મંત્રો છે. યજુર્વેહમાં મુખ્યત્વે કર્મકંડ છે. સામવેહમાં સંગીત સાથે ઋચા-મંત્રોતું ગાન છે. પણ અર્થવ્રેહમાં પરમ તત્ત્વના ચિંતનની સાથે સાથે આ લોકમાં ઉન્તતિ કરવાનાં સાધનો બતાવવામાં આવ્યાં છે. અહીં રાષ્ટ્રોભાવનાનું બીજ છે, ગૃહસ્થના ઉત્તરોત્તર થતા વિકાસનું દ્વિગ્રહણ છે, વરીકરણના મંત્રો છે—જેમનો ઉપયોગ ગૃહસ્થાશ્રમને સુખી, સમૃદ્ધિશાળી, સૌમનસ્યથી પરિપૂર્ણ બનાવવા માટે કરવાનો રહે છે, ધરની પ્રતિક્રિયાનું વર્ણન છે, ગોપાલન, સંપત્તિ, અન્ત, ધન વગેરે પ્રાપ્ત કરવાનું પ્રોત્સાહન છે, શત્રુ પર વિજય પ્રાપ્ત કરવાની તરફાણો બતાવવામાં આવી છે, બધા લૈકિક વિષયોને આધ્યાત્મિક ઉન્તતિમાં આવરી લેવાની એક નવીન અદ્ભુત દાખિ છે.

અર્થવ્રેહની આ બીજ પરિયપુરિતકામાં ગૃહપતિના સાર્થકચનું વર્ણન છે. સત્યેન ઉત્તમિતા ભૂમિઃ । પરમ સત્યના આધારે ભૂમિ ટકી રહી છે; અને સૂર્યેણ ઉત્તમિતા દ્વાઃ । અંતરિક્ષ ગતિમાન સૂર્યના આધારે ટકી રહ્યું છે ધર બાંધવા માટે કર્દ જતની ભૂમિ પસંદ કરવી, શાળાનું નિર્માણ કર્દ રીતે કરવું, તેમાં કયા કયા દેવોનું આવાહન કરવું, કયા કયા દેવોની કૃપાથી ધર મંગલમય બની રહે અને આધ્યાત્મિક વિકાસમાં પોતાનો ફાળો આપી શકે, તે ધર સ્થિર બની રહે, ભાંગી ન પડે, તેમાં વસનારી વ્યક્તિઓ સુખી, સંપત્ત અને આધ્યાત્મિક માર્ગનાં સફરી બની રહે, તેવી મંગલ કામના અર્થવ્રેહની શાલાસંબંધી શિલસુશીમાં પ્રગટ કરવામાં આવી છે. બીજાધાનથી માંડિને સીમાંતોન્યન, મેખલાબંધન સુધીના ગૃહ સંસ્કારો આ પુરિતકામાં અર્થવ્રેહના આધારે વર્ણવવામાં આવ્યા છે. જન્મ થતાં પહેલાં સંસ્કારો દ્વારા જીવની કેળવણીની શરૂઆત થતી અને ક્રમિક સંસ્કારો દ્વારા તે આધ્યાત્મિક કેળવણીનું સંવર્ધન-સંરક્ષણ કરવામાં આવતું, તે અંતેણિ સંસ્કાર સમયે પરિપૂર્ણ થતું અને પાદું ઉમરડાનું ઇણ સરલતાપૂર્વક નીચે ગરી પડે છે, તેમજ તે જીવ અમરતાના ઐળામાં પરિપક્વ બની ગરી પડતો;—આ અદ્ભુત પ્રકારના વિકાસનું સંયોજન આ સંસ્કારેની પીડમાં હેખા વે છે. ગૃહસ્થાશ્રમાં કામની શુદ્ધિ કરી, તેને પરમાત્માની ભક્તિમાં પરિવર્તિત કરવાનો હોય છે. દંપતી પરસ્પર પ્રેમયુક્ત જીવન ગાળે, ધીમે ધીમે કામ-વાસના ક્ષીણ કરી પરમાત્માની ભક્તિમાં જોડાય, તે ગૃહસ્થાશ્રમનો મૂળ ઉદેશ છે, મુખ્ય હેતુ છે. ગાર્હરસ્ય પ્રભુ-ભક્તિના પાઠ જણાવાની પાઠશાળા તરીકે વેહમાં સ્વાકારવામાં આવ્યું છે, તેમાં વરીકરણું જંગડ-મણિ વગેરેનો ઉપયોગ, દંપતીના શુદ્ધ પ્રેમમાં કોઈ વિદ્ધ ન આવે તેની દ્વારા તરીકે સ્વીકારવામાં આવ્યાં છે. પુરુષ લગ્ન કરતો અને ગાર્હપત્ર્ય અભિનીતિ સેવા-શુદ્ધૂપા કરવા માટે પત્તી પરણીને લાવતો, કે જે અભિન આપરે તેની ચિતાનો અભિન પ્રભ્રલિત કરવા માટે લઈ જવામાં આવતો. આમ આર્ય ગૃહસ્થ અભિનપૂજનું હતો, પ્રકારશપ્રેમી હતો, જ્યોતિમાર્ગનો સફરી હતો. પોતાની

આજુવિકા ધર્મ્ય રીતે પ્રાપ્ત કરવા માટે તેને ગોપાલન કરવાનું રહેતું. ગાયનો આધ્યાત્મિક અર્થ થાય છે આત્મજ્યોતિનું કિરણ. સરખાવોઃ ઝડપિઓનાં નામ ગોતમ, જરહગવ, ગવિષિર (આત્મજ્યોતિના કિરણમાં સ્થિર) વગેરે. અર્થાત્, લૌકિક આજુવિકા પ્રાપ્ત કરવાની હિયા સાથે, તેણે આધ્યાત્મિક વરતુની પ્રાપ્તિ તરફ ચાંપતી નજર રાખવાની રહેતી. અન્દભૂતી (ગરીબાઈ) એ લક્ષ્મીની મોટી ઐન છે, અર્થાત્, ગૃહસ્થે ગરીબાઈથી હરભડી જવાની જરૂર નથી; ગરીબાઈ પણ યોગ્ય રીતે સ્વીકારાય તો તે પ્રોત્સાહક, અલહાયક અને સહિતણુતાના, હમહર્દીના પાઠ ભણાવનારી હેવાતુલ્ય બની શકે છે; તેના આગમન પણી તેની નાની ઐન લક્ષ્મી પણ આવશે તેવું આશ્વાસન પણ આપે છે.

અથર્વવેહની આ પુસ્તિકાળોમાં ક્રમ રખાયો છે—ક્ષેત્રપતિ, ગૃહપતિ, રાષ્ટ્રપતિ, યજપતિ, પિતૃપતિ અને સર્વાધિપતિ. અહીં ક્ષેત્રપતિએ ઐતર ઘેડવાનું અને ગૃહપતિએ શરીર-મનુષ્યા ક્ષેત્રમાં શુદ્ધ સંરક્ષારો તથા કર્મેનું બાજ વાવવાનું. ધરનો પતિ બને, ત્યારે પુરુષે પોતાના ભૂળ ધર તરફ-સ્વે દમે-આત્મતરખ તરફ દશ્ચિ રાખવાની. રાષ્ટ્રના સંગઠન વડે વ્યક્તિ પણ સુખી અને સંપન્ન બને માટે રાષ્ટ્રની ઉન્નતિં તરફ પણ અચૂક દશ્ચિ રાખવાની, કેવળ વ્યક્તિગત સુખ તરફ, સ્વાથીં નજર નહિ રાખવાની. યજાનું સ્વર્ગ જ એવું હતું—યજ કરનારની સંપત્તિ—માટીનાં વાસણો ખરીદવાં પડે એટલે કુંભારને, આહણોને જમાડવાના, દક્ષિણા આપવાની, અનાજ તથા ધી ખરીદવા વેપારીઓને લાકડાં-ધીની આહુતિ માટે ગાયોના ગોવાળને તેમજ કાષકારને કિંમત આપવાની રહે. આમ આડકતરી રીતે યજ ગોટલે લૌકિક સાધ્યવાદ અને સમાજકલ્યાણવાદ પણ હતો. આધ્યાત્મિક અને આધિ-હૈવિક રીતે, અદ્વય વિશ્વરક્તિઓ સાથેની લેવડ-ટેવડ દ્વારા સમાજનું અને વિશ્વનું કલ્યાણ સાધવામાં, વૃષ્ટિ વગેરે દ્વારા લોકોને સુખી બનાવવામાં, તે પ્રક્રિયા સાધના-રૂપે કરવામાં આવતી અને ખુદ યજપતિ-વિષણુ લગવાનનાં દર્શાન, આત્મ સાક્ષાત્કાર એ સુખ્ય ઉદ્દેશ રહેતો. વળી પિતૃલોકમાં રહેતા સમર્થ પિતૃઓ સાથે સંબંધ બાંધી, તેમના આરીવાંદ દ્વારા તેમના વંશનેનું આધિલૌતિક, આધિહૈવિક અને આધ્યાત્મિક કલ્યાણ સધારણ, તેવી જ્ઞાગવાઈ પણ રાખવામાં આવતી. દેવોને અપાતા બાલિ વખતે સ્વાહા ઐલાય અને પિતૃઓના તર્ફણે વખતે સ્વધા ઐલાય. સ્વધા એટલે વંશપરંપરાગત પ્રાપ્ત થયેલી યજમાનના સ્વભાવની ભૂળભૂત શક્તિ અને છેલ્લે સર્વાધિપતિનું, પરમપિતા પરમાત્માનું આવાહન, તેનો સાક્ષાત્કાર-ઉપર ગણુવેલી પાંચેય પ્રક્રિયાઓ દ્વારા, કરવામાં આવતો. તે માનવ-જીવનનો પરમ પુરુષાર્થ, ચોથે પુરુષાર્થ ગણુતો. આમ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ-ચારેય પુરુષાર્થી સિદ્ધ થતા.

શાંતિલાલ ઠાકરે

અનુક્રમ

૧. ગૃહની પ્રતિષ્ઠા
  ૨. કામની શુદ્ધિ
  ૩. આજુવિકા
- પરિશાષ્ટ

પૃ. ૭-૪૦	પૃ. ૪૧-૬૧	પૃ. ૬૨-૮૪
પૃ. ૮૫-૮૮		

હસ્તિનાપુર રાજધાની હતું; ત્યાં
કૌરવ અને પાંડવ બંને રહે, પણ મેળ
હતો નહિ, એટલે જુદા રહેવાનું થયું.
પાંડવોને ભાગે ખાંડવ વન આવ્યું. ત્યાં
નવી વસાહત ઊલી કરવાની. જંગલને
મંગલમાં ફેરવવાનું. આખા વનને બાળી
મૂકવાનું. એમાંનો કોઈ અવરોધ ન રહે,
તે જોવાનું !

અર્જુનની સહાયે કૃષ્ણ આવ્યા અને
દેવ અર્જિનને આખાય વનની આહૂતિ
ધરી દીધી. ન બચવાં જોઈએ; એવાં
એ ત્રણ અવરોધ બચી ગયાં. એમાંનો
એક ભય દાનવ. મોટો શિલ્પી; તેને
જીવનનાં દાન આપ્યાં, તેના બદલામાં
તેણે એક સેવા માંગી લીધી.

તેણે નવી એક નગરી ઊલી કરી
દીધી. સાક્ષાત જાણે કે ધીન્દ્રની પુરો; બીજી
એક ગાંધર્વની નગરી. વાહણ ભેગાં થયાં
હોય, સાંજનો સ્કૂરજ આથમતો હોય,
તેનાં કિરણોથી દુર્ગ સાથેની પુરો ઊલી
થઈ જય. પવનના એક અપાટામાં બધું
વિખેરાછ જય; એ તો હવાછ કિલ્લા,
પતાંનો રચેલો મહેલ; ઝાંઝવાનાં જલ !
હેખાય જુદું અને હોય કાંઈ જુદું;
કદાચ ન પણ હોય. એકલો હેખાવ. !

આ તો ભય દાનવે રચેલી માયા-
નગરી. એ જલે બચ્ચો ગયો, પણ તેનો
આપો. વસવાટ તારાજ થયો હતો, તેનું
તેને મનહુઃખ હતું. સેવા કરી, તેને
બદલો લેવો હતો અને તેણે એક સુંદર
મનોહર લલકલરી ધીન્દ્રપ્રસ્થ નગરો ઊલી

૧ ગૃહની પ્રતિષ્ઠા

કરો દીધી. પાંડવોને તે ગમી ગઈ અને તે જોવા કૌરવોને ખોલાયા.

હુર્યોધન આગળ ચાલે, અજુનું તેની સાથે. પગથળની આખો ભૂમિ રવચછ અને નિર્મળ સ્કટિક આરસની. બાજુની દિવાલો પર રંગ વિરંગા ચિત્રાંકિત રેખાઓ. એક આભાસ ઉભો થાય, એવું દૃશ્ય. મનને ગમી જય, પણ આંખને ભ્રમ ઉલો કરે. જયાં થલ હોય, ત્યાં જલ હેખાય, જલ હોય ત્યાં સ્થળ હેખાય.

એ બ્રહ્મજ્ઞનમાં હુર્યોધન ઇસાઈ ગયો. બીજે માળે ઉભેદીં દ્વૈપહંગે તેની દશા જોઈ અને કદાકની વાણી ફેંકો. મનનો મળ વાણીમાં ઉસરાયો અને વર્તનમાં વેર જગ્યાં. તેણે વિનાશ નોતર્યો. મય હાનવની એ માયા રચનાઓ ધારી સફળતા મેળવી લાંઘી. અજુનના બાહુ બળે એક ખાંડવવન સાઝ કર્યું, મયના કળાકૌરશલ્યે એક જતિનો વિનાશ કર્યો.

સર્જનની શરૂઆતથી આમ ચાલતું આવ્યું છે અને ચાલ્યાજ કરવાનું! એક સર્જનની ભૂમિમાં સત્યનો આધાર છે, બીજા સર્જનમાં એકલો આભાસ! એકને હેઠી રચના કહો, તો બીજની રચના આસુરો માયા. માનવી આભાસમાં રાચે, પણ તેની ધૂમારત કયારે વીંખાઈ જય; તેની ખાર ન પડે. હેઠી રચના સાહી સરળ હોય, પણ તેને નિત્યની પ્રતિષ્ઠા મળે.

એક લોકવાણી છે. તે ઘરના રજૂ કરે છે, બીજી પુરાણોની વાણી છે, તે કથા કરે છે, ત્રીજી વેદવાણી છે, તે આદર્શની રજૂઆત કરે છે. જે કંઈ ઘરના બની છે; તેને લોક અને પુરાણો ગાય છે, તે કથાનક, ડ્ર્પક, નાટક કે સંવાદની ભાપામાં ગોઠનાય છે. તેમાં ભૂતકાળની ચિત્ર રેખાઓ આલેખાય છે. એવી ઘરનાઓ કે ભૂતકાળની કથાઓની એક મર્યાદા છે. વેદવાણી તથી આગળ વધે છે. જે કંઈ બનવું જોઈએ, જેથી પ્રગતિ સધાય, નીતિ ઘડાય, આચાર સંહિતા રચાય, તે રાતની ભાવનાની ચિત્રરેખા ઉપસાવવી છે.

આ વેદનો કવિ છે. સર્જનની શરૂઆતનાં તે દર્શન કરે છે. આ સર્જનનો હેતું શું, જીવનનો આદર્શ શું, સાથ સહકારનું પ્રયોજન શું; આવા અનેક પ્રશ્નો જાગે, તેના ઉત્તર સાદ્ય સીધા નથી. તે માટે એક ભાવના જાગે, એક ચિત્રરેખા ઉપસે, તેવી એક આદર્શ વાણી અહીં પ્રગટ થાય છે.

એક ઋપિની વાણી અથર્વવેદમાં જાગી છે, બીજા એક ઋપિની વાણી ઋગવેદમાં જાગી છે. ઋપિ કહો કે, કવિ કહો; તેનાં નામ અજાણું છે; વાણીમાં એક લગ્ન ગીત રજૂ થયું છે. તે ગીત ગાનાર એક કન્યા છે, એક નવોઢા વધૂ છે. તેનું નામ સૂર્યા છે, તેણે પોતે આ ગીત ગાયું, માટે તેના ઋપિ તે પોતે છે. પોતે પોતાનાં લગ્નની ભાવના રજૂ કરે છે. લગ્ન પઢીના સંસારની ભાવના સેવે છે, આખ્યા જીવન પર નજર દોડાવો, એક આદર્શ ચિત્ર ઉપસાવે છે; તેના ભાવનાને

રજૂ કરતું આ સૂક્ત છે. ઋગ્વેદ અને અર્થવ્ર્વેદ બંનેમાં આદર્શ ગીત રજૂ થયું છે અને તેથી બંનેના ઋપિ સૂર્યા છે.

સૂર્યા કોઈ એક નવોદા કન્યા નથી, જેની કથા અહીં આલેખવાના છે. વેદના ઋપિને એક લગ્ન ગીત રજૂ કરવું છે, જેમાં આદર્શ જીવનની એક ચિત્રકથા હોય. આ કન્યાના પિતા સૂર્ય હોય; તેના પતિ સોમ હોય. પિતાને અંગળે વર આવે, તેને પહેરામણી આપીને કન્યાનાં દાન અપાય. એ કન્યાને રથમાં ઐસાડી જનૈયા-વરના જાતિજીનો સાસરે લઈ જાય, તેને સંબંધાજીનો આવકાર આપે. આદર્શ ઘર મંડાય, ત્યાં પ્રજનાં સર્જન થાય, સંસાર શરૂ થાય. વરવધૂના સાથ સહકારથી જીવનના ઘડતર થાય.

આ જીવન, આ સંસાર, તેનો પાયો ઘર છે; ગૃહ છે. તે નાનું હોય કે મોટું, તે ભદ્રત્વનું નથી. તેમાં વસનાર એક ગૃહપતિ છે અને બાજુ ગૃહિણી છે. તે ઘરમાં એક અગ્નિની પ્રતિષ્ઠા કરવાના છે. તે ગાહુપત્ય અગ્નિ છે, તેના સાક્ષાત્માં ગૃહ્ય સંસ્કાર કરવાના છે. ઘરમાં જે ઘડતર થાય; તેથી પ્રજનાં સર્જન થાય, પાલન થાય અને સંસ્કાર અપાય. તેનું મૂળ આ લગ્નની પદ્ધતિ છે, તે પહેલો સંસ્કાર છે, તે ગૃહ સંસ્કારથી ઘરની પ્રતિષ્ઠા થાય છે, તે પછીના સંસ્કાર ગર્ભધાન, પુંસવન, સામંત, જતકર્મ, નામકરણ, અન્નપ્રારણ, ચૂડાકર્મ-ગોદાન, જનોઈ, શિક્ષણ વગેરે અપાય; તે સર્વ સંસ્કારોથી એક આદર્શ જીવન રચાય; તેનું એક રેખાંકન આ વેદસૂક્તામાં, કાવ્યની વાણીમાં, મંત્રના ભાવનામાં રજૂ થયું છે. ભૂમિ માતા, દ્યુલોક, સૂર્યપિતા, તેની પ્રભા કે આલા સૂર્યા કન્યા અને ચંદ્ર કે સોમ પતિ છે. સૂર્યા તે ગીતની શરૂઆત કરે છે:

‘ભૂમિ સત્યના આધારે ટકી રહી છે; સત્યની પ્રતિષ્ઠા છે. જેની પર ભૂમિ તોળાઈ રહો છે અને તે નીચે પડતો નથી. સૂર્યથા દ્યુલોક તોળાયું છે. ઋતના આધારે આદિત્ય ટકી રહ્યા છે. એ દ્યુલોકમાં સોમ આશ્રય લઈ રહ્યો છે.’

કવિ સૂર્યાનાં માતા અને પિતાના સંબંધ જોડે છે. તેમનાં સજનથી અનેક આદિત્ય હેવો થયા છે, સૂર્યા તેમાંના એક આદિત્યા છે. માતા અને પિતાના સંસારમાં સત્ય છે. ઋત-સેવા અને પરોપકારના ભાવના છે. સત્ય અને સેવાના ભિલન થાય, તો જીવનની પ્રતિષ્ઠા થાય. સૂર્યા આદર્શ જીવનાં દર્શાન કરે છે. માતા અને પિતા તરફથી તેને ઉત્તમ સંસ્કાર મળ્યા છે. જીવનનાં તે ઘડતર લઈ, સૂર્યા આગળ વધે છે.

આ સૂર્યાના વિવાહ કરવાના છે. જન-જાતિજીનોની સાથે સોમ લગ્નને

માંડવે આવે છે. ભૂમિ અને સૂર્ય વરનાં પૂજન કરે છે. કોઈલાં કન્યા જેવી સૂર્યાં
કરુણેથાં સોમને આવતો જુએ છે અને તેનું ગીત આગળ વધે છે તે સોમને જણે
છે ન તેની રત્નતિ કરે છે:

‘આ સોમના આધારે આદિત્ય-હેવો બળવાન છે, સોમથી પૃથ્વી મહાન છે,
દુલોકને આંગણે રહેલા સૂર્ય વગેરે નક્ષત્રોની પાસે સોમને રાખવામાં આવેલ છે.
સોમ નામની ઔપધિને જ્યારે રસિક જને પીસે છે, ત્યારે સોમરસ પીવાલાયક બને
છે, એમ કેટલાક માને છે. ખરી રીતે તો જે સોમને અલ્પવાદીજનો જણે છે, તેના
રસનાં પાન કોઈ પાર્થિવજન કરો શકતો નથી; અર્થાત આકાશમાં રહેલ સોમ
દ્વિત્ય અમૃત છે; તેના કલાનાં પાન હેવો કરતા હોય છે, કોઈ માનવી તેનાં પાન
કરો શકતો નથી.

‘એ હેવ સોમ, હેવો તારાં પાન કરતા હોય છે ત્યારે તું વધતો રહે છે.
વાયુ બીજા બધા રસોનાં શોષણ કરે છે, પરંતુ તે આ સોમરસનાં રક્ષણ કરે છે,
તેને કારણે માસે માસે અવનવાં ડ્રપ લેતાર આ સોમ-ચંદ્ર સર્વહેવોના સંબંધમાં
આવતાં એક સરખો આકાર ધારણ કરે છે.

‘હે સોમ, ગુમવિધિ વિધાનોથી તને સાચવી લીધો છે, તો ઉદાર ચરિત મોટા
જનોએ તારાં રક્ષણ કર્યું છે. સામાન્ય નજરે તારાં દર્શન થતાં નથી, ફક્ત પત્થરોથી
પીસવામાં આવે અને તેમના અવાજો થાય, તેથી તારી હ્યાતી સાંભળવાની મળે
છે. આને કારણે પાર્થિવજન તારા રસનાં પાન કરી શકતો નથી.’

કવિ એક દ્વિત્ય અમૃત રસના ઇપે સોમનું વર્ણન કરે છે. સામાન્યજનોને લોઽય
અન્નપાન સદ્દા રક્તાં નથી. જે હેવો છે દ્વિત્યમાર્ગના યાત્રિકો છે, તે ખાતા નથી,
પીતા નથી, અમૃતનાં દર્શન કરીને જ તૃપ્ત થાય છે. સ્વર્ગનું અમૃત પીણું તે
સોમરસ છે, હેવ સોમ તેનો અધિકાતા છે; તેને આવતો જોઈ, સૂર્યાં આનંદવિભોર
બને છે. સોમને જોતાં જ તેને દ્વિત્ય આનંદનો અનુભવ થાય છે. આ સંસારમાં
સૌ જનને રક્વા માટે, અન્નપાનનાં સેવન કરવાં પડે છે. સોમ એક દ્વિત્ય પીણું
છે, અમૃત છે, તેનાં સેવનથી સંસાર મધુર બને છે. સંસારને માંડવે વર અને વધૂને
એ દ્વિત્ય પીણું મળે, તો જીવન આખું મધુર બની જય. અહોં તો દ્વિત્ય અમૃત
સોમ પોતે જ વર બનીને માંડવે આવ્યો છે અને તેનાં દર્શન કરી, આ નવવધૂ
નવો ઉલ્લાસ, નવી તાજગી મેળવે છે.

સોમે સૂર્યાના હાથની માંગણી કરી હતી; તે માટે સોમ તરફથી એ અશ્વિનીકુમારો

સૂર્ય પાસે આવ્યા હતા. આજે સોમ પોતે આવે છે, તેથા સૂર્ય અને સૂર્યા, પિતા અને પુત્રી બંને હૈયે ઉમંગ છે. એક રથમાં જેસી સોમ આવ્યો છે, તે રથમાં જ સૂર્યને જવાનું છે. વિવાહ માટે પસંદ કરેલ આ દિવ્ય રથ છે; તેમાં આખાય જીવનની યાત્રા બંનેએ સાથે કરવાની છે. સાધારણ ધન સાધન ખૂટી પડશે, પણ દિવ્ય ભાવ સાથે રાખ્યા હશે, તે ખૂટી નહિ. આ રથ નથી, આ એક મનોરથ છે, ઉદ્ઘાત ભાવના છે, જે જીવનને સમૃદ્ધ બનાવે છે, રસસભર બનાવે છે. પતિ માટે આણેલા રથને પિતા વિશેપદ્પે શણુગારે છે. વરને ભેટસોગાર બાપવી છે, કન્યાને દાન આપવાં છે, તે બધું આ રથમાં મુક્તવાનું છે. સૂર્યના મુખે દ્વિ એ વિવાહના રથનાં ચુંદર વર્ણન કરે છે:

૧ 'સૂર્યા પતિની સાથે રથમાં જય છે, ત્યારે તે રથની બેઠક ચિત્તિ-સંકલ્પ બને, ચક્ષુ તો અભ્યંજન શણુગાર અને સુગંધિત તો આંખ પોતે, લંડાર તો ભૂમિ અને ઘુલોાક, રૈભી નામની ઋચા અનુહેયી-વિદ્યાયગીત, નારાશંસીની ઋચા આવકારગીત, ભદ્રભાવના. એ તો સૂર્યનાં વસ્ત્ર, સ્તોમ-ગીતનાં આવર્તન રથની ધશો અને કુરીર નામનો છંદ ધૂંસરીના શણુગાર બન્યા.

'સૂર્ય' પ્રજનપતિએ મનથી પ્રશંસા કરતી સૂર્યને સોમ સાથે પરણુાવી; ત્યારે એ અશ્વિનીકુમારો અણવર અને અર્દિન પુરોગામી પુરોહિત બન્યા. વરરાની સોમે પણ વધૂ તરીકે સૂર્યને પસંદ કરી. એ પ્રસંગે સૂર્યનાં મન રથ બની ગયાં, ઘુલોાક તેનું છત અને આકાશમાં ચમકતા એ શુદ્ધ તારા બળદ બની ગયા. ઋચાના મંત્રોએ અને સામનાં ગાનોએ નામનો મહિમા ગાયો; તેની પ્રેરણા લઈને આ બંને બળદ એક સરળી ચાલથી ગતિ કરે છે; તે રથનાં બંને ચક ઓત્ર બન્યાં છે.

'જ્યારે સૂર્યા પતિની સાથે પ્રયાણ કરતી હતી, ત્યારે એ રથ તો મનોમય હતો, તેની ધરી વાયુઃપે હતી અને તેના એ ચક શુદ્ધ પવિત્ર હતાં. સવિતા પ્રજનપતિએ સૂર્યને વહુતુ-ભેટસોગાર આપી હતી; તેમાંની ગાયો તો મધા નક્ષત્રોના યોગમાં મોકલી હતી અને મંગલ વિવાહ ફાલગુનીમાં થયા હતા.'

અહીં જે રથ છે, તેને સન્નવીધનની તૈયાર કર્યો છે. વિવાહના મંડપનો આકાર પણ રથ જેવો છે, તેવો જ જીવન રથ છે. પતિપત્નીએ વસવાનું ધર રથ જેવું છે, જીવનયાત્રાનું આ એક ગાડું અનસુ છે, તેને એ બળદ બનડવાનું જોડયા છે, તે પતિ અને પત્ની છે. એક દિવ્ય જીવનનો આદર્શ અહીં રજૂ થયો છે.

વાગ્દૂદાન અને વિવાહ લગ્ન વર્ણે એ-ત્રણ માસનો ગાળો હોય, એનું સ્વચ્છ અહીં મળે છે. વરપક્ષથી માંગુ આવે અને કન્યાપક્ષ તેનો સ્વીકાર કરે, તે સમયે

બેટ કરિયાવરમાં ગાયો મોકલાય. કન્યા પરણીને આવે, ત્યારે પહેલાંથી મોકલેલી ગાયો તેની પરિચિત હોય, તેથા તેને ત્યાં જોઈ જય. વાગ્ફાનના પ્રસંગનો એક ભધુર સંવાદ પણ અહીં રજૂ થયો છે; તે સાથે ગૃહશ્રવન અંનેના સાથસહકારથી ભધુર બને, બંને છૂટાં ન પડે અને પ્રભજનની સમૃદ્ધિ વધે; એ પ્રકારના એક ગૃહસ્થ જીવનતું ગીત પણ અહીં ગવાયું છે:

‘જ્યારે અશ્વિનીકુમારો સર્વા વિષે તેના પિતાને પૂછ્યા ગયા, ત્યારે તેમણે સંમતિ આપી, તે સાથે વહુતુ-બેટ હાયને પણ આપ્યાં, જે લઈ જવા માટે ત્રણ ચક સાથેનો રથ હતો. હે અશ્વિનીકુમારો, તે રથ સાથે તમે પાણા ક્ર્યા, ત્યારે માગંમાં સંમતિ મળી છે, તેની સૂચના આપવા કચાં રોકાયા હતા? તે ત્રણમાંથી એક ચક કચાં રહી ગયું હતું?’

‘સાચે જ, એ શુલ કરનાર અશ્વિનીકુમારો, વર તરફથી માંગણી કરવા માટે તમે બંને સૂર્યને વેર પહોંચ્યા, ત્યારે સધળા દેવોએ તમારા કાર્યમાં અનુમતિ આપી હતી. પુત્ર જેમ પિતાને પસંદ કરે, એ ભાવથી પૂપા સર્વ પ્રભજતિએ સેમનો સ્વીકાર પુત્ર ભાવે કર્યો હતો.

‘એ સૂર્યા, અલ્પવાદી જ્ઞાનીજનો તારા રથનાં એ ચકોને વર્ષની એ એ ઝતુઓનાં ચકની રીતે એણણે છે, ત્રાણું ચક તો ગુહામાં સંતાયું છે, તેને તો કોંક રહસ્યવાદી જ જણી શકે.

‘અમે કન્યાપક્ષના સંબંધી અર્યમા-શ્રેષ્ઠ પુરુષનાં યજન-પૂજન કરીએ છીએ, જે પુરુષના જ્ઞાતિજનના સારા સંબંધ સાચવે છે અને જે પતિના ભાવને સારી રીતે જણે છે; તેમની પાસે અમારી પ્રાથના છે કે, આ સૂર્યના સંબંધ પિતૃકુલથી છૂટી જાય છે અને પતિકુલની સાથે જોડાય છે, તે પતિકુલથા તેનો સંબંધ કદી પણ છૂટે નહિં.’

એ પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કરતાં, વર પોતે જણાવે છે: ‘એ વધૂ, તને આ પિતૃકુલથી છોડાવું છું અને પતિના ધરની સાથેનો સંબંધ કાયમ રાખું છું. એ કામવર્પક ધન્દ્ર, મારી પ્રાર્થના છે કે, આ વધૂ સારાં પુત્ર પ્રભજનના મેળવે અને સારાં સૌભાગ્ય મેળવે, એ પ્રકારના વ્યવહાર જોડી આપ.

‘એ વધૂ, જેણે તારાં સારી રીતે લાલન પાલન કર્યાં છે, એવા સવિતા પ્રભજતિએ તને સ્નેહના પાશથી બાંધી છે, પરંતુ હવે હું તને તે વરુણના પાશથી છોડાવું છું. આપણા જીવનનો આ સ્લબગ યોગ છે, તેનું મૂલ ઝડત-સેવાભાવ છે અને તે સારાં કાર્યથી દીપા ઉઠે છે. પતિની સાથે તારા ભાવની સમૃદ્ધિ વધે, એ રીતે તને જીવનતું સુખ મળી રહે.

‘આપણું જીવનના ઘડનાર ભગવાન તારો હાથ પકડીને દોરી જાઓ. એ અશ્વિની કુમાર રથમાં ઐસાડીને તને લઈ જાઓ. તું આપણાં ધરોમાં પહોંચી જ. તું ગૃહપત્તી ધરનાં પાલન કરનારી અને પ્રેમથી સર્વજ્ઞનોને વશ કરનારી થા. તું સારી સમજણું સાથેનાં ભાપણ કરજો. આ સંસારમાં પ્રજનજ્ઞનોની સાથે પ્રિયધનની વૃદ્ધિ થાઓ. આ ધરમાં ગાર્હપત્ર્ય-ગૃહસ્થનાં કર્ત્વ્ય કર્મ કરવા સદા સાવધાન રહો. આ પતિની સાથે તારા શરીરનો સંબંધ સુખકર હો. વૃદ્ધાવસ્થા આવે, ત્યાં સુધી તારાં પ્રિય ભાપણ સમજણું સાથેનાં રહો. તમે બંને અહીં સાથે રહો. તમારામાંથી કોઈ છૂટું ન પડો. પુત્ર પૌત્રોના પરિવાર સાથે જેલતાં રહો. ધરમાં આનંદની લહાણી કરતાં કરતાં ધરમાંજ સારી રીતે વાસ કરો; એ રીતે તમે બંને પુરેપુરાં આયુષ્ય જોગવો.

‘આ વિશાળ પારાવાર સંસારઝપી સસુદ્ધના પૂર્વ અને અપર-પશ્ચિમ એ કિનારા છે, ત્યાં પોતાની માયા લીલા રચીને જેલતાં ફૂદતાં એ બાળકો આવો પહોંચ્યાં છે. એમાંનો એક બાળક પૂર્વના કીનારથા ગતિ કરીને સધળાં ભુવન લોકોને અકાશિત કરે છે, ત્યારે બીજો બાળક પશ્ચિમથી ગતિ કરી અવતર્ણ કળાઓ દ્વારા અદ્ભુતોની રચના કરે છે.’

આ કવિ મુગ્ધભાવે એક હિંય દર્શય રજૂ કરે છે. આ કવિ ખીજું કોઈ નથી, પણ સ્ક્ર્યાં પોતે છે. તેની હિંય દર્શિયે જાણી લીધું છે કે, પિતા પ્રજનપતિ સ્ક્ર્ય કહો, સવિતા કહો કે દુલોક કહો; તે પૂર્વહિશામાં હોય, ત્યારે પશ્ચિમ હિશામાં ચંદ્રમા કહો, ધન્દુ કહો કે સોમ કહો. તે સ્ક્ર્ય પાસેથી તેલોમંડળ સ્વીકારી, નિતનિત અલિનવ કળાઓ રચે છે. એ કળાઓના પ્રભાવે જ સુદ અને વહની તિથિઓ બંધાય છે. અદ્ભુતોની રચના થાય છે.. આ બંને સ્ક્ર્યાં અને ચંદ્ર કુદરતના જેલ રચે છે એને તેમાંથી એક આદર્શ જીવનની ભાવના ઉભી થાય છે, તે સ્ક્ર્યાં કહે છે:

‘ઓ ચંદ્રમા, ઓ સોમ, કલા કલા રચી જન્મ લેનાર તું નવનવાં ઝપ લે છે. અહોરાત્ર અને વિવિધ ઉપાયોના અગ્રભાગે ધ્વજની જેમ તારી ગતિ થાય છે. તારાં તે નવાં નવાં ઝપોની રચાયેલી કળાઓ બધા હેવોને ભાગે પડતી દાનમાં આપી હો. એ રીતે જીવનનાં ત્યાગ, સમર્પણ અને બહિહાનથી તને દીર્ઘ આયુ મળી રહે છે.’

આ મંગલગીત છે. લઘુ પ્રસંગે મંગલસ્કુલ, કુંકુમ, સોપારી, અક્ષત, અગરુ, ભૂપણ શાણગાર જેવી મંગલ સામગ્રી લેગી કરવામાં આવે છે. વડાલોનાં શુલ્ભાશિષ સાથે અભિ જેવા હેવોની સાક્ષીમાં પુરોહિત વર અને વધૂને મંગલ સ્કુલથી જોડે છે, મંગલ ફેરા ફેરવે છે, સાત પગલાં સાથે ભરાવે છે, ત્યાં અર્જમારોહિણ વિધિ આવે છે. વર નવવધૂના જમણા પગનો અંગૂઠો પકડી એક અર્જમા-પત્થર પર મૂકે છે એને તે

અશ્મા પર ચંડી પાર કરવાનું સ્ત્ર્યવે છે. પુરોહિત જ્યારે બધાં સામન્ની એકઠી કરે છે, ત્યારે ધરને ખૂણું પડેલ એક પત્થરને પણ મંગાવે છે. કો'કને શાંકા થાય; અરે, આ પત્થરનું શું કામ છે? એ શું મંગલકારી છે? સાચે જ, જીવનમાં બધું જ મંગલકારી હોય, પતિ અને પત્ની મંગલવાણી ઓલતાં હોય, તે તે ગમે, પણ ક્યારેક કંડવી વાણી અને કંડવા વ્યવહાર પણ હોય; તેનો સ્વીકાર કરવો પડે. આ જીવનમાં આદર્શ રજૂ થાય; તેમાંથી ગમા—અણુગમા, સારાં—નરસાં, સુમતિ—કુમતિના વ્યવહાર થાય; તેથી પ્રગતિ ઝંધાય નહિ અને જીવન યાત્રા આગળ ધપે, એ ભાવથી જીવનમાં જોડાવાનું છે; એ ભાવે આ વેદગીતમાં થોડી કંડવી વાણી પણ જોવાને મળે છે, જેના શીખ વરવધૂને જીવનમાં વિશેપ ઉપયોગી બનશે:

‘આ નવવધૂ, તારા શરીરના મળથી મેલું થએલ આ વસ્ત્ર છે, તેને ઉતારી ભીજને આપી હે. જે તારા નવા ધરમાં કેટલીક વાસી વરતુઓ છે, વસ્તુ—ધરન સામન્ની છે, તે પણ ઉદ્ઘારચરિત અલ્ભજનને વહેંચ્યો હે. એક વાત ધ્યાનમાં રાખજે તારો પતિ સારાં કૃત્ય કરી, ધન્ય બનશો; પણ જે તું કૃત્યા બનશો, ધરનાં કૃત્ય ઉધાડાં પાડશો અને તારાં પગલાં બહાર પડશો, તો તેં પતિના જીવનમાં પ્રવેશ કર્યો છે, એમ નહિ ગણ્યાય. તું જીવનની કૃત્યા બની છે, એમ ગણ્યાશે. તારી આ કૃત્યા—પાપવાસના વધતી જરૂર, તેથી તારા મુખ પર કોધની કાળી લાલિમા દેખાશે ને તારો આકાર એડોળ બની જરૂર. એથી તારાં પીયરિયાં રાજ થશે, પણ તારો પતિ તો એ બંધનોમાં ફ્સાતો રહેશે.

‘આ પતિ પરવશ થધ વધુનાં વસ્ત્ર પહેરવાનાં શરૂ કરે છે અને પોતાનાં અંગ પ્રત્યંગ શાણુગારે છે, એ તેની રીત સારી નથી, એ તો પાપવૃત્તિ છે. ભલેને પતિનું શરીર અત્યંત સુંદર હોય, પણ નારીનાં વસ્ત્ર પહેરવાથી તેનું શરીર અશ્રીર-અશ્લીલ લાગે છે, સાચેજ તેના શરીરની શ્રી શોભા ઉડી જાય છે.

‘આ તે સૂર્યાં છે, તેણું પહેલાં અંગ પર એકાદ આશસન—ધારીવાળું વસ્ત્ર અને ભાથા પર વિશસન વસ્ત્ર ઓદ્યું હતું, હવે આ મંગલ પ્રસંગે તો અલ્ભાએ તેને આખા શરીરે સુંદર સજેલાં અને ધારીલાં—અધિવિકર્તાન વસ્ત્ર પહેરાવી દીધાં છે. તેથી આ સૂર્યાનાં ઇપ વિવિધ રીતે ચમકી ઉકચાં છે, તે તરફ નજર તો કરેલા.

‘આ સૂર્યાં વધૂ બનીને સાસરે આવે અને ભોજન પકાવે; એ ભીડાં બધુરાં હોય. બાલપણુભાં તે જ્યારે રાધવાનું શીખતી હતી, ત્યારે તે અન કંયાંક દાઢી ગયું હોય, કંયાંક કંડવું કે તીખું બની ગયું હોય, કંયાંક રસ વિનાનું કે ઝેરીલું બની ગયું હોય; પણ અલ્ભાએ તેને સુંદર રસોાઈ કરતાં શીખવાડ્યું છે, તેના તે કેળવણી આપનાર અલ્ભાને કન્યા તરફથી ભેટ મળવી જોઈએ.’

આ અલ્લા સ્વયંભૂ છે, આદિ પ્રજ્ઞપતિ છે. તેને વર અને વધુનો યોગ ગમે છે. એ રીતે એક કુદરતનું ખેંચાણું છે, જેને વશ આ બંને છે. આ કુદરતનું આકર્ષણ ક્ષણિક ન રહેતાં કાયમનું બની રહે, જીવનભરનો આ સુયોગ સધાય; એ ભાવના અદીં જેવાને મળે છે. જીવનના કંદુ પ્રસંગો આવતાં, આ બંને ધૂર્ણાં ન પડે, તે કારણે તો તેમને પવિત્ર સંબંધે જોડવાનાં છે, તેમાં દેવોની સાક્ષી છે, વડીલ-શાત્રિજનોની હાજરી છે; મંગલ મૂહર્તના યોગ છે. સહજ કુદરતે ગોઠવેલ સુયોગ છે, એક સંસ્કાર છે, ધડતર છે, જે ભાવિ પ્રજ્ઞનને ઘડવામાં સહકારી છે. આ લગ્ન સંસ્કારનું મુખ્ય અંગ પાણિઅહેણ છે. એકમેકના હાથ મિલાવી જીવનયાત્રા સફળ કરવાની છે, કયાંક અડયણું આવી ઉભી રહે. એથી અદૃક્વાનું નથી. એ આડખીલી અશમા છે, પત્થર છે, તેને પગ નીચે દ્વારી આગળ ધપવાનું છે, અશમારોહણને આ લગ્નવિધિનું એક અંગ બનાવી, તેને પાણિઅહેણ સાથે જોડેલ છે: ૧. હે નવવધૂ, આ ભૂમિ તો હેવી પૃથ્વી છે, તેના યોગામાં હું આ પત્થર મૂડું છું. તારાં ભાવી પ્રજ્ઞનોની એ તો આધારશિલા છે, એ કોઈ આડખીલી નથી, તે તારાં સંતાનોને સુખ આપશો. તેની ઉપર તું સ્થિરતાથી ઉભી રહે. આનંદ કર, તજસ્વી બન, આદિ પ્રજ્ઞપતિ સવિતા તારા આયુષ્યને લાંખું કરે.

‘જેમ પહેલાં અગ્નિઓ આ ભૂમિ હેવીનો જમણો હાથ પકડયો હતો; તેજ શુભ ભાવનાથી હું તારો હાથ જાલું છું. તેને કોઈ વ્યથા ન થાયો. તમે મારી સાથે રહી પ્રજ્ઞ અને ધન સાધનથી સમૃદ્ધ થાયો.

‘પ્રજ્ઞનાં સજ્જન કરનાર આ હેવ સવિતા છે. જેણે તારા હાથને ગ્રહણું કર્યો છે, એ રાજું સોમ છે, જે તેને સારાં પ્રજ્ઞનથી સમૃદ્ધ કરે. એ જીતવેદા અગ્નિ છે; જે તેને સૌભાગ્યશાળી બનાવે. પતિના ભલા માટે આ પતનીને વૃદ્ધાવરસ્થા સુધીતું લાંખું જીવન આપે. આપણાં સૌભાગ્ય વધારવા માટે હું તારા હાથને ગ્રહણું કરું છું, જેથી તું પતની સાથે રહી લાંખું જીવન મેળવે. આપણાં ગાર્હપત્ય જીવન સારી રીતે ચાલે, એ કારણે ભગ, અર્યમા, સવિતા, પુરંધિ વગેરે હેવોએ મને તારો યોગ કરી આપ્યો છે. ધર્મના સંબંધે તું મારી પતની અને હું તારો ગૃહપતિ છું.

‘હું પ્રજ્ઞવતી પતની, ખૃષ્ણપતિએ મને તું આપી છે, માટે હું તારાં પોપણ કરું. મુજ પતની સાથે તું સો શરદ સુધી જીવતી રહે. ભાગ્ય ઘડનાર ત્વણા-વિશ્વકર્માએ પતની માટે વાસ (વસ્ત્ર કે ધર)ની રચના કરી છે; તેમાં ખૃષ્ણપતિ અને મંત્રદષ્ટા કવિઓનાં શુલાશિપ છે. જેમ સવિતા-સુર્યો અને હેવ ભગે સર્યાને વાસ પહેરાવ્યાં છે એમજ પ્રજ્ઞ-સંતતિની સાથે પતનીને તે હેવો વાસ આપે.

‘ધ-દ-અમિ, ધાવા-પૃથ્વી, માતરિશા-પ્રાણુ, ભિત્ર-વરુણુ, લગ, એ અખિની કુમાર, બૃહરપતિ, મરુતો, અહિ, સોમ વગેરે દેવો આ નારીને પ્રજા-સંતતિની સાથે વધારતા રહો.’

કેશ અને વસ્ત્રનાં ઇપ-શોભા નારીનું વિશેપ આકર્પણુ છે. કુમાર દશામાં જે કાંઈ મર્યાદા અને બંધન હોય, તે લગ્ન થતાં ધૂરી જય; તે સાથે પતિની સાથે ધરસંસાર શરૂ થાય; એ સંબંધ તો જીવનભરનો છે; મૃત્યુ પણ એ સંબંધ છોડાવી શકે એમ નથી. નવા સંબંધ જોડવામાં દેવો સહાય કરે છે, સાથે પતિની એક મોટી જીવાખદારી છે, એ ભાવ અહીં રજૂ થાય છે:

‘બૃહરપતિએ સૌ પહેલાં મુર્યાના ભાથા પરના કેશને શણુગાર્યા હતા. ત્યારથાદ અખિનીકુમારોએ આ નારીને પતિના આકર્પણુ માટે શોભાવી હતી. નવોદા નારીએ જે વાસ-શણુગાર સંજ્યા; તેનાં આ ઇપ છે. આ તે જયા-વહૂ છે, તે મનથી કચાં હરેકરે છે, તેને હું જાણું છું. નવીનવી ગાયોની જેવી ઇંદ્રિયો અને મનની વૃત્તિઓ આ નારીની સખિઓ છે; તે ભાવ જણુંને હું તેને અનુસરીશ. ભવા અંનારીની મર્યાદાના પાશ છે; તેણે કચા જણુંકારે છોડાવી દીધા હશે?’

‘હું તેનાં બંધન છોડાવી દઈશ. તેનાં ઇપ મારામાં રમી રહ્યાં છે. તેના મનની માયાને જેનાર હું તેના ભાવને સારી રીતે જાણું છું. હું જેમ ચોરી કરીને ખાતો નથી અને મનથી મુક્ત રહું છું; એ જ રીતે આ નારીને હું બંધનથી મુક્ત કરું છું.

‘જેણે નારીની સેવા સારી રીતે કરી છે, તે સવિતાએ નારીને બંધનમાં રાખી હતી. તે વરુણના પાશથી હું તેને છોડાવું છું, હેવધૂ, તું મારી સહધર્મચારિણી છે. આપણા જીવનની આ યાત્રા શરૂ થાય છે; તેના માર્ગને સુગમ અને ઉદ્ધાર-વિશાળ કરી રહ્યો છું. ચાલો, આપણે શર્ષ્ટોને ભીંચાં ઉઠાવીએ, માર્ગ આવતા રાક્ષસોને હટાવીએ. આ નારીને સારાં કાર્યમાં રોકી રાખો. જાની વિધાતાએ આ નારી માટે પતિ મેળવી આપ્યો છે. એજ ભાવને જણુંકાર રાજ ભગ તે નારીને આગળ વધારતા રહે.

‘સાચે જ આ ધરની રચના એક ખાટલા જેવી છે, તેના ચાર પાયા અને ચાર ઉપલ-ઈસની રચના હેવ લગો કરી છે. ત્વષ્ટા-વિશ્વકર્માએ તેના ભધ્યભાગ અને પાટીની ગુંથળી કરી છે. આ ધરમાં વાસ કરનારી નારી સારી રીતે મંગલકારી હો.

‘હે સ્કુર્સ, હે વધૂ, આ ધરના વ્યવહાર ચલાવનાર સંસાર તો એક રથ જેવો છે; તેની અંહર સારાં સગવડ આપનારાં સાધન વસાવ્યાં છે. તેનાં ઇપ વિવિધ છે. તેનો વર્ણ સોનેથી મફલો છે, તેનાં એક જોળાકાર રીતે જોડાયાં છે, તે રથ પર તું

ચદ; એ તો અમૃતનો લોક છે. આ બેટ સોગાદ સાથે ધરસંસાર શરૂ કરીને તું પતિને સુખ આપ.

‘હે બૃહસ્પતિ, હે વરુણ, હે સવિતો નારાયણ, આ નારીને સાથે લઈ અમે ધરસંસારના રથનાં વહન કરીએ છીએ. એ નારી ભાઈલાંડુંનો નાશ ન કરે. પશુ-ઓની દ્વિંસા ન કરે અને પતિને આધાત પહોંચાડે. નહિ. એ પુત્ર-પ્રજાપરિવારથી અમારે માટે વધતી રહે.’

જે એ થાંભલા પર લગ્નનો માંડવો રચાયો છે, જેના પર રથનાં છત જડાયાં છે અને જેના પર ધરસંસારનો આધાર છે, એવા એ થાંભલાને આ પતિ જળ્ણાવે છે :

‘એ એ થાંભલા, હેવોએ રચેલા માર્ગ પર તમને ઉલા કરવામાં આવ્યા છે. તમે આ સુકુમાર વધૂને ધનિ પહોંચાડો. નહિ. આ ધર શાળાતો દ્વિષભાવોથી સનની છે, તેના દરવાળને સુખકર મો કળા બનાવો. એ તો નવવધૂને આવવાનો માર્ગ છે.

‘વર અને વધૂના સહકારથી મંડાએલું આ નવું ધર તો એક અહી દ્વિષધામ છે, તે પેલી બાજુ, છેડે, વચ્ચા લાગે અને બધીજ રીતે યોજનાએ. સાથે સુખદ્વારાઃ હે વધૂ, આ ધર હેવોની નગરી છે, તેમાં કોઈ જતની આધિ, બ્યાધિ, ઉપાધિ પેદા ન થાય, એ રીતે આપણે તેમાં જોડાવાનું છે. તું હવે પતિના લોકમાં વિરાજમાન થા.’

અહીં સુક્તા પુરું થાય છે, તેની સાથે ભીજું સુક્તા જોડાયું છે. વહુને સાથે લઈ, વરરાળ રથમાં આવી પહોંચ્યા. સાથે વિવાહનો અભિ લેતા આવ્યા. તેનો વાસ ધરમાં થયો અને ધર સંસાર શરૂ થયો. તેમાં પતિ અને પત્નીએ પૂર્ક બની આગળ વધવાનું છે. પતિ ધન, સાધન લાવે, તેને કરકસર અને ચીવથી વાપરવાની ભતિ પત્ની પાસે હોય. માતા પિતા તરક્ખથા વહતુ-દાયને મળે છે; એમાં અભિનાં વહન પણ સાથે થયાં છે, માનોને કે અભિ એ ચેતનવાન દ્વિષ ગ્રેરક વહિ છે, જેનો વાસ ધરને ઉભા આપે છે; જે ધરનાં સંકટ હૂર કરે છે અને ધરમાં સંપત્તિ વસાવે છે; જે દ્વિષ ગ્રેરણા આપે છે.

માનવના જીવનને ત્રણ ભાગમાં વહેંચ્યું છે. આઠમે વર્ષે તેની શરૂઆત થાય, તે ચોવીસ વર્ષ લે, તેના દેવ આઈ વસુઓ; તેનીશમે વર્ષે જીવનનો ભીજો વિલાગ, તે બત્રાંશ વર્ષ લે, તેના દેવ અગિઅાર રૂદ્રો; સીતોતરમે વર્ષે ત્રાંજો વિલાગ તેના દેવ બાર આહિત્ય, તે એકસોને ચોવાસ વર્ષ સુધી ને છેલ્લા વર્ષના દેવ પ્રજાપતિ. આમ બાલપણ, વડપણ અને ધડપણ એ જીવનના ત્રણ વિલાગ અને તેના રક્ષણ કરનાર વસુઓ, રૂદ્રો અને આહિત્યો. જીવનના એ સુત્રધાર અને સંરક્ષણ હોય.

આ માનવ જીવન એકલું અદૂલું નહિ; એ તો પતિ અને પત્નીનો ધરસંસાર

હે. કન્યા પીએર છોડી, સાસરે આવે ને સંસાર મંડાય; તે પહેલાં તેના રક્ષણું કરનાર ત્રણું હેવોઃ સોમ, ગંધર્વ અને અભિ હે. સોમ તેની ચેતના, ગંધર્વ વાણી અને અભિ તેના શરીરનાં રક્ષણું કરે. આ ત્રણું હેવો કન્યાના ત્રણું પતિઓ—પાલન કરનારા એ હિંયલાવને આ સ્કુતમાં વણું લીધો છે. આ સ્કુતનાં ઋપિ પણું સુર્યાં છે. તેના દ્વારા ઋપિ આ વાણી રજૂં કરે છે:

‘હે હેવ અભિ, જ્યારે પિતાએ પોતાની કન્યા સુર્યનો વહતુ-દહેજ આપ્યું; ત્યારે વિવાહના અભિઝિપે તને સૌ પહેલાં કર્દિયાવરમાં આપ્યો અને રથની સાથે તે અભિનાં વહન કરવામાં આવ્યાં. તે અભિએ અમને પતિઓને આ જ્યા-વહુ આપી છે, જેની સાથે પ્રણાન રહેલાં છે. તે અભિએ આયુષ્ય અને વર્યસ્વની સાથે આ પતની આપી છે, જેનો હું પાલક-પતિ છું. તે પતિ દીર્ઘ આયુષ્ય સો સો વર્ષ સુધી જીવિત રહે.

‘આ સોમના જ્યા છે, એ રીતે તેનો પહેલો પતિ સોમ છે, બીજો પતિ ગંધર્વ-વિશ્વાવસુ છે અને ત્રીજો પતિ અભિ છે; તે રીતે ચોથો પતિ માનવ છે, એ રાતે સોમે આ કન્યા ગંધર્વને આપી, ગંધર્વ અહિને આપી. એ અહિનાએ ધનધાન્ય પુત્ર પ્રણાયોથી સમૃદ્ધ આ કન્યા મને આપી.

‘અમારા ધરમાં વાજ—અન અને વાસ આપનાર એ અશ્વિનીકુમારો, અમારાં પતિ અને પતની બંનેના મનમાં સારી મતિ જાગો. અમારાં હૃદયોમાં સારી કામનાઓ રમતી રહેા. જુગલ જેડીમાં રહેલા અને શુલ-કલ્યાણનાં રક્ષણું કરતા એ એ પ્રેરક હેવો, તમે અમારાં રક્ષણું કરો અને પ્રિય કાર્ય કરો અમે શ્રોઠ માનવને ઉપયોગી સુંદર ધર મેળવીએ.

‘આ ધરમાં આનંદ પ્રમોદ કરનારી નારી મનની શુલ ભાવનાથી મને બધા વીર પુત્રો સાથેનાં વર્યસ્વ અને ધન સાધન આપો. તે ઉપરાંત અમારા ધરનાં કલ્યાણું કરનાર એ હેવો, અમારા ધરને સુગમ તીર્થ બનાવો, જ્યાં સારાં પાણીયારાં—સુપ્રમાણું અને સુદૃઢ ખાણુયા હોય, જેથી અમારાં ધરમાંથી અવળી મતિ હઠી જય.

‘એ ધરની નારી, એ વધૂ, જે જે ઔપધિએ હોય, જે જે નદીએ હોય, જે જે ઘેતરો હોય અને જે જે વન હોય; તે બધામાં વસતા રાક્ષસોથી તારાં રક્ષણું થાવ અને પતિ અને પ્રણાનોથી યુક્ત તું બન. અમારા આ ધર સંસારનો માર્ગ સુગમ અને સ્વરિત-સારાં કર્મેનાં વહન કરનાર બને અને અમે બંને એ માર્ગ આગળ વધીએ, જેમાં વીરજન રીસાતા નથી અને જ્યાં બીજાએ કરતાં વિશેષ-વસુ ધનના લાભ થાય છે.

‘ધરનાં રક્ષણુ કરનાર ઓ વીર નર, મારી આ વાત સાંભળો. જે શુલ્ષ આશિષથી આ વર અને વધૂ મનગમતા બોગ બોગવે છે, તથા જે ગંધર્વો અને હેવી અપ્સરાઓ વરવધૂને સુખ આપે છે, તે લોકો આ વનવૃક્ષો અને વનરપ્તિઓથી ભરેલા પ્રદેશોમાં રહે છે. આ વધૂને આપવામાં આવેલ કરિયાવરની ભેટોને રથમાં લઈ જનારા સેવકો માર્ગમાં તેનો નાશ ન કરે, તે ભેટો આ વધૂને સુખ આપનારી હો.

‘આ સંસારની યાત્રાએ પતિ અને પત્ની બંને નીકળ્યાં છે, તેમના માર્ગમાં અડુચણુ ઉભી કરનાર શત્રુજનો અધવચ ઐઠેલા જ હોય; તેમને એક બાજુ રાખી, આ બંને દંપતી સુગમતાથી હુર્ગમ્ય માર્ગને પાર કરી જાયો અને શત્રુઓ દૂર હુદી જાયો.

‘જ્યારે વહુતુ-દાયજ્ઞ-ભેટોની સાથે વરકન્યાનો રથ પોતાના ધરની પાસે આવીને ઉભો રહે, ત્યારે આજુબાજુના ધરમાં વાસ કરતાં સંસારીજનો તેમને સમજણુ સાથેની ભિત્તાલરી શાંત નજરે જુએ, એ પ્રકારની સ્તુતિ-પ્રાર્થના ઝું કરું છું. વરવધૂને વસવા માટેના છાપરા સાથેતું આ ધર સારા વિસ્તારની સાથે બાંધવામાં આવ્યું છે. આદિ પ્રનિપતિ સવિતા નારાયણ બધા પતિઓને સુખ આપે.

‘આ કલ્યાણુકારી નારી પતિને ઘેર આવી પહેંચી છે. કુદરતની રચના કરનાર વિધાતાએ આ વધૂને માટે પતિલોકનો માર્ગ બતાવ્યો છે. અર્યમન્-શ્રેષ્ઠ મનવાળા દેવ, અગ, એ આંશ્વનીકુમાર અને પ્રનિપતિ પ્રનિયોની સાથે તેની વૃદ્ધિ કરો.’

ધરતું દાંકણુ કહેણે કે રક્ષણુ, એ તો નારી અને ધરની સમૃદ્ધિ પ્રનિ. વર અને કન્યાએ વિવાહના અભિનનાં પૂજન કરી, સાથ સહકારથી ધરસંસાર શરૂ કર્યો, તેના ફ્લર્પે પુત્રના પ્રાપ્તિ થાય; એ દાખિયો માતાપિતાનાં લગ્ન અને વિવાહ સુખપૂર્વક થાય અને ધરસંસાર કલેશ કંકાસ વિના સ્નેહની ઉંમાના વાતાવરણમાં ચાલે; તો પુત્રના જીવન ધડતરમાં તેની છાપ સુંદર ઉપસ્તી આવે. આમ વિવાહ પછી આવતા ગર્ભાધાન સંસ્કારની પણું પૂર્વભૂમિ તરીકે આ લગ્ન સંસ્કાર ગણ્યાય છે. અને તેથી ધર સંસાર દીપે; એ પછી પતિપત્નીના સુલગ યોગથી ગર્ભાધાન થાય અને સારી પ્રનિ મળે, એ લાવનાને હવે આ નૃપિ રજૂ કરે છે:

૧ ‘જેમ ઉર્વસ ઉપનિષદ અને ઇણદ્રૂપ ભૂમિમાં ખીજ રોપવામાં આવે, તો તે સક્ષળ થાય; એમજ આ નારી આત્મવિશ્વાસની સાથે ઉર્વરા બનીને પતિને ઘેર વસવા માટે આવી છે; તે નારીમાં આ સ્વાર્થરહિત વીર નર ખીજનાં રોપણુ કરે. આ વીર નરનાં સફેદ દૂધ જેવાં વીર્યને આ નારી ધારણુ કરે છે, જેથા તેની પવિત્ર ઝુખથી પ્રનિ સંતતિ પેહા થાય.

‘હે નારી, તું આ ધરમાં પ્રતિષ્ઠિત થા. તું વિરાટ છે. તારો આ પતિ વિષણુ જેવો ઉદ્ધાર છે. એ જલની દેવી સરસ્વતી અને કાલની દેવી સિનીવાલી આ નારીને સારી રીતે પ્રજ્ઞ થાય; એવાં શુભાશિપ આપો. તે ભાગ્યના દેવની સુમતિમાં વસે.

‘એ જલની માતૃકા-દેવીએ, તમારા આ ઉભિલ તરંગોને શમાવી હો. ધરની પાસે આ રૂથ આવી પહોંચ્યો છે, તો હવે જોતરે જોડેલા બળહોને છાડી હો. ધર સંસારની યાત્રાને આગળ વધારનાર પતિ અને પત્ની તો રૂથે જોડેલ એ બળદ છે; તે પાપ રહિત છે અને તેમની દલ્યા કોઈથી થાય નહિ, કારણુંકે તેમણે જાતે કોઈ ખરાય કામ કર્યાં નથી.

‘એ ધરની નારી, તારા આ ધરને માટે તારી નજ્રર ઝૂર ન હો. તારા પતિને આધાત પહોંચે એવાં કામ તું કરીશ ના. તારાં વર્તન કલ્યાણુકારી હો, વાણી સેવા પરાયણ હો અને વિચાર નીતનિયમોથી સુસંગત હો. તું વીરપુત્રને ઉત્પન્ન કર, જેથી તું દીએર વગેરે સંખ્યાજીજનોને ગમી જાય. તારાથી આ ધરનાં પ્રજ્ઞનોની વૃદ્ધિ થાય, કારણુંકે તારાં વાણી અને વર્તન મનથી સુસંગત છે.

‘અરે એ નારી, તું અહીં રીસાધને કેમ એડી છે, જલદી તૈયાર થઈ જ. તારી શું ઈચ્છા છે? અરે અહીં તો આવ. તું આ ધરની પ્રભૂ છે અને હું અભિભૂ છું. તું ઈડા છે, હું અગ્નિ છું. આ ધરમાં દરિદ્રતા લાવનાર નિર્ણાતિ-વિનાશની દેવી તું બનશો, તો આ ધર ધન-સાધનથી શક્ત્ય બની જશો. એ દરિદ્રતાની દેવી, તું આ ધરમાં કયાંથી આવી પહોંચ્યો? અહીં તારં કાંઈ ચાલશો નહિ; માટે અહીંથી ફૂર થા. આ ધરમાં તારે રમણ કરવાનું નથી.

‘આ વધૂ, ધરની નારી સૌ પહેલાં ગૃહપતિના અગ્નિની સેવા કરે છે; તે પછી ધરની દેવી સરસ્વતી અને પિતૃજન-વડીલોને નમસ્કાર કરે છે.

‘એ રાત્રિની દેવી સિનીવાલિ, પતિના શયન ધરમાં રહેલી નારીને શર્મ-અંધરનાં સુખ અને વર્મ-ખહારનાં સગવડ સારી રીતે મળી રહેલો. આ નારી સારી રીતે પુત્ર સંતાનને જ્ઞ-મ આપે અને તે ભાગ્યના દેવની સુમતિમાં વસો.

‘શયન ધરમાં રહેલી આ પથારી છે, તે માટે નાચેથી અદ્ભુત કે પાટ બિછાવી છે, તેની પર પાથરણું રહેલું છે. જે કન્યા પોતાના પતિના મનોભાવને સારી રીતે જાણી લે છે, તે સારી પ્રજ્ઞ મેળવવા આ શયન પર આરૂપ થાય.

‘ચર્મની આ પથારી પર આરૂપ થાએ. પ્રજ્ઞની વૃદ્ધિ કરવામાં આ ગૃહપતિનો અગ્નિ હિતકારી છે, તેની પાસે એસો. આ દેવ બધા વિર્ધનકારી રાક્ષસોને હણી નાપે છે. આ શયન ધરમાં પતિના હિત માટે પ્રજ્ઞને પેદા કર. તારો જે પુત્ર થાય; તે બધાં કુદુંખીજનોમાં વિશેષ શ્રેષ્ઠ થાય.

‘આ નારી ધરતી માતા છે, તેની પાસેથી ઉત્પન્ત થનાર અને પ્રજનન અને પશુઓની સંપત્તિ વધે છે. સારાં ભંગલ કાર્ય કરનારી અને પતિની સાથે ચુમેળથી રહેનારી આ નારી અભિનની સેવા કરે તેમજ ધરનાં દેવદેવીઓની શોભા વધારે.

‘આ નારી સાસુ-સસરા અને વડીલજનોને માટે તેમજ પતિ અને ધરનાં સૌ જનો માટે સુખકારી હો. આજુખાજુનાં સૌ પ્રજનનોને માટે સુખકારી અને પુષ્ટિકારક હો. ધરનાં સૌ વડીલ અને રનેહીજનો એકઠાં થઈને આ ભંગળ કરનારી વધૂને માફી નજરે જુઓ. તેને સૌભાગ્ય આપો; જેથી તેનાં હુર્બાળ્ય દૂર થાય.’

વિવાહનો માંડવો, વહેતુ-દાયનો અને વહિ અભિનની સાથે વર અને વહૂને લઈ જનાર વિવાહનો રથ, ધરસંસારનો રથ અને પતિપત્નીને સુખ સગવડ આપનાર શયન ગૃહમાં રહેલ છત ચામર સાથેનો પલંગ. આ ચાર પ્રકારના રથોમાં ગતિ અને વિકાસ સાધવાની શક્તિ છે, એ ભાવનાં દર્શાન વેહનો આ કવિ રણૂ કરે છે. શયનગૃહમાં રહેલ તદ્વા-પલંગ એ ભોગતું સાધન નથી, પણ પ્રજનનની સમૃદ્ધિ માટેની આદર્શ ભાવનાતું પ્રતિભિંબ છે. શયન પર રમણ કરતાં પતિ અને પત્નીના એ ભાનસિક ભાવોને અહિં કવિજન રણૂ કરે છે:

૧ ‘આ તે વિવાહનો રથ છે, જેના અંહરતું બિછાતું સોનેરી છે અને જેના પર અનેક રંગઘેરંગી સંજાવટ કરવામાં આવ્યા છે. સવિતાની પુત્રી એ રથ પર ચઢીને પતિને ધેર ગઈ, જેથી બંનેનાં ભાગ્યમાં વધારે થયો.

‘આ નારી, મનમાં સારા વિચાર લાવીને આ શયન પર ચઢી જ અને આ પતિને માટે સારાં પ્રજનન પેદા કર. જેમ ધન્દાણી સારી સમજણું ધરાવે છે, એમજ તું પણ સારી સ્ફૂર્ત ધરાવ. જેમ સવારની ઉષા આગળની જ્યોતિ-પ્રેરણા બને છે; એમજ તું પણ આ પતિની આગળ રહી, ધરસંસાર ચલાવવા જગૃત બની જ.

‘હે નારી, પહેલાંના યુગોમાં દેવોએ પોતાની પત્નીઓની સાથે શયન કર્યાં હતાં; તેમણે ભાવથી વશ થઈ પરસપરનાં અંગે અંગોના સ્પર્શ કર્યાં હતા. જેમ સૂર્ય પોતાના પતિનો મહિમા વધારવા વિવિધ રૂપો ધારણું કરે છે; એમ જ તું તારા પતિનો ચોગ સાધી, પ્રજલવાળો બન.’

૨ પ્રાચીનકાળની એક માન્યતાનો નિર્હેશ આ કેકાણે જોવાને મળે છે. જ્યારે પતિ અને પત્ની લગ્ન થયા પછી એક શયન પર સૂધ જતાં, ત્યારે તે બંનેની વચ્ચમાં ચંદ્રન લગાડેલ ઉંમરાતું લાકું રાખવામાં આપતું. તેને વિશ્વાવસુ ગાંધર્વ

ગાળુલ છે. જેમ બાળપણું કન્યાનાં રક્ષણ સોમે કર્યાં; તેમજ આ ગંધર્વ પણ તેનાં રક્ષણ કર્યાં છે; તે પછી અગિનાં અને ચોથા પતિંઓ રક્ષણ કર્યાં. એ ગંધર્વને વિદાય આપવા માટે અહીં પતિ અને પત્ની તેની સ્તુતિ કરે છે:

૧ ‘હે ગંધર્વ વિશ્વાવસુ, તું હવે આ શયનથી ઉભો થધ જા. અમે તારાં પૂજન નમરકાર સાથે કરીએ છીએ. જે કન્યા પિતાને વેર વસેલી છે, તેની સાથે તું સંખંધ લોડી હે; એ તારો ભાગ છે, એ સંખંધને જન્મની સાથે જોડવામાં આવેલ છે. આ હવિર્ધાન-અગિનની શાળા એ પતિનું ધર છે અને સૂર્યનાં ધામ એ પિતાનું ધર છે. એ એની વચ્ચમાં રહેલી અપ્સરાઓ આનંદ પ્રમોદ કરી રહ્યાં છે. હે વિશ્વાવસુ, અમે મંત્ર ભણીને તારી પ્રાર્થના કરીએ છીએ. માર્ગમાં રહેલી અપ્સરાઓ તારી જયા છે, તેમની પાસે તું ચાલ્યો જા. તારો ઝડતુની સાથે સંખંધ લોકું છું.

‘હે ગંધર્વ વિશ્વાવસુ, ગંધર્વનાં અન્ન સાધનને અમે નમરકાર કરીએ છીએ. તેમની તેજસ્વી આંગોને અમે નમરકાર કરીએ છીએ. અમે મંત્ર ભણીને તમને નમરકાર કરીએ છીએ. જ્યાં તમારી અપ્સરા જયા છે, જ્યાં દૂર તમે ચાલ્યા જાઓ.

‘અમે બંને ધનધાન્યથી સંપન્ન થધ, સારાં ભનવાળાં બનીએ. જે ગંધર્વના રક્ષણમાં આ નારી હતી, તેથી હવે તે છૂટી ગધ છે. તે હેવ ગંધર્વ પોતાના પરમ ધામમાં ચાલ્યો ગયો છે. અમે બંને અહીં દીર્ઘ આયુ મેળવીને સંસાર ઇપી સાગરને તરી જઈએ.’

લગ્ન પછી પતિ અને પત્નીનો આ પહેલો સુયોગ છે, જેના સંરકાર ભાવિ પ્રણ પર સારી રીતે પડે છે. પ્રણને ધડનારાં આ પતિ અને પત્ની પ્રણનાં માતા-પિતા છે; એ પ્રણનો વિચાર કરીને આ ગલ્ભાવાન કરવાનાં છે, તે ભાવના આ ઝડપિ વ્યક્ત કરે છે:

૨ ‘એ ભાવિ પ્રણનાં માતા અને પિતા, આ ઝડતુકળમાં તમે પરસ્પર સંસર્ગ સાધો. તમારાં બંનેનાં રૂપ અને વીર્યનો યોગ સારી રીતે થશે; તોઝ તમે માતા અને પિતા બની શકશો. એક ભર્ત્ય માનવની ભનની લાગણીને અનુસરી આ નારી પર આરૂપ થાઓ. આ શયન પર રહીને તમે પ્રણને પેદા કરો અને ધન સાધનને પોપણ આપો.

‘ભાવિ પ્રણજનને પોપણ આપનાર એંબો ભનના હેવ પૂપા, જે નારીમાં ભર્ત્ય મનુષ્યો. ધીજનાં રોપણ કરે છે, તે કલ્યાણકારી નારીને ભારે વિષે પ્રેરણું આપ. પતિના યોગને ચાહુનારી આ નારી પોતાની બંને સોથળનો આશ્રય આપે છે,

જેમાં કામના સેવનાર અમે મનુષ્યો અમારી ગૃહેંદ્રિયના પ્રહાર કરીએ.

‘ઓ સારા મનવાળા મનુષ્ય, આ સાથળ પર ચઠી જા, તારા હાથને ટેકવા હે. આ જ્યાને આલિંગન આપ. તમે બંને સાથે આનંદપ્રમોદ કરતાં રહ્યાને પ્રજનનોને પેદા કરો. સવિતા નારાયણું તમારા જીવનને લાંબું બનાવો.

‘સર્જનના હેવ પ્રજનપતિ અમારાં પ્રજનજનોને પેદા કરો. સારા મનવાળા હેવ અર્યામા અમને બંનેને હિવસ-રાત સાથે રાખો. જેના મનમાં કોઈ જનતનો ખરાખ ભાવ નથી; એવો આ નારી આ પતિલોકમાં પ્રવેશ કરો.. એ પગાળાં પ્રજનજનો અને ચાર પગાળાં પશુઓને માટે આ નારી સુખ આપો.

‘વિવાહના પ્રસંગે વરને વહુના પક્ષથી વાધ્ય વસ્ત્ર મહિયું હતું અને વહુને વરના પક્ષથી વસ્ત્ર મહિયું હતું; તે બંને વસ્ત્રનો ત્યાગ કરી ચિકિત્સા કરનાર મંત્રવિહ ધ્યાનાણને આપે; તો તે શયનના પદંગને હણુનારા શત્રુઓનાં નાશ કરી નાએ છે.

‘આ બંને પતિ અને પત્ની શયનધરમાં જાગ્યા ગયાં છે, જે સ્થાન બંનેને સુખ આપે છે. અહીં તે બંને હસે છે, રમે છે અને આનંદ પ્રમોદ કરે છે. ગૃહસ્થ જીવન જીવનારાં ઓ પતિ અને પત્ની, તમે બંને સારી ઈદ્રિયોનાં સામર્થ્ય ધરાવો છો. જેથી સારા પુત્રો થાય અને ધરનાં સુખસગવડનાં સાધન સારી રીતે નભનાં રહે.

‘આ પ્રસંગે હું નવાં વસ્ત્ર ધારણું કરું છું, જે નવી સુગંધિથા ખુશાદાર છે અને જેને વસાવવાથી શરીરને સુખ થાય છે. આ નવીન વસ્ત્રથા મારામાં નવાં જીવન આવે છે. જેમ ઉપાયો અનેક રીતે ચમકે છે, એમજ અમારાં જીવન પ્રેરક બને છે. જેમ ઈડામાંથી બચ્ચું જન્મ લે છે, એમજ અમે પાપથા મુક્તા થતાં નવાં જીવન જીવીએ.

‘જેમ સર્વ પ્રાણીઓનાં આહિ માતા અને પિતા જેવાં ઘાવા અને પૃથ્વી અત્યંત સુખ આપનારાં, શોભા આપનારાં અને ભલાન વ્રત પાળનારાં હોય છે: એમજ આ પતિ અને પત્ની જીવનનાં વ્રત પાળ્યાં રહ્યાં છે. આપોદેવી જલની સાત સાત ધારાઓ વહી રહી છે, તે આ પતિ અને પત્નીનાં પાપ ફૂર કરો.

‘અમે અમારા આ મંગલ પ્રસંગે હેવી સુધૂને, બધા હેવોને અને ભિવ તેમજ વરણુને નમસ્કાર કરીએ છીએ. તે ઉપરાંત બધાં પ્રાણીઓને ગ્રેરણ્યા આપનારા જે હેવો છે; તેમને અમે પ્રણામ કરીએ છીએ.

‘અમારાં આ શરીરનાં અંગે અંગને કોઈપણ પદાર્થ લગાડ્યા વિના ચોયાડી રાખે છે, તે અમારાં શરીરનાં અધિકાતા હેવ મધવા ઈન્દ્ર છે, તે અંગોનાં સંધિનાં સ્થાનોને જોડી રાખે છે તેમજ ખસી ગયેલાં અંગોને ક્રીથી ગોડવી હે છે; તે

અમારા દેવ મધવા ધૂન્દુ પુરુષુ—ઉદ્ઘાર ધન સાધનાર આપનાર છે.

‘અમારા ધરની મર્યાદા સાચવી રાખનાર આ થાંભલી છે; જે અમારાં પાપ અને હોષને દૂર કરે છે. આ ધરમાં જે કોઈ વાદળી, પીળા કે લાલ રંગના દોષો જન્મેલા છે, તે દોષો અમારાથી દૂર થાઓ. અમારાં જીવનની મર્યાદા એળંગનાર દોષોને અમે આ થાંભલી સાથે બાંધી રાખોએ છીએ.

‘મારા ધરનાં નવાં કે જૂનાં વસ્ત્રોની અંદર ખરાબ વાસનાથી ભરેલો કૃત્યાએ છે; તેમજ વસ્ત્રોની ગાંડોમાં જે વરુણુના પાશ જકડાએલા છે, તે ઉપર્તાં અમારા ધરની સમૃદ્ધિએને હરી લેનાર ખરાબ દૂશાએ કે માડી અસરો છે, તે બધી બાધતોને હું આ થાંભલીની અંદર રાખો લઇ છું.’

અહીં મંગલસ્થંભ રોપવાનો અને બિકરડી નોંતરવાનો રિવાજ જોવાને મળે છે. દરેક માંગલિક પ્રસંગે ધરના આંગણે શમી વૃક્ષની ડાળીએ રોપવામાં આવે છે, જે થાંભલીની સાથે બિકરડી નોંતરવાની હોય છે, જ્યાં બધા પ્રકારની લોકનાયકા, વહેમ, શાંકાકુશંકા વગેરેને દાટી દેવાનું જણાવાય છે. આ તો એક નિર્દેશ છે, બાકી ધરની મર્યાદામાં બધું જ સારી રીતે સચવાય છે અને જે કાંઈ હોષ કે ઉણુપ વગેરે હોય, તેને દૂર કરવાની ભાવના જોવાને મળે છે.

ગલ્ભાધાન પછીના પુંસવન, સીમંત, જાતકર્મ વગેરે સંસ્કારોનો નિર્દેશ પણ આ પછીના મંત્રોમાં જોવાને મળે છે. પતિ અને પત્નીનાં મન પ્રસન્ન રહે, તે સાથે મનનાં પાપ, શરીરના મલ અને મલીન વસ્ત્ર દૂર કરી, આવિ પ્રજ્ઞ પર સંસ્કારની છાપ જોડે; તે પ્રયત્ન કરે છે. સમાજમાં કેટલાક રીતરિવાજે કંદંગા દાખલ થયા હોય; જેને કારણે ધરની નારીએને પીડા પહોંચે, રહું પડે. એ અવહૃશાથી બચીને નારીએના જીવનમાં આદર્શભાવ દાખલ કરવાની સૂજ પણ આ ઋષિ દિવ્ય હર્ષન દ્વારા રજૂ કરે છે :

^૧ ‘અમારાં શરીર વિશેષ પ્રિય છે. પરંતુ મલીન વસ્ત્ર અને વાસથી તે ડરે છે. એ વસ્ત્ર અને વાસના દેવ વનરપતિ, વસ્ત્ર અને વાસની ગાંડ સુંદર બનાવો, જેથી અમે રીસ કરીએ નહિ. અમારાં વસ્ત્રોની જાલરો અને કીનારીએ; તેમજ તાણાવાણા સાથેનાં વણાટની રચના છે, જેની કલા-કારીગરી ધરની નારીએએ કરી છે, તે અમને સુખદાયક હો.

‘આ તે કામના કરનારી કન્યાએ છે, જે પતિને ધૂંઢી રહી છે, તે કન્યાએ પિતૃલોકથી પતિલોકમાં જઈ રહી છે, એ મંગલ વિવાહ એજ તેમના જીવનની આ દીક્ષા દેવેના ગુરુ બૃહરપતિએ બતાવી છે અને તેને બધા વિશ્વેદેવો ધારણું કરે છે.

ગૃહની પ્રતિષ્ઠા

ધરની શાળાઓમાં ગાયોનો વાસુ છે, તે ગાયોમાં રહેલાં વર્ચસ્વ, તેજ, ભગ-ભાગ્ય, યરા, પ્રય-હૃદ્ધ, રસ વગેરે છે; તે જીવનદીક્ષા લેનાર નારીઓને પ્રાપ્ત થાય છે.

‘જે નારીઓ રીમન્ત પ્રસંગે કેશ શાળુગારી આનંદ કરે છે, તેમને જે ખોટી રીતે નચવવામાં આવે કે રડાવવામાં આવે, તો તે ધરના આણુસોને પાપ લાગે છે; એ પાપથી તમને દેવ અર્દિન અને સવિતા બચાવી લો. એ જ રીતે ધરની કોમળ નારીઓ અને વહુઓ રૂહન કરે કે કલેશ કરે, તે બધાં પાપ પ્રજાઓમાં, પશુઓમાં અને ધરનાં ધન-સાધનોમાં ઉતરે છે, માટે તે બધાં પાપ અર્દિન અને સવિતા દૂર કરેા.

‘વિવાહ વગેરેના મંગલ પ્રસંગે પતિની સાથે અર્દિનમાં હોમ-હવન કરતારી આ નારી રાંધેલા ધાન્યની આહુતિઓ આપે છે અને તે પ્રસંગે તે જણાવે છે. કે;

‘આરા પતિનાં આયુષ્ય દીર્ઘ હો અને તે સો શરદ-વર્ષોં સુધી જીવતા રહેા.

‘જેમ ચકવા-ચક્કાનાં જોડાં સાથે હરે ફરે છે, એમ જ પતિ અને પત્ની આ સંસારમાં સાથે નિવાસ કરેા. તેમનાં ધરખાર પ્રજાજનોથી લારેલાં રહેણા અને તે લાંબુ આયુષ્ય બોગવો.

‘રથ વગેરેની બેઠકો, શયનનાં પાથરણું, ધરના પડદા અને વિવાહના શાળુગાર વગેરેની રચનાઓ કરતાં જે કંઈ કૃત્યા-દોષ વળગી ગયા હોય; તે બધા દોષો અને પાપોને અમે સ્નાન કરતાં કરતાં દૂર કરાયે છીએ. આ બધા દોષોને અમે સંભવ અને કંબન-ધરના કીનારા કે કામળની કીનારા પર એકઢાં કરાયે છીએ; જે સ્નાન કરતાં દૂર થાય છે અને પણી અમે યજાલાવે સેવા પરોપકારનાં શુદ્ધ કાર્ય કરાને લાંબાં આયુષ્ય મેળવી સંસાર સાગરને પાર કરાયે.

‘કારીગરે રચેલો આ કાંસકો સો સો દાંતાવાળો છે. તેથી ભાથાનો જોડો અને લાંબ વગેરે જીવાતને તમે દૂર કરો. અમે આ નારીના અંગેઅંગમાં રહેલા રેણોને દૂર કરાયે છીએ. તે આ ચેપી રોગ પૃથ્વી, સ્વર્ગ, અંતરિક્ષ, જલ કે પિતૃલોક વગેરે કોઈપણ સ્થાને ફેલાય નહિ.

‘એ ધરની નારી, તને પૃથ્વીના પયસુ-પોષક રસથી અને ઔષધિ વનરપતિના પોષક રસથી પુષ્ટ કરું છું; તને પ્રજાજન અને ધનસાધનથી સંનષ્ટ કરું છું. આમ બધી રીતે સંનષ્ટ-તૈયાર થએલ તું આ વાજ-અન્નરસને સારી રીતે પચાવી જા.

‘એ નારી, તારે માટે હું અમ-પ્રાણ છું અને તું સા શક્તિ છે. હું સામ-સમાન ભાવનું પ્રતીક છું અને તું ઋઝુ-રશિમનું ઇપ છો. હું બુલોક છું અને તું પૃથ્વી છે; ચાલો આપણે બંને સાથે ભળાયે અને પ્રજાજનોનાં સર્જન કરાયે.

‘જેનાં લગ્ન થયાં નથી, એવાં યુવાન અને યુવતી આપણી જેમ જ લગતના

સંખંધે જોડાય છે અને જેમનાં લગત થયાં છે, તે દાન આપીને પુત્રની કામના સેવે છે. નયાં સુધી આપણા પ્રાણુમાં બળ છે, ત્યાં સુધી આપણે હળીમળીને રહીશું અને વિશેષ વાજ—અન્નરસને મેળવી લેશું.’

આમ સ્કુક્તતના ઋપિ ધરની પ્રતિષ્ઠામાં નવવધૂનાં આગમન અને પ્રજનનોનાં સર્જનને મુખ્ય કારણ ગણે છે, તેર્થાં વિવાહ કર્યાને વહતુ-દહેજ સાથે આવેલી વહુને શુભાશિષ આપતાં વડીલજનોની ભાવના અને પ્રજનનોની સાથે સમૃદ્ધ થએલ પતિ અને પન્નીનાં દીર્ઘ આયુષ્યની કામના સાથે સર્વ આયુની ભાવના સેવે છે :

‘આ વધૂને જેવા ધર્માચનાર પિતૃ-વડીલજનો આ વહતુ-દાયન જેવા બેગા થયા છે. તે બધાં બેગાં થઈ ને આ વધૂ સારી પત્ની બને અને સારાં પ્રજનન બેગાં થાય, એ માટે શર્મ—સુખ સગવડનાં સાધન આપે છે. જેમ દોરીના એંચાણુથી પાતાળનાં જળ ઉપર આવે, એમજ પ્રેમની દોરીથી આ વધૂ આ પતિને દૈર આવી પહોંચી છે; તેને અહીં પ્રજનન અને ધન—સાધન મળી રહેલી. આ સંસારના જે માર્ગ તેને જવાનું છે, એ માર્ગ તેને સાચવીને લઈ જાઓ. આ વધૂ વધારે તેજરવી બને, સારાં પ્રજન મેળવે અને સંસારમાં વિજય મેળવે.

‘ઓ નવવધૂ, તાંરામાં સાર્દ જાન છે, હવે તેનાં સાથે ચોણ્ય સમજણું આવે; એ તું જે. સો સો શરદ-વર્ષોં સુધીનાં દીર્ઘજીવન મેળવવા માટે તું સદ્ગુરુત રહે. તું આ ધરની સ્વામિની છે, એ ભાવે તું આ ધરમાં પ્રવેશ કર. સવિતા તારા આયુષ્યને લાંબુ કરે.’

રાજ્ય કુ રાજ્યને નેતા ચલાવે, એમજ ધરના વ્યવહાર ચલાવનાર આ નારી સમ્માની છે, પતના—પાલન પોપળું કરનારો છે. ધરને નભાવવામાં અને પ્રજનનોની વૃદ્ધિ કરવામાં તે સહાયક બને છે. ગૃહપતિનું તે પૂરક અંગ છે, ધરનો આ રથ છે, આ સંસારની યાત્રામાં બંને સાથે પ્રવાસ કરે. તે બંને દીર્ઘજીવન મેળવે, પ્રજનનોની સાથે આનંદ મંગલ અને સુખ સગવડનાં સાધન મેળવે, એમાં દેવો અને દેવા જેવા જ પરોપકારો વડીલજનોનાં શુભાશિષ મળી રહે; એ રીતના એક આદર્શ ગૃહજીવનનું ચિત્ર આ ઋપિએ રણૂ કર્યું છે. ભૃગુ—અંગિરા નામના આ ઋપિ છે, તે ઉત્તમ કન્યાની પસંદગી માટે વરની સાથે તેના ગુણનાં કીર્તન કરે છે. અહીં યમ અથવા વરુણ ડોઈ હેવ નથી; પરંતુ એક આદર્શ પુરુષ છે, જેણે ગુણવતી કન્યાને પસંદ કરવાની છે; તેને ઋપિ જણાવે છે :

૧ ‘આ પુરુષ જણાવે છે કે; જેમ વૃક્ષ પરથી વિકસેલાં ફૂલોને લઈ, તેની માળા ગુંથવામાં આવે, તે માળા શોલી જાઠે; એવી રીતે ભગ—ભાગ અને વર્ચસ્વ

તજથી શોભતી આ કન્યાને મારા ધરની શોભાણે લઈ જાઓ છું. જેમ જિંડાં મૂળવાળા અને પર્વવાળા વૃક્ષના પ્રતિષ્ઠા સારી હોય; એમજ પ્રતિષ્ઠિત માતાપિતાના ધરમાં આ કન્યા લાંબા કાળ સુધી રહી છે.

‘એ સંયમરાંત્ર યમ જેવા અને આદર્શ રાજ વરણ જેવા પુરુષ, આ કન્યા તારી વધૂ-ધર સંસારનાં વહન કરનારી બનાને ધરસંસારની ધુરા ધારણ કરે. આજ સુધી તે માતા, પિતા અને લાઈલાંકુઓના ધરમાં સારી રીતે રહી છે. જ્યાં સુધી આ કન્યાને માથાના શણુગાર સજવામાં આવ્યા નથી; ત્યાં સુધી તે માતાપિતાના ધરમાં નિવાસ કરે. આ કન્યા કુલનાં પાલન સારી રીતે કરશે, એ ભાવે અમે તમને આપીએ છીએ. જેવી રીતે અસિત, કર્યપ અને ગય જેવા પ્રજનપતિઓના ધરના ખજના જેવા કન્યાઓએ ધરસંસાર સારી રીતે ચલાવ્યા છે, એવી જ રીતે આ કન્યાઓ ધરસંસારના સંબંધ જોડી ધરના ખજનાને સારી રીતે સાચવે; માટે તને મંત્ર-અહની સાથે જોડું છું.’

આ સ્કુલતમાં વર અને કન્યાનાં ગુણ લક્ષણ બતાવ્યાં છે. યમ અને વરણનાં આદર્શ લક્ષણ વરમાં હોવાં જોઈએ. કન્યા કમનીયા મનગમતા સ્વભાવની, વધૂ ધરસંસારની ધુરા ધારણ કરનારી, કુલપા કુલનાં રક્ષણ કરનારી, પતિનાં લાગ્ય વધારનારી અને બાલપણમાં માતાપિતાને ઘેર સ્થિરતાથી રહી દદ મનોઅળવાળી હોવી જોઈએ. ભગ નામના આ ઋપિ છે, તે ધન્દને એક આદર્શ પુરુષ તરીકે બતાવી; તેવા પરાક્રમી વીર પુરુષ વર તરીકે પસંદ કરવો જોઈએ; તે ભાવ આ સ્કુલતમાં રજૂ થાય છે :

^૧ ‘કન્યાના માતાપિતાએ પસંદ કરેલ આ વરને ધન્દનું આદર્શ નામ આપવું જોઈએ; જે ધન્દ આ પહેલાં આવી ગયેલા, હાલમાં આવનાર અને હવે પઢી આવવા હંચિથા વૃત્ત જેવા શનુઓનો નાશ કરે છે, જે સો સો યજ કરે છે અને જે ધનસામન વસાવે છે.

‘કન્યાનાં માતાપિતા અત્યંત ખુશ થઈને વરરાજને જણાવે છે કે, જેમ સૂર્યની પુત્રી સાવિત્રીને અશ્વિનીકુમારી તેના પતિ સોમને ઘેર લઈ ગયા હતા; તેમજ તમે પોતે આ જ્યાને તમારે ઘેર લઈ જાઓ. તે માંગણીનો સ્વીકાર કરતાં વરરાજ જણાવે છે કે, ‘તમે લાગ્યશાળી છો, તેને કારણે તમે મને જણાવો છો, માટે તમારી માંગણીનો હું સ્વીકાર કરું છું.’

‘શચીના પતિ એ ધન્દ, તમે એક આદર્શ પતિ છો. તમે ધરબ્યવહાર ચલાવવાને માટે અંકુશની જેમ સોનાનો ખજનો ધનથી ભરેલો વસાવ્યો છે; હવે ભારી

ઇંચા ધરમાં જયાને લાવવાની છે, તો મને ઉત્તમ જયા આપો.''

માતાપિતાની પસંદગી મહત્વની છે. ગ્રેમલમ કે સ્વયંવરલમે આદર્શ ગણાતાં નથી; તેથી તેવા લગ્નેનો નિર્દેશ જેવાને મળતો નથી. પરણુનાર યુવાને ધન સાધન મેળવી લેવાં તેમજ શૌર્ય પરાક્રમનાં કાર્યો કરવાં, જેથી તેની પસંદગી થઈ શકે; એ લાવ હવે પદ્ધીના સૂક્તમાં જેવાને મળે છે. તેનાં નંબિ પતિવેદન એક ગુણવાચક શાખદ છે; પોતાની કંન્યા માટે સારા પતિને મેળવી લેવાની ભાવના દરેક માતાપિતાને હોય; એ માટે વરની ગુણવત્તાનાં અહીં દર્શાન થાય છે. આ પહેલાં આદર્શ પતિને યમ, વરુણ અને ઈન્દ્ર જેવા હેવોના ગુણો હોવાનું જણાવ્યું છે, તે રીતે આ સૂક્તના નંબિ અભિ અને સોમના આદર્શને રજૂ કરે છે:

૧ 'હે દેવ અભિ, સારાં ભાગ્યની સાથે ઉત્તમ વાણી બોલનાર પતિ મારી આ સુમતિ કંન્યાને પ્રામ થાય. તેને પતિની સાથેનાં સૌભાગ્ય મળી રહો, કારણ કે આ કંન્યા શ્રેષ્ઠ જને! માં પ્રિય અને સારાં મનવાળાં જનોમાં મનોરમ છે. મારી આ કંન્યાને એવો પતિ મળવાની યોગ્યતા હો; જે પતિ દેવ સોમથી સેવાયેલ, મંત્રબળથી સુરક્ષિત, શ્રેષ્ઠ મનવાળાં જનોના સૌભાગ્યને પ્રામ થયેલ અને વિધાતા દેવના સલથી પુષ્ટ થયેલ હોય.'

'હે દેવ અભિ, આ નારી પતિને મેળવે, કારણ કે રાજ સોમે તેને સૌભાગ્યવતી બનાવી છે. તે પુત્ર પ્રણનાં સર્જન કરી ધરની રાણી થાય. સારાં ભાગ્ય સાથે પતિ સાથે રહી ધરની શોલા વધારે. જેમ કો'ક એકાન્ત ગુફાનું સ્થાન સિંહ જેવાં પ્રાણીઓને પ્રિય અને આરામદાયક હોય; એમજ જે નારી પતિનો વિરોધ કરતી નથી; એ નારીનું ધર પતિ માટે સગવડ ભયું હોય, જ્યાં નારી ભાગ્યશાળી હોય.

'એ ધરની નારી, તું પોતે ભાગ્યની નૌકા હો, જે ધન સાધનથી પરિપૂર્ણ અને સર્વ રીતે સુદૃઢ હો; એ નૌકા પર ચઢીને તું પતિની પાસે પહોંચ્યો જ, જે તારી કામના સેવે છે, તેને સાથે લઈને તું આ સંસાર સાગરને તરી જ.'

'ધન સાધન ઈંચનારી એ નારી, તારા એ વરને બોલાવી લાવ, જે તારા મનને અનુકૂળ રહી બ્યવહાર કરે. જે વર તારી કામના સેવે છે, તેને તારી જમણી બાજુએ ગોઠવા હે. જે આ ઉત્તમ પ્રકારનું સુવર્ણ છે, આ ભારવાહી બળદ છે અને તારાં ભાગ્ય વધારનાર આ ધન-સાધન છે. તારા પતિને અમે આ બધાં ધન સાધન આપીએ છીએ, જેથી પતિની કામના સેવનારી અની તને બધા લાલ મળે. જે પતિ તારી કામના સેવે છે, તેની પાસે દેવ સવિતા તને લઈ જાએ. હે ઔષધિ, તું આ નારીને સારી રીતે ધારણ કર.'

ગૃહની પ્રતિષ્ઠા

અહીં વર માટે પ્રકામ્ય વિશોપણ અગત્યનું છે. ધરકાર્ય ચલાવવામાં તે વર વધૂતી કામનાને પુરી રીતે અનુસરે, જેથી ગૃહસંસારનો રથ સારી રીતે ચાલે. જે કાંઈ અડચણ હોય, તે દૂર થાય અને ધરની વ્યવસ્થા અનુરૂપ બને. એ માટે પતિએ ત્રણ ગુણું કેળવુવાના છે, તે સ્વભાવે સૌભ્ય હોય, સમજણું સારી હોય અને મન અનુકૂળ હોય. આ માટે સોામ, ઘણ અને અર્યમા એ ત્રણ દેવોના આદર્શ રજૂ થયા છે.

અહીં કન્યાના ગુણોનો નિર્દેશ પણ છે. તે કન્યા કઢોર સ્વભાવની નહિ પણ સુકુમારી હોય. તે સુમતિ હોય, તેના મનમાં લિપિમ કે સંકુચિત ભાવ ન હોય, તેનાં વાણી અને વર્તન પતિને ગમી જય. આ પ્રકારે પરસ્પર ગુણોના સુમેળથી ધરચ્ચવહાર સારી રીતે ચાલે અને આદર્શ ગૃહસ્થ ધર્મનાં સારી રીતે પાલન થાય, એ ભાવ અહીં છે. આ પદ્ધીના સ્કુક્તના ઋષિ અર્થર્વા છે અને હેવ અર્યમા છે. અર્ય + મન શણ્ણ ગુણવાચક છે; જેનાં મન સર્વ રીતે શ્રેષ્ઠ છે. આદર્શ પુરૂષમાં આ ગુણ હોવો જરૂરી છે. આ ઋષિ અર્થર્વા પણ સુણ્ણ મન ધરાવે છે. હેવ અર્યમા બાર સ્કૂર્યમાંના એક સ્કૂર્ય છે. અહીં અર્યમા કન્યાને વર આપનાર, અને વરને કન્યા આપનાર દ્વિત્ય પ્રેરક હેવ છે; અર્થાત વર અને કન્યાનો સુમેળ સાધવો હોય; તો બંનેનાં મન સાર્વ હોવાં જરૂરી છે. એ દૃષ્ટિએ અર્થર્વા ઋષિ અર્યમાની સ્તુતિ ગાય છે :

^૧ ‘જુઓ આ હેવ અર્યમા આપણી આગળ આવી પહોંચ્યા, જેમનો ડિરણોનો થાંબલો ઝીર્તિસ્થભની જેમ શોલે છે. જે કન્યા પતિમાટેની અગ્રિમ કામના સેવે છે, તેને પતિ શોધી આપો.

‘હે અર્યમા સૂર્ય, જ્યાં બીજુ કન્યાઓ માટે લગ્નના સમારંભ થાય છે, ત્યાં પતિને ધર્ચણનારી આ કન્યા આવી પહોંચ્યો છે, પરંતુ મનોરથ સક્ષળ ન થવાથી તે થાકી ગઈ છે. હવે તમે એક કામ કરો : તેના લગ્નનો માંડવો રચાય, ત્યાં બીજુ સંખ્યાઓ. તેનાં માન વધારવા આવી પહોંચ્યે.

‘પતિ અને પતનીનો યોગ લોડનાર હેવ વિધાતા છે, તેમણે પૃથ્વીને ધારણ કરી છે. સૂર્ય અને દુલોકને પણ તેમણે ધારણ કર્યાં છે, એ વિધાતા અગ્રિમ કામના સેવતી આ કન્યાને માટે પતિનો યોગ સધાવે, જે પતિ નારી માટેની કામના સેવતો હોય.’

અહીં યૌવનની શરૂઆતના કાલનો નિર્દેશ કર્યો છે, જ્યારે દરેક યુવાન અને યુવતિ લગ્નના સાથ સહકારની કામના સેવતાં હોય છે. આ પ્રકાર્યની કામના જર્ણી ન હોય; તે લોકોએ લગ્ન કરવાં જોઈએ નહિ; પરસ્પર મિલન માટેની આતુરતા

સકળ લગ્નમાં પરિણામ પામે છે. લગ્ન થયા પછી પતિ અને પત્ની પરસપરની વૃદ્ધિ અને પ્રગતિ સાધી શકે છે, એ ભાવને અથર્વા ઋપિ બીજા એક સૂક્તમાં રજૂ કરે છે, જેના દેવ ચંદ્ર અને ત્વષ્ટા છે. ધન્દ, વરુણ વગેરે દેવોમાં ચંદ્ર અને ત્વષ્ટાનો સમાવેશ પણ એક આદર્શ પુરુપમાં થાય છે, તે ભાવ પણ અહીં જેવાને મળે છે:

૨. ‘જેવી રીતે ચંદ્ર કલાઓ ઇપી ભૂતકાળની આહુતિઓથી વૃદ્ધિ પામે છે, એમ જે જે પુરુપના વિવાહ આ જ્યાની સાથે થયા છે, તે જ્યાની કલા કારીગરીથી આ પુરુપ પુષ્ટ થાઓ અને ધી દૂધ વગેરેના રસોના સેવન કરી વૃદ્ધિ પામો. તે પુરુપ ગાયોનાં દૂધ પીને પુષ્ટ થાઓ, રાષ્ટ્રનાં ધન સાધનથી વૃદ્ધિ પામો. અને હન્દ હન્દ વર્ચસ્વ વધારનાર ધન સાધનથી વધતા રહો. આ પતિ અને પત્ની પરસપરની ઉપેક્ષા ન કરતાં સારી રીતે ધરમાં વાસ કરો.

‘એ આદિ વિધાતા પોતે ત્વષ્ટા પ્રજનપતિ છે, જેણે પ્રજનજનોની વૃદ્ધિ કરવા માટે આ જ્યાની રચના કરી છે. એ જ્યાને સર્વાંગ સંપૂર્ણ બનવા માટે તો તે ત્વષ્ટાએ પતિની રચના કરી છે. એ બંને પતિ અને પત્ની ત્વષ્ટાની ધર્યાથી ભેગાં મળેલાં છે, તે હવે હન્દ હન્દ આયુષ્યનાં દીર્ઘ જીવન મેળવો.’

અહીં ગૃહસ્થ જીવનમાં પરસપરના સાથ સહકારનો નિર્દેશ છે. પતિ અને પત્ની એકજ ધરમાં સાથે રહીને એકમેકના પોપળુનો વિચાર કરે. પરસપરના દોષ જેવા લાગે છે અને તે છોડીને ભાગી જવાનો વિચાર જાગે છે, જેથી વિધાતાની ધર્યાનો અનાદર થયો ગણ્યાય. ધરની નારીનાં ગુણુલક્ષણ સારાં હોય, તો તેને સમાજમાં ધર્ણોજ આદર મળે છે, એ વિષે ઋપિ બાદરાયણિ અસરા ઇપે મધુર સુંદર લાગતી નારીની રતુતિ કરે છે :

૨. ‘જે નારી અસરા જેવી સુંદર અને બ્યવહારમાં કુશળ છે, તેને ધરની શોભામાં વધારો કરવા એલાવું છું. અસરા નારી વિરોધીજનોને ઉખેડી નાખે છે, અનુકૂળ સાધુ પુરુષોના બ્યવહારને અનુસરે છે, ઉત્તમ પ્રકારના વિજય મેળવે છે; સ્પર્ધાના પ્રસંગે ચોપાટના પાસાની જેમ કુશળતાનાં કાર્ય કરે છે, સારા પદ્ધાર્થોનો સંગ્રહ કરે છે અને યોગ્ય પદ્ધાર્થોનાં દાન આપે છે.

‘જે નારી સારાં ધર્મનાં કાર્યોથી ચોપાટના પાસાની જેમ ઉત્તમ સકળતા મેળવે છે; તે નારી અમારાં કાર્યોને નિયમિત કરે તેમજ પોતાની કુશળ માયા-મતિથી પ્રગતિને પ્રાપ્ત કરે. ધરમાં અન અને રસને વધારનારી નારી અમારી પાસે વાસ કરે; જેથી અમારાં ધન સાધન બીજા લોકો લુંટી ન જય.

ગૃહની પ્રતિષ્ઠા

‘જે કે હૃદયમાં હાર્યાનો શોક હોય અને અન્યાય થયાનો કોધ હોય, તો પણ પાસાની રમતની જેમ આંખોમાં કામ બતાવે છે, એ પ્રમાણે ધર સંસારમાં સારા નરસા પ્રસંગોએ આનંદ પ્રમોદ કરુનારો અપ્સરા, જેવો સુંદર નારીને અમે આ ધરમાં બોલાવીએ છીએ.

‘અપ્સરા જેવો કુશળ અને ચ્યપળ નારીએ સૂર્યના કિરણોમાં સારી રીતે હરે હરે છે, તેમજ સૂર્યના પ્રકારના ભવા પ્રકારના વ્યવહારો સાચવે છે. આ નારીઓથી રક્ષાયેલો પુરુષ રશ્મિએની વચ્ચમાં રહેલ સૂર્યમંડળના પુરુષના જેમ ચારે તરફ સંચાર કરે છે અને સેવા પરોપકારના કાર્યો કરે છે; તે પોતાની શક્તિની સાથે અમારા આંગણે આવો પહોંચે’

અહીં ધર સંસારના વ્યવહારને ચોપાઈના પાસાની સાથે સરખાવ્યા છે. ચોપાઈના ચાર પાસા છે : કૃત, ત્રૈતા, દ્વાપર અને કલિ. જેમ યુગોમાં કૃતયુગ ઉત્તમ અને કલિયુગ અધમ ગણ્યાય છે, એમજ ચોપાઈમાં કલિનો પાસો ઉંઘતો, દ્વાપરનો પાસો જગતો, ત્રૈતાનો પાસો ઊડતો અને કૃતનો પાસો કાર્ય કરતો ગણ્યાયો છે. સંસાર વ્યવહારમાં પ્રમાદ છાડી, કુશળમતિથી વ્યવહાર કરતી નારીને કૃતનો પાસો હાથમાં લઈ સંસાર વ્યવહારને કુશળતાથી ચલાવવાની સુચના આ સુકૃતમાં આપવામાં આવો છે, તેમજ કુશળ નારીના વ્યવહારનો નિર્દેશ કર્યો છે.

જે કે ‘પાણાથી જુગાર એલવો નહિ’ એમ સ્પષ્ટ ‘જણાવ્યું’ છે, એટલે અહીં પાસા એલનાર નારીનો મહિમા ગાવામાં આવ્યો છે; એ વાત પ્રતીત થાય; તેને એક ઝૂપક ગણ્યાંબું જોઈએ. ધર સંસાર કે જીવન વ્યવહાર એક પ્રકારનો જુગાર છે, તેમાં કેટલાક હારે છે, તો કેટલાક જીતે છે. જે ધરના વ્યવહાર કરવામાં નારી સાવધાન, કુશળ અને ચ્યપળ હોય, તેનો ધર સંસાર સારી રીતે ચાલે છે; તેને સદ્ગ કાળ વિજય મળતો રહે છે.

ધર કહે કે ધરની નારી, એ બંનેનાં ઝૂપ એક સરખાં છે. સુશીલ અને કુશળ નારીથી પ્રામ થતી મુખ્ય સમૃદ્ધિ પ્રણ છે, પુત્ર છે. પિતાનાં ધર છાડી, પતિના ધેર આવેલી નારીને વડીલજનોં વધાવી લે છે અને તેને જણાવે છે; તું આ ધરની સ્વામિની છે. અમારા કુલનો દીવો તારાથી પ્રગટ થશે. પુત્ર દારા કુલનો તાતણો ચાલુ રહેશે. એ સંતાન છે, સંતતિ છે, જે સંસારના સંખ્યાંધને આગળ વધારે છે. નારી ધરમાં વસે અને તે જે જન્યા ન બને, પુત્ર પ્રણ ન આપે, તો તેની બધી આશાએ નિષ્કળ જય છે. વંધ્યા હોલું એ એક મોટો હોપ છે, તે ક્ષતિ હૂર થાય અને સુષે પુત્રનો જન્મ થાય; તેની કાળજ લગે થયા પઢીના ગર્ભાધાન સમયથી લેવામાં આવે છે. સુકૃતના ઝાંખિ અલા છે અને દેવ ચંદ્રની કલાઓની જેમ વૃદ્ધિ

પામતી જ્યાની યોનિ છે, ગર્ભસ્થાન છે; તે ગલ્ભમાં રહેલા હૈધો દૂર કરવાનું સૂચન પણ આ ઋષિ આપે છે :

૨ ‘ઓ નારી, જે હોપથી તારા ગર્ભ રોકાઈ ગયા છે અને તું વાંઝણું બની છે, તે હોપને હું દૂર કરે છું. તારા આ વંદ્યત્વ હોપને ઉપાડીને અમે તેને બાંજે ઠેકાણે મૂક્ખી આવીએ. તારા આ ગર્ભના સ્થાનમાં પુરુપ પુત્રઃપે આવો. જેમ તેજસ્વી બાણુ તેના ભાયામાં આવી પહોંચે એમજ દશ માસનો સમય પૂરો થતાં વીરપુત્ર તારા ગર્ભમાંથાં પેદા થાએ.

‘હે નારી, તારાથી પુરુપ પુત્રઃપે પેદા થાય, જેને અનુસરો આગળ વધતાં તેજ પુરુપથી બાંજે પુત્ર થાય. એ રીતે તું અનેક પુત્રોની માતા બન; જે પુત્રો આ પહેલાં જન્મી ચૂક્યા છે અને હવે પછી જન્મવાના છે; તે સંતતિનાં અનુસંધાન કરનારી તું છે. પુત્ર-સંતતિને આપનારાં એ બીજ કલ્યાણુકારી છે, જે બાંજને વીર્યઃપે પ્રામ કરીને ઋપલ વીર્યવાન પુરુષો સંતાન પેદા કરે છે. જેમ વૃપલના યોગમાં આવનારી વેનુ વાછડાંને પેદા કરે છે, એમજ તું પુરુપના બીજના સંયોગમાં આવી પુત્રના લાલ મેળવ.

‘ઓ નારી, હું પ્રાણપત્ય છિષ્ટ-પુત્રને પ્રામ કરનાર પ્રભાપતિનો યસ કરે છું; જેને કારણે તારા ગર્ભસ્થાનમાં ગર્ભનાં આગમન થાય. તું એવા પુત્રને મેળવ; કે જે તને સુખ આપે અને જેનાં સુખ સગવડ વધારનાર તું બને. આ તે પુત્ર સંજીવિનીં નામની ઔપધિએં છે, જેના પિતા ઘૌ, માતા પૃથ્વી અને સમુદ્ર મૂળ છે. એ દ્વિષ્ય ગુણોથી સમૃદ્ધ ઔપધિએં છે, જેનાં સેવન કરવાથી તને પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય અને તારાં રક્ષણ થાય.’

અહીં દઢ સંકલપ બાગ, પ્રાણપત્યં યાગ અને ઔપધિનાં સેવન પુત્ર મેળવવામાં કારણું ગણ્યાં છે; તેજ રીતે ગર્ભ ધારણનો, ઉપાય હવે પછીનાં એ સ્કુક્તોમાં બતાવ્યો છે; પહેલા સ્કુક્તના ઋષિ અલા છે અને બીજના અથર્વા અને દેવ યોનિ-ગર્ભ તેમજ ગર્ભદુંહણું છે :

૩ ‘જેમ સરુ-પાણીના પ્રવાહમાં પાન વહે; એમજ ગર્ભસ્થાનમાં રેતને ધારણું કરનાર પુરુપનું આ શેપ અંગ છે. આકારાથી લધ પર્વત સુધીનાં સ્થાનોમાં પાણીના પ્રવાહ વહી જલ્ય છે, એમજ આ પુરુપનું વીર્ય ગર્ભસ્થાનનાં અંગે અંગમાં ફેલાઈ જલ્ય છે.

‘જેવી રીતે આ વિશાળ પૃથ્વી સધળાં પ્રાણીઓના ગર્ભ ધારણું કરે છે; એવી જ રીતે તારે વિષે હું ગર્ભ ધારણું કરે છું અને તેનાં રક્ષણ માટે તને ઐલાંદું છું.

‘ઓ સિનીવાલિ, ઓ સરસ્વતિ, બંને કમળની માળાઓ ધારણુ કરનાર ઓ અશ્વિનીકુમારો, ઓ ભિત્ર અને વરુણુ, ઓ દેવ બૃહસ્પતિ, ઓ ધન્દ અને અશ્મિ, ઓ ધાતા, આ નારીના ગર્ભસ્થાનમાં ગર્ભને ધારણુ કરો.

‘વિષણુ ગર્ભસ્થાનને સ્થિર બનાવો, ત્વષ્ટા-વિશ્વકર્મા ગર્ભનાં ઇપોને પુષ્ટ કરો, પ્રજનપતિ ગર્ભનાં સિંચન કરો, ધાતા તારા ગર્ભને ધારણુ કરો. એ રાજી વરુણ છે, જે ગર્ભના સ્થાનને સારી રીતે જણે છે. એ સરસ્વતી હેઠી આ ગર્ભને જણે છે. વૃત્તનો નાશ કરનાર ધન્દ આ ઔપધિઓના રસને જણે છે, તે ગર્ભને પુષ્ટ કરનાર રસનાં પાન કર.

‘હે અશ્મિ, તું ઔપધિઓ, વનર્સપતિઓ અને વિશ્વનાં સર્વ ભૂત પ્રાણીઓના ગર્ભઇપે છે; તે ગર્ભને તું આ નારીમાં ધારણુ કર.

‘ગર્ભ સ્થાનમાં વીર્યનાં સિંચન કરનાર ઓ વૃપ્લસ વીર પુરુષ, તું વીર્યવાન છે, માટે જીડીને ઉભો રહે, વીરતા ધારણ કર અને આ યોનિમાં ગર્ભને ધારણુ કરો, તે રીતે હું પ્રજાજનનાં સર્જન માટે લાધ જઉ છું.

‘ઓ મધુર બૃહત્સામ ગાનારી નારી, ગર્ભ ધારણુ કરવા માટે તૈયાર થધજા; જેથી તારી યોનિમાં ગર્ભ સ્થિર થાય. સોમનાં પાન કરનાર દેવોએ તમારાં બંનેના રક્ષણુ કરનાર પુત્ર તમને આપ્યો છે. ધાતા, ત્વષ્ટા, સંનિતા અને પ્રજનપતિ એ ચાર દેવો આ નારીના ગર્ભસ્થાનની ગવીની નામની એ નાડીઓમાં શ્રેષ્ઠ ઇપ સાથે પુરુષ પુત્ર થાય, એ રીતે ગર્ભને રાખો, જે દશમે મહીને પેદા થાય.

૧ ‘જેથી રીતે આ વિશાળ મહિમાવાળી પૃથ્વી સર્વ ભૂત-પ્રાણીઓને, આ બધા વનર્સપતિઓને, બધા પર્વતો અને ગિરિમાળાઓને તેમજ વિવિધ પ્રકારના ગતિશીલ પદાર્થોને ગર્ભમાં ધારણુ કરે છે, એજ રીતે નારી યોનિમાં રહેલો ગર્ભ અનુકૂળ રીતે પુત્રને પેદા કરો, એ રીતે તમને ધારણુ કરો.’

ગર્ભસ્થાનમાં રહેલા ગભનો નાશ કરનાર રોગો અને દોષો ધણુા પ્રકારના હોય છે: તેમાંય વિશેપ કરીને તો રોગજંતુઓ પેદા થાય છે; જેના મૂળ કારણમાં મહીનતા, આહારવિહારની અનિયમિતતા, અશુદ્ધિ, વગેરે છે, તે દૂર કરવાની જોઈએ તેમજ ગર્ભવતી નારીનાં રક્ષણ કરવા ખૂબજ સાવધાની રાખવી જોઈએ. આને કારણે ગર્ભવતી નારીને સાસરે નહિ રાખતાં, પીએર મોકલવામાં આવે છે. જ્યાં માતાની દેખરેખમાં તે સારી રીતે સચ્ચવાય છે, આ ઋષિ માતૃનામા છે; તે જુદાજુદા રોગો અને દોષોને યાદ કરી, તેને દૂર કરવાના ઉપાય બતાવે છે :

૨ ‘ઓ પુત્રને જન્મ આપનારી નારી, દૂધથી પુત્રનાં પાલન અને પોષણ

કરનાર તારા એ સ્તન છે, તેને આ ભાતુનામા ઋપિએ શુદ્ધ કર્યા છે. તારા એ દૂધમાં દુર્ખામ, આલિંશ અને વત્સપ નામના રોગના જંતુઓ પહોંચે નહિ.

‘પલાલ અને અનુપલાલ જે માંસમાં ઉછેરે છે, તે હોષ રાર્કુ-લિંસક, કેાક-કામ સંબંધી, મલીન, પલીત, ચોંટી રહેનાર, ઇપ હરનાર, રીંછની જેમ-ડોક ઉંચી કરનાર અને આંખ બંધ કરનાર રોગોને હું દૂર કરું છું’

‘આ રોગના જંતુ, તું અહોં રહેતો નહિ, પાસે આવતો નહિ, સાથળ વચ્ચે રહેતો નહિ. તેને દૂર કરવાના ઉપયાર હું કરું છું. આ બજનામની હવા છે, જે દુર્ખામ રોગને દૂર કરે છે.

‘આ નારીના શરીરમાં દુર્ખામ રોગ છે, સાથે સુનામ આરોગ્ય છે; તે બંને સાથે રહે છે, તેમાંથી ધન, સાધન અને આરોગ્ય હણુનાર રોગને દૂર કરું છું અને નારીઓને મનગમતાં ધન, સાધન અને આરોગ્ય વધારનાર ઉપયારોને બતાવું છું.’

‘આ રોગ કાળા, વાળવાળા અસુર જેવો છે, જે શરીરના થાંબલા જેવા પગ અને મુખમાં રહે છે; તે બધા રોગોને નારીનાં અંગોમાંથી દૂર કરું છું આ રોગનો નાશ પીળા રંગનું બજ નામનું ઔપધ કરે છે.

‘આ નારી, કેટલાક રોગો એવા છે, જે સ્વઘનામાં ભાઈ કે પિતા બનીને આવે છે, જે તેને સ્વઘનમાં કે જાગૃત દ્વારામાં પજવે છે, જે ગધેડાના જેવા શફ્ફો કરે છે. આ બધા રોગો એવા છે, કે, જે મરેલા બાળકનો જન્મ થાય છે, જેથી કસુવાવડ થાય છે, અથવા જે ગર્ભદીરના કમલને બીડી રાખે છે. આ પ્રકારના ગર્ભિણીના રોગોને બજ નામની ઔપધિ દૂર કરે.

‘ગંદકીમાં રહેનાર ભરણરો છે જે આકાશમાંથી કિરણો ઝેંકનાર સૂર્યના તાપને સહન કરી શકતા નથી, જે શરીરની ચામડીમાં રહીને સત્તવને ચ્યુસા લે છે, જે દુર્ગંધિને ઝેલાવે છે તેમજ જેનાં મુળ લોહાથી લરાયાં છે, તેનો નાશ કરો. હે આલણુસ્પતિ, હે ધન્દ, જે કિંમ-જંતુઓ પોતાના ખલાનો આધાર લઈ ઉપર ચઢે છે અને જે નારીઓના ગર્ભસ્થાનને પીડા કરે છે, તેનો તમે નાશ કરો. જેના પગ પાછળ અને એડીઓ આગળ છે, જેનાં મુખ આગળ છે, જે ખળામાં અને ગોખરમાં જન્મે છે, જે ધણું મોટાં ધડાં મુંકે છે; એ પ્રકારના જંતુઓનો તમે નાશ કરો.

‘જેમ જાડનો આશ્રય લેનારી વેલ તૂરી પડે; તેમજ નારીના જે હોષો છે, સને તે તોડી પાડે છે. વાંઝીયાપણું, કસુવાવડ, ગડગૂમડ, પાપનો ભોગ વગેરે હોષથી તે નારીનાં રક્ષણું કરો.’

આ સૂક્તમાં ગર્ભનાશક હોષોનો નિર્દેશ કરી; તેના નિવારણના ઉપાય બતાવ્યા છે. ગર્ભધાન વગેરે સંરક્ષારો નારીના ઉત્સાહને વધારનાર અને શરીરનાં રક્ષણું કરનાર

હોવા જોઈએ; તેને બદલે કેટલાક રિવાજે અને રહેણોથી નારીઓને ધણું તુકશાન થાય છે અને તેની ગર્ભ પર ખરાખ અસર પડે છે. ગર્ભધાન પછી નારીની સારી રીતે કાળજી લેવાય અને સુખે પ્રસૂતિ થાય, તે માટે પ્રજનપતિ પુંસવન સંસ્કારની સૂચના આપે છે :

૧ ‘જેમ અશ્વત્થ-પીંપળો શાંમાવૃક્ષ પર ચઢે છે, એમજ નારીના ગર્ભ સ્થાનમાં ગર્ભ વૃદ્ધિ પામે છે; તેથી પુત્ર પ્રાપ્ત થવાનો છે, તેની ખથર પડે છે. એ પ્રકારે પુત્રની પ્રાપ્તિ માટે ગર્ભ ધારણ કરવામાં આવે છે. પુરુષમાં જે વાર્ય રહેલું છે, તેનું સ્થિતિના સ્વીના ગર્ભસ્થાનમાં થાય છે, તેથી પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે, એમ પ્રજનપતિ જણાવે છે. પ્રજનનાં સર્જન કરનાર પુરુષ પ્રજનપતિ સારી ભતિ ધારણ કરે અને ગર્ભ ધારણ કરનાર નારી સારી શક્તિ ધરાવે, તો પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે; તેમાં ફેરફાર થાય તો નારી કુન્યાને જન્મ આપે છે.’

અહીં પુંસવન સંસ્કારનો નિર્દેશ છે. પુત્રની પ્રાપ્તિ માટે નારીએ એક ઔપધનું સેવન કરવું જોઈએ; જે પીપળો શાંમાવૃક્ષમાં ઉંઘેલો હોય; તેનાં પંચાંગ (મૂળ, ડાળ, છાલ, પાન ને ફળ) સુકવી ચૂણું બનાવી ભધ સાથે ચટાડવું. પુત્રની ઉત્પત્તિ માટે પુંસવન અને કુન્યાની ઉત્પત્તિ માટે ખેણોય શબ્દોના પ્રયોગ અહીં જોવાને મળે છે. હવે સુખ પ્રસૂતિ માટે ઋપ્તિ અથર્વા આ સૂચન આપે છે:

‘હે પોપક પરમેશ્વર, અમારાં કાર્યો તમને અપીએ છીએ, આ નારીની પ્રસૂતિમાં અર્ય—મના. હોતા અને વિધાતા સહાય કરો. ઋત કુદરતના નિયમને અનુસરનારી આ નારી સારી ચીવરથી રહે, જેથી તેનાં અંગ ઢીકાં પડતાં પ્રસવ સુખેથી થાય.

૨ ‘આકાશની ચાર દિશાઓએ તેમજ પૃથ્વીની ચાર પ્રદિશાઓમાં રહેનારા દેવોએ ગર્ભની રચના કરી છે, માટે તે દેવો સુખે સરળતાથી ગર્ભના પ્રસવ માટે બધી દિશાઓનાં દ્વાર જોલી હે. હું અંદરનાં દ્વાર જોલાં નાખ્યું છું. સુખે પ્રસવ આપનારી એ નારી, તારાં અંગોને શિથિલ કર, હે વીરનારી, તું બાળકને પેદા કર. નારીના ગર્ભસ્થાનમાં રહેલો ગર્ભ માંસમાં લપેટાયો નથી, જાડી ચરખીમાં રહેલો નથી કે મજન્જતંતુઓમાં વીંટાયો નથી. એ ગર્ભને ધારણ કરનાર જરાયુચી મડીની થેલી છે. તેમાં તે ગર્ભ વીંટાયો છે; જે જરાયુચી ખૂબીજી કોમળ સાવરીના કપાસ જેવી નરમ છે. તે જરાયુચી ગર્ભદ્વારથી નીચે આવી જય, જેને ફંકી દીધા પછી તે ઝૂતરાં વગેરેના ખાવાના કામમાં આવે.

‘હું ચિકિત્સા કરનાર અથર્વા વૈઘ તારા ગર્ભના માર્ગને યોનિના દારને ગવીનિકા નામના એ નાડીઓને સારી રીતે જોલાં નાખ્યું છું, જેથી માતા અને

ગર્ભસ્થાનમાં રહેલ પુત્ર છૂટાં પડી જય.

‘ દુશમા માસે પરિપાદ સાથે તૈયાર થાયેલ એ ગર્ભના બાલક, જેમ વાયુ, મન અને પંખીઓ આકાશમાં અદ્ધર જિડે છે, એમજ તું આ જરાયુની સાથે બહાર આવી પડ અને તે પછી જરાય તારાથી છૂટી પડી જય.’

આ સ્કુક્તમાં પરિપાદ થયેલ ગર્ભનો બાલક સુણેથી જન્મે, તે માટેના ઉપાયો અને ઉપયારો બતાવ્યા છે. પ્રસવ સમયે હાયણુની જરૂર પડે છે, તેની સ્ફુર્યના પણ અહીં જોવાને મળે છે. પુત્રના જન્મમાં ધન્દ, વાયુ વગેરે દેવોના પ્રેરણા પણ સહાય કરે છે, તેમજ હિવ્ય પ્રારથધના સુયોગો પુત્રનો જન્મ થાય અને તે સેવા પરાપકારનાં કાર્યો કરે, તે ભાવના અહીં વ્યક્ત થાય છે. સુખે પ્રસવ થયા પછી, રક્તસ્વાવ કુદરતી રીતે બંધ થઈ જય છે, પરંતુ સુવાવડ થતાં કષ્ટ પડ્યું હોય કે કસુવાવડ થઈ હોય, ત્યારે રક્તસ્વાવ બંધ થતો નથો; તે માટે ઉપાય લેવા જોઈએ. નૃપિ અલા રક્તસ્વાવનો જીપાય આ સ્કુક્તમાં સ્ફુર્યવે છે :

૧ ‘શરીરમાં રહેલી રક્તવાર્હની નાડીઓ એક પ્રકારે યોગિત-નારીઓ છે, જેણું લાલ વસ્ત્ર ધારણું કર્યાં છે, આ હિરા-ધમનીઓ છે, જે બંધ થતાં લોહા બહાર વહી જતાં નથી. હવે જેને લાધ, બંધુ કે સગાંવહાલાં ન હોય, તેવી નારીઓ તેજ વિનાની બની જય છે, એમજ આ ધમનીઓ પણ બંધવિના ફરી જય છે.

‘ એ નીચા ભાગો રહેલાં નાડી, તું ઉલ્લાં રહે. એ ઉપરની નાડી, તું ઉલ્લી રહે અને એ વચ્ચાં નાડી, તું પણ ઉલ્લાં રહે. વચ્ચાં નાનાં નાડીઓ અને ધમનાં મોટાં નાડી પણ ઉલ્લી રહી જય. આ શરીરમાં સેંકડો ધમનીઓ છે અને હજારો નાડીઓ છે; તેમજ વચ્ચાં આ મધ્યમ નાડીઓ પણ રોકાધ ગયેલી છે; તે સાથે સાથે અંદરના ભાગો પણ સારી રીતે ગોઠવાધ ગયેલા છે. આ વિશાળ ધતુષ્યથી નાડીઓ પર આક્રમણ થયું હોય, તો તેથી નાડીઓ ફાડી જય, તો તેને રોકવા માટેના ઉપાયોમાં સિક્તા-રેતીવાળી ઔપધિઅનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. રક્તસ્વાવ, વાયુવિકાર વગેરે રાગોને દૂર કરવાનો ઉપાય વિશ્વામિત્ર નૃપિ બતાવી રહ્યા છે :

૨ ‘ એ નારી, તારો રક્તસ્વાવ રોગ થંલી જય. જેમ આકાશ-દુલોક અદ્ધરતાલ થંભું^૧ છે, પૃથ્વી થંલા ગાંધ છે. અને વૃક્ષો જિલાં જિલાંજ બંધ લઈને પણ થંલી ગમાં છે, એ રીતે આ રોગ થંલી જય. અહીં સો સો પ્રકારના ભેષજ-ઔપધ છે અને તેમાં હજાર હજાર પ્રકારનાં મિશ્રણ કરવામાં આવે છે; પરંતુ તે બધામાં રક્તસ્વાવને થંલાવા દેનાર આ ઔપધ તો સર્વશ્રેષ્ઠ છે. જે ઔપધ દરેક ધરમાં વસાવવું જોઈએ. એ ઔપધનું નામ વિષાણુકા છે, જે વરસાહના પાણી-

૧ અથર્વ ૧, ૧૭, ૧-૪ ૨. અથર્વ ૬, ૪૪, ૧-૩

ઝે સંધરી રાખવામાં આવે છે. વરસાદનો દેવ રૂદ્ર છે અને તેથી વર્પાનું પાણી તત્તું મૂત્રર ગણ્યાય છે, તે વાયુથી થતા રોગોને પણ દૂર કરે છે, તેમજ વંશપર-પરાના રોગોનો પણ નાશ કરે છે.'

પુત્રનો જન્મ થયો, તે પહેલાં માતાએ ફેટકેટલાં વેહના બોગવી, પણ સુખે પ્રસૂતિ થતાં આખા ધરમાં આનંદ ફેલાઈ જય છે, એ વિષે અર્થવાં ઋપિ જણાવી રહ્યા છે :

૧ ‘આ પુત્ર એ તો અમારાં ધરનો દેવ છે, ધરનો દીવો છે, જેનાં પૂજન અમે પરંપરાથી પ્રાચીન કાળથી કરીએ હીએ. જેમ દેવલોકમાં રહેલા પરમેશ્વર બધા યજોમાં પૂજય છે અને તે નવનવારપે પ્રગટ થાય છે, એમજ અમારા ધરનો અગ્નિ અંત્રોસર બની સૌને સુખ આપે છે. જેમ ધિશ્વરનો વાસ સકલ અહાઉમાં પૂર્ણ ઝે રહેલો છે અને તે સૌ જનોને સૌભાગ્યનાં હાન કરે છે એમજ આ ધરમાં વાસ કરનાર દેવ સૌ જનોને સૌભાગ્ય આપે છે.

‘એ ભાગ્યના દેવ, આ પુત્રનો જન્મ એવાં નક્ષત્રોમાં થયો છે, જેથી ધરનાં જયેષ્ઠજનાનો નાશ કરે; એવો કુયોગ બન્યો છે. એ બધાં નક્ષત્રોના સ્વામી યમરાજ છે, તેથી આ પુત્રનું રક્ષણું સારી રીતે કરેલું. તેનાં બધાં પાપ દૂર કરેલા તેમજ તેને સો સો વર્પનાં દીધ્યાં આયુષ્ય મળતાં રહેલા. જે કે જન્મ વાધ જેવા કૂર સ્વભાવના નક્ષત્રમાં થયો હોય, તો પણ આ પુત્ર વીર બનીને જન્મ લે છે. યોગ્ય નક્ષત્રોમાં જન્મેલ પુત્ર સારો વીર અને પરાક્રમી બને છે. એ પુત્ર સારાં આરોગ્ય મેળવી મોટો થાય, ત્યારે તે તેના પિતાને દુઃખ ન આપે તેમજ પોતાની જનેતા માતાને પીડા ન પહોંચાડે, એવી તેને સારી ભતિ ભળો.’ માતાના ભાવને ઓં અહંકાર રજૂ કરે છે:

૨ ‘એ પુત્ર, તું ધિન્દની કૂખ છે, સોમનું ધામ છે, દેવો અને ભતુષ્ણોનો પ્રિય આત્મા છે. તારે લીધે કુળની પરંપરા સચ્ચવાય, એવાં પ્રનાજન પેહા થાએ, અને જે પ્રનાજનો આ ભૂમિપર નિવાસ કરે છે, તે બધાં સુખે ઘેલતાં રહેલા.

‘તમે મારા દેવના દીધેલ છો,’ એ લોકગીતનો ભાવ આ વેહના મંત્રમાં જોવાને મળે છે; તેમજ ધરને આંગણે બાલક ઘેલે, તેનો આનંદ ઋપિ અર્થવાં આ સુક્તમાં રજૂ કરે છે:

૩ ‘ધરને આંગણે શિશુ-બાલક ઘેલી રહ્યાં છે, તે તો આકાશમાં ઘેલતાં સૂર્ય અને ચંદ્ર જીવાં છે. આ સૂર્ય અને ચંદ્ર માયાભાવે આગળ અને પાછળ ઘેલી રહ્યાં છે, એક આકાશમાં ઉગી દૂર ક્ષિતિજના સમુદ્ર સુધી પહોંચી જય છે, ત્યારે ખીંચે બાલક આખાંય જુવનોમાં ફરી વળે છે. એક ચંદ્ર પોતાની ભ્રમણું ડક્ષામાં

રહીને નવાં નવાં રૂપો અહણુ કરે છે, જેથી ઋતુ ઋતુના ફેરફારો થાય છે.

‘આ એક શિશુ ચંદ્ર છે, જે જન્મ લીધા પછી નવાં નવાં રૂપ લે છે, ત્યારે આ બીજે શિશુ સૂર્ય છે, જે હિવસોની ધનપતાકા ફેલાવે છે અને ઉપાયોની રૂચનાઓ કરે છે. ઓ ધરના ચંદ્ર, તું લાંખાં આયુષ્ય તરી જ.

‘ઓ યુદ્ધોના સ્વામી, તું સોમનો અંશ છે, તારા નામ—યશમાં કોઈ જાતની ઉષ્ણપ નથી. ઓ દર્શા—અમાસને દ્વિવસે સૂર્યની સાથે યોગ કરીને સાથે દર્શાન આપનાર ચંદ્ર, તું આમ દેખાતો નથી, છતો તારો યોગ સૂર્યની સાથે થયો છે; ઓ રૂપે તારાં દર્શાન કરવાં જોઈએ. તું અમને ગાયો, ઘોડા, ધનસાધન, પ્રજનજન, પશુઓ વગેરેથા સમૃદ્ધ કર, જેથા જીવનના અંતકાળ સુધી અમે સારી રીતે રહીએ.

‘આ ચંદ્ર ધન્દુ છે, અંશુ છે, અર્થાત દેવો સુદમાં તેની એક એક કલાને વધારે છે, તે દેવો પોતે અક્ષિત—અવિનાશી છે. તોપણ તે ચંદ્રની કલાઓનાં ભક્ષણુ કરે છે. આ ચંદ્ર પણ અક્ષિત છે અર્થાત તેની કલાઓનાં દેવો ભક્ષણુ કરે છે, તોપણ તેનો વિનાશ થતો નથી. એ સોમ અમારા ધરમાં પુત્ર રૂપે નિવાસ કરે છે. હવે જેમ ત્રણ લોકોનાં રક્ષણુ કરનાર ધન્દ, વરુણ, બૃહસ્પતિ વગેરે ચંદ્રની કલાથી વધે છે, એજ રીતે આ પુત્રથી અમે માતાપિતા વધતાં રહીએ.’

અહીં જે કે સૂર્ય અને ચંદ્રનાં ભક્ષણુનો નિર્દેશ છે. તોપણ વેદનો કવિ ધરનાં બાળકોને રમતાં જુએ છે અને તેને કાવ્યનાં સ્કુરણ થાય છે. એ ધરને આંગણે બાળકો રમતાં ગમતાં ઉછરીને મોટાં થાય; તેમાંથી કોઈ મરે નહિ, રોગનો ભોગ બને નહિ હે ખરાબ સંસ્કાર પડે નહિ, તે માટે માતા પિતાએ ખૂબ જ કાળજ રાખવાની છે. આને કારણે બાળકના જન્મ પછી પણ જતકર્મ; નામકરણ; અન્ન-પ્રાશન, ચૂડાકર્મ, મેખલાઅંધન વગેરે સંસ્કારો કરવાનું જણાવ્યું છે, તેમાં પુત્રના માથાના મુંડનને પણ એક સંસ્કારરૂપે ગણુતા ઋષિ અથર્વા જણાવી રહ્યા છે:

૧ ‘આ સવિતા દેવ છે, જે મારા પુત્રનાં મુંડન કરવા માટે અસ્ત્રાની સાથે આવી પહોંચ્યા છે. ઓ દેવ વાયુ, તમે ગરમ જલ લઈ આવો. બાર આદિત્યો, અગિયાર રૂદ્રો અને આઠ વસુઓ સચેત સાવધાન થઈને આ પુત્રના માથાને ભીંજવી દો. ઓ પ્રચેતા—શાનીજનો, તમે આ પુત્રના માથાનું મુંડન કરો, જે પોતે સોમરાજના રૂપે રહે છે.

‘માતા અદિતિ પુત્રનાં રમશ્રુ—વાળનાં વપન કરો. જલ—આપો દેવીઓ તેજની સાથે વાળને ભીંજવો. દેવ પ્રજનપતિ આ પુત્રના શરીરની ચિકિત્સા સારી રીતે કરો, જેથી તે બાળકને દીર્ઘ દિની ભળી રહે.

સારા જણકાર સવિતાએ જે અખ્લાથી રાજી વરુણ અને રાજી સોમના વાળનાં મુંડન કર્યાં હતાં; તેજ અખ્લાથી ઓ અહ્લ-મંત્રને જણુનાર અહ્લા કર્દિએ. તમે જ આ પુત્રનાં મુંડન કરો; જેથી મારો આ પુત્ર ગાયો, ધોડા અને પ્રભાજનોથી સમૃદ્ધ થાય.'

અહીં મુંડન જેવા સંસ્કારમાં પણ દિવ્ય બાવના જોડવામાં આવી છે એજ રીતે બાલક મોટો થતાં, તેની કેડ પર મેખલા-દોરી બાંધવામાં આવે છે અને તે પછી જનોધ આપીને તેને ગુરુકુળ મોકલવામાં આવે છે. એ રીતે અહ્લચર્યા, વિદ્યાત્રત વગેરે સંસ્કારો બાળકે પોતે મેળવવાના છે. તે પહેલાં માતાપિતાએ જે સંસ્કારો આપવાના છે, તેમાં મેખલા બંધન સુધીના સંસ્કાર આવી જય છે; એ મેખલા વિષે કર્દિ અગ્રસ્ત્ય જણુંબે છે:

'આ અહ્લચર્યા માટે ગાયત્રી મંત્રની દીક્ષા આપનાર આચાર્ય ગુરુ મારા દેવ છે, જેમણે મને મેખલા બાંધી છે, જેમણે મને વિદ્યા મેળવવા માટે તૈયાર કર્યો છે, જેમણે મને પ્રતમાં જોડ્યો છે, જે દેવનાં શુભાશિષથી અમે બધા વ્યવહાર કરીએ છીએ, તે દેવ અમને વિદ્યાની પારે પહોંચાડવાની છંચા કરે અને અમને અજ્ઞાતનાં બંધનથી છાડાવે.

‘ઓ મેખલા, તને અમે પ્રેમથી બોલાવીએ છીએ અને પ્રેમથી તારો આદર સહ્કાર કરીએ છીએ; કારણ કે તું અમારા જીવનને મર્યાદામાં રાખે છે. તું આર્પ દ્રષ્ટા મુનિઓનું અમોધ આયુધ છે. જીવનનાં પ્રત પાળવા માટે તને બાંધવાનાં આવી છે. જે શત્રુઓ અમારાં પ્રત અને વિદ્યામાં વિનિ ઉલાં કરે છે, તેનો તું વિનાશ કર.

‘મને મૃત્યુનો લય નથી, કારણ કે હું મૃત્યુનો અહ્લચારી છું અને તેથી આ પ્રાણિજગતમાંથી એકાદ પુરુષને મેં મૃત્યુ માટે ચૂંટી કાઢ્યો છે; જેટલું જ નહિ પણ હું તે પુરુષને અહ્લ-મંત્ર, તપ-સ્વાધ્યાય અને અમુનાં સાધન મેળવી આ મેખલાની સાચે બાંધું છું; અર્થાત આ અહ્લચારી પોતે જ અહ્લ-તપ અને અમ સેવી મેખલા બાંધી મૃત્યુને તરી જાવ છે.

‘આ મારી જીવનમર્યાદા સમી મેખલા છે, જે શ્રદ્ધાની દુહિતા-દીકરો છે, જે તપથી જન્મેલી છે અને જે ભૂત માત્રના રચના કરનાર કર્દિયોનાં ઐન છે. ઓ મેખલા, તું અમને ઉત્તમ બુદ્ધિ અને ધારણાશક્તિ આપ. તું અમને તપની શક્તિ અને ધ્યાનોના બલ આપ. ઓ મેખલા, પહેલાંના તપસ્વી કર્દિયોએ તને બાંધી છે, તું મને આલિંગન આપ, જેથી હું લાંખુ જવું.’

અહ્લચારીને માતાપિતાની હાજરીમાં મેખલાબંધનનો સંસ્કાર આપવામાં આવતો અને તે પછી તે ગુરુકુળમાં જતો. ત્યાં તેના પિતા આચાર્ય અને માતા ગાયત્રી બનતાં. એ તેનો બીજો જન્મ ગણ્યાતો. તે દ્વિજ બનતો અને વિદ્યા મેળવી જીવનને સમૃદ્ધ બનાવતો. માતાપિતાએ પ્રભાજના ઉત્તમ સંસ્કાર માટે લગત કર્યાં,

એ લગ્ન ભાતાપિતાનાં થયાં; પણ તે પુત્ર માર્ણેનો પ્રથમ સંસ્કાર ગળ્યાય, તે પછીના મેખલા બંધન સુધીના સંસ્કાર ભાતાપિતાએ આપવાના છે, એ દણ્ણાએ ધરની પ્રતિષ્ઠામાં આ સંસ્કારાનો સમાવેશ થાય છે.

લગ્ન સંસ્કારમાં વરકન્યાની પસંહગી પર વિશેષ ધ્યાન આપવામાં આવે; એ વિષે અર્થવ્ર્વા ઋપિઓની ભાવનાને આજના સંશોધક વિદ્ધાન આ રીતે રજૂ કરે છે :

‘પ્રાચીન આર્યોના મંડળાઓનો એક શિરરતો આ રીતે અથવા ઋપિના સૂક્ત (૧૪, ૧, ૩૧)માં જોવાને મળે છે. કન્યાને વરવા ધર્યાને પુરુષ, તેના ભિત્રો અને પુરોાહિત કન્યાની શોધ કરવા સ્થાને સ્થાને જતા હતા. અર્થવ્ર્વા ઋપિઓ અને પુરોાહિતો વિવાહ માટે યોગ્ય ઉંમરની થાયેલી કન્યાને માટે સારા મંત્રોના ઉપયોગ અજ્ઞમાવતા, જેથી તેને સારો વર મળે. આ ઉપયોની સાથે અહિતને આહૃતિ આપવાના પ્રયોગો પણ જોવાને મળે છે. પુરોાહિત ચાહે છે કે, સંલલ (કન્યાને ચાહનાર કે કન્યાની શોધ કરનાર) વર હૃદયની સારી ભાવના સૌથે કન્યાને ઘેર આવે (૨, ૩૬, ૧). તે પોતાનાં લાગ્ય અને સમૃદ્ધિની સાથે આવે. જ્યાં ધર્ણા લોક ભેગા થયા હોય, એવા સમારંભોમાં અને ઉત્સવોમાં કન્યાએ સારી રીતે બનીઠનીને જવું; જેથી તે ધર્ણા ઉમેદવારોને મન ગમી જય. આથી જ્યારે આવા પ્રસંગો આવે, જેમાં કન્યાની શોધ કરનાર વર પણ આવ્યો હોય, તેને પસંદ પડે; એવા યોગ્ય અને સુંદર વેશ સજ્જને જવું; તેમજ તેને અનુકૂળ થવાનો પ્રયત્ન કરવો. જે કન્યા સોઅ અને અહિને ગમી ગઈ છે, તેને સારો વર મળે એવાં શુભાશિપ પુરોાહિત આપે છે (૨, ૩૬, ૨). તે પુરોાહિતના હૃદયની શુભાશિપ છે કે, કન્યાને સારો સુંદર વર મળે. જેનાં મિલનથી પુત્રો પેદા થાય અને તે ધરની રાણી (મહિષી) બને. સોઅ તેને સુંદર બનાવી છે અને લગ્ન પછી તે ગ્રેમની ભાવનાથી ઝળકી ઉઠશે (૨, ૩૬, ૩) ધરમાં તે કહીય પતિ સાથે ઝઘડો નહિ કરે અને બધી રીતે તે અનુકૂળ રહેશે (૨, ૩૬, ૪) કન્યાને માટેના આ મંત્રો લગ, ધનપતિ અને ખીંજ દેવોને ઉદેશીને ભર્ણાયા છે, જેથી યોગ્ય પસંહગી કરનાર ઉમેદવારો તે કન્યા પાસે પહોંચ્યી જય. સોનું, ગુગળ, ગાયનાં ધી, ત્રીહિ-યોઽયા અને ઔપધિ તેમજ દેવ લગની દૃપા યોગ્ય વર મેળવવામાં કન્યાને મદદ કરે છે. કૌશિક સૂત્ર (૭૫, ૭) માં જરૂરાબ્યા પ્રમાણે ચોખાની સાથે આગળ કૃશરનો નિર્દેશ છે.’

જે કે વેદોમાં કૃશર કે કંસાર શાખા મળતો નથી; પરંતુ શ્રૌતસ્ક્રો પ્રમાણે કંસાર લક્ષણુ વરકન્યાનાં ગ્રેમલસર્યાં મિલનમાં મહારવનો લાગ ભજવે છે. વર કન્યાને અને કન્યા વરને જમાડે, તે ધરની પ્રતિષ્ઠાતું એક શુભ મંડાણુ ગણ્યાય અને આઅ ધર સંસાર ચલાવવામાં આ કંસારની મીઠાશ યાદ રહ્યા જે કરે.

શિવજી તપ કરે, એ કથા જણીતી
 છે. કયારેક કૈલાસ પર ભાંડીર વનમાં
 કુ કયારેક હિમાલય પર; આમ સ્થાન
 બદ્ધલાય, પણ તપ કરતા હોય. હેવો કે
 ઋષિઓ પણ તપ કરતા; તેમાં હેતુ
 હોય. અમૃત મળે; તેનાં દર્શન કરવાનાં.
 અમૃત ખાનપાન માટે નહિ પણ જોઈને
 જ હેવો તૃપ્ત થાય. શિવજીને આગે
 જેર આવે, હલાહલ કાલફૂટ! તેનાં પાન
 કરવાનાં અને પચાવવાનાં. આમ જેર
 પચાવવા અને લોકનાં હેઠાણ કરવા
 શિવજીએ તપ કરવાનાં.

હવે કેટલાંક જેર હેખાતાં કાતિલ
 હોય છે પણ કેટલાંક જેર હેખાવે અમૃત
 જેવાં મીઠાં મધુરાં; પણ તેનાં સેવન
 ભારે હાનિ કરે. આવું અણ દીઠયું,
 અન્જણયું જેર તે કામ. કામનાં બાળ
 વાગે, તેજ જણે. એ બાળથી બચવા
 હેવો અને ઋષિઓ પ્રયત્ન કરે, પણ
 તેમનું કંઈ ચાલે નહિ. એ કામ પાછો
 હેવમાં ગણ્યાય, એની સહાયમાં રતિ હોય
 અને વસંત હોય, પછી કહેવું શું?

એ શિવજી હિમાલય પર તપ કરે ને
 હિમાલયની પુત્રી પાર્વતી તેમનાં પૂજન
 કરવા રેઝ જય. હેવોને થયું : આ
 શિવશક્તિને ભેગાં કરીએ, તો આપણું
 કામ થાય. હેવરાજ ઈન્દ્રે તે કામ કરવા
 કામને જ સોંપણી કરો. એય કામ
 અને આય કામ. કામ મહન બને, સાથે
 રતિ આવે અને વસંત ખાલે. પાર્વતી
 પૂજન કરવા ચાલ્યાં, તે તક જોઈ,

૨ કામની શુદ્ધિ

કામે બાણુ માર્યાં. શિવજી ધડીલર ચલિત થયા અને કામભરી નજરે પાર્વતી સામે જોયું, પણ તે સચેત થઈ ગયા. અરે, આ શું? મારામાં આ કામ કયાંથી જાગ્યો? તેમણે ત્રીજું નેત્ર ખોલ્યું ને સામે ઉલ્લેખો કામ બળાને ભરમીભૂત થઈ ગયો. પાર્વતી ચાલ્યાં ગયાં, શિવજી પણ કૈલાસ ગયા. રતિના વિલાપ સંભળી, તેમણે કામને જીવાડ્યો, પણ ઇપ આકારનાં અંગવાળો દેવ નહિ, અનંગ બનાવ્યો અને તેનો વાસ મનમાં કર્યો, લારથી મન ને કામ એક ઇપ બન્યાં.

પછી તો ઉમા પાર્વતીએ તપ કર્યાં ને શિવજી રાજ થયા. તે બંનેનાં લગ્ન થયાં અને કામની શુદ્ધિ થઈ. લારથી કામની શુદ્ધિ માટે એક વિચાર પ્રચલિત થયો. પરણ્યા પહેલાં કામ જગે, તે અશુદ્ધ અને પરણ્યા પછી કામ જગે, તે શુદ્ધ. આ કામ ભોગ માટે વપરાય, તો હાનિ કરે ને પ્રેમદર્શને વપરાય, તો બંનેને લાભ કરે; બંનેનાં મનોબળ વધારે.

આ શિવ કામના શત્રુ ગણ્યાય, પણ કૃષ્ણ ભગવાન તો કામના પિતા ગણ્યાય. તે ગોપીએ સાથે રમ્યા પણ કામને વશ થયા નહિ; તેમણે કામને વશ કર્યો અને બંસરીના નાદ સાથે શુદ્ધ કામની પ્રેરણાવે આપી.

ગુજરાતીમાં કામ શાખ કોઈપણ કાર્ય માટે વપરાય છે, પણ વેદોમાં કામ શાખ મનના સંકલ્પના અર્થમાં વપરાય છે. આ ઋષિ જણાવે છે :

૧ 'સૃષ્ટિના સર્જન કાળે એક કામ રહેલો હતો, માનોને કે તે મનતું પ્રથમ રેતસ-વીર્ય હતું. અલજાની જણાવે છે કે, 'જે આ કામભય પુરુષ છે, તેનું સ્થાન કામ છે, તેનો લોક હૃદય છે અને જ્યોતિ મન છે.'

૨ 'આ પુરુષ કહે છે કે હું કાંઈ કરતો નથી, જે કાંઈ કરવાનું છે, તે કામ છે. કામ કરે છે, કામ કર્તા છે અને કામ કારયિતા-કરાવનાર છે.'

શિવ અને કૃષ્ણ એ એ મુખ્ય દેવો, તેમાંના એકે કામનાં દ્ઘન કર્યાં, તો ખીજાએ કામનાં મંચન કર્યાં. વેદોએ તેથીય આગળ વધીને પ્રજાપતિને કામ ગણ્યો, જે સર્જનના આદિ દેવ છે. સર્જન વિષેનાં કથાનક આ રીતે રંજૂ થાય છે :

૩ 'સૃષ્ટિનાં સર્જન કરનાર એ દેવ પ્રજાપતિ છે. તેણે સર્જન કરવાની ધર્શા કરી, તેણે કલ્પ કર્યો. તેની એ પહેલી કામના હતી. એમ માનોને કે પોતાની જતનાં સર્જન કર્યાં, કામે કામનાં સર્જન કર્યાં. કામ પોતે હાતા છે, કામ પોતે ગાહણ કરનાર છે. સર્જનનું આ પહેલું દ્રવ્ય છે, તે ક છે અને એ દ્રવ્યનું સર્જન કરનાર ક એ પ્રજાપતિ છે. જે જાન છે, તે ધર્શાને પ્રેર છે અને ધર્શા તે કુર્મને પ્રેર છે.'

૧. ઋષેદ ૧૦, ૧૨૯, ૪ ૨. બૃહત્સાહ્યક ૩, ૬, ૨૧, મહાનારાયણપનિષદ્ ૧૮, ૨
૩. ચલુર્વેદ પરિચય-૧ પૃષ્ઠ ૬

આ ત્રણેય વરતુ એક છે, તે અનેક બને છે, બહુરૂપે બને છે. તેના એ સંકલ્પમાં કલ્પ રહેલો છે. કલ્પ તે સામર્થ્ય છે; ગ્રભાવ છે. જેવો કલ્પ કરે છે, તેવો તે બને છે, કારણુકે તે પ્રજ્ઞપતિ પોતે કલ્પરૂપ છે.

‘સર્જન કરવા માટે એ પ્રજ્ઞપતિએ તપ કર્યું’. આ તપ શું છે ? કામતું એ પ્રેરક બળ છે, એ જ્ઞાન છે, જે પર્યાલોચન કરે છે અને સર્જનની કિયાને સરળ બનાવે છે.

૧ ‘તે પ્રજ્ઞપતિ એક હતા, તે અનેક થયા. એકના અનેક થવા માટે તેમને હૈથે કામ જાગ્યો. આ કામની ત્રણ દશા છે. તે પ્રજ્ઞપતિએ મનથી મનન કર્યું, વાણીથી વચન કર્યું અને તનથી કર્મ કર્યું. મનનો દેવ પ્રજ્ઞપતિ, વાણીનો દેવ ઈન્દ્ર અને તનનો દેવ વાયુ છે. મન એ પ્રજ્ઞપતિનું સર્જન છે, તો મન પોતે પ્રજ્ઞપતિ છે. પ્રજ્ઞપતિ પોતે કામ છે. તે રીતે મન પોતે કામ છે. પ્રજ્ઞપતિ પોતે જણાતા નથી, તો મન પણ જણાતું નથી. મનની વૃત્તિ એ પ્રજ્ઞપતિનું વ્રત છે. વાણીની વૃત્તિ એ ઈન્દ્રનું વ્રત છે. તનની વૃત્તિ તે વાયુનું વ્રત છે. જેવી વૃત્તિ જગે એવું વાણી બોલે; જેવું વાણી બોલે, એવું વર્તન થાય. વાણી અને વર્તન જુદાં ન હોય. વૃત્તિ એ વર્તનનું પૂર્વરૂપ છે. અવ્યક્ત, અદશ્ય એ વૃત્તિ છે; વર્તન તે વ્યક્ત અને દશ્ય છે. વાણી તે વૃત્તિનું સર્જન છે, તો વર્તન વાણીનું સર્જન છે. મન પ્રજ્ઞપતિનું સર્જન છે, તો પ્રજ્ઞપતિ મનતું સર્જન છે. મન અને પ્રજ્ઞપતિ એ બંને કામ છે, માટે પ્રજ્ઞપતિને ક કહે છે.’

૨ આથી આગળ વધી પુરાણુકાર જણાવે છે કે, ‘જે ક પ્રજ્ઞપતિ હતા, તેની કાયાના એ ભાગ થયા, એક પુરુષ અને ભીજુ સ્ત્રી: મનુ અને શતરૂપા. એ પહેલું યુગલ મિથુન ગણ્યાય; તેથી મૈથુની સૃષ્ટિની શરૂઆત થઈ.

એક એક જુગલ જેડીમાં મિથુન ભાવ જગે, તે સહજ છે, કુદરતી છે. એ ભાવ પ્રાણિમાત્રમાં જગે છે. એ કામથી પ્રજ્ઞનાં સર્જન થાય છે. આ કામ ભોગ સુધી ભર્યાદિત રહે, તો તે વિકૃત ગણ્યાય; તેજ કામ સર્જન સુધી પહોંચે, જે જે સર્જનમાં સમર્પણુનો ભાવ છે, સેવા અને બલિદાનનો ભાવ છે, તે શુદ્ધ ગ્રેમ ગણ્યાય. માતા અને પિતાના મિથુનભાવથી જે બાલકનાં સર્જન થાય છે, તેમાં આ કામભાવની શુદ્ધિ છે. ‘બાલકનાં સર્જન કરવાં છે, ચાલો આપણે વિવાહ કરીએ, સાથે વીર્ય ધારણ કરીએ અને પ્રજ્ઞનાં સર્જન કરીએ’ આ વેદની આદર્શ ભાવના ભોગ તરફ નહિ, ગ્રેમ તરફ, શુદ્ધ કામ તરફ હોરી જ્ય છે. પ્રજ્ઞનાં સર્જન ન કરવાં હોય, તે અભિયર્થ વ્રત ધારણ કરો, જીવનને જીંચે દોરી જાઓ, તેને

ભોગની હીન વૃત્તિમાં વેડશી મારો નહિ. આ પ્રકારે જીવનનો જે ઉત્ત્ય આદર્શ છે, તેનાં દર્શન વેહોના ઝડપિએ કરે છે અને તે કામની શુદ્ધિ તરફ સૌનું ધ્યાન દોરે છે. આ સુકૃતના ઝડપિ અથર્વા છે અને દેવ કામ છે, કામના અપ્રતિમ પ્રભાવનું આ ઝડપિ દર્શન કરે છે:

‘ઓ દેવ કામ, તમે શત્રુઓનો નાશ કરનાર અને શ્રેષ્ઠ-ઝડપલ છો. હું હવિર્દ્વય તરીકે ઉપયોગમાં આવતા તાજ ધીથી તમારા શિક્ષણ-સંરક્ષાર કરું છું; અર્થાત् તમારી કેળવણી તાજ ધીના હવનથી કરું છું. અમે મોટાં વીય-પરાક્રમ કરીને રતુતિ કરીએ છીએ. તમે અમારા શત્રુઓને નીચે પગતણે રગદોળો.

‘જે ચોજ મારા મનને પ્રિય નથી, જે ચોજ મારી આંખને ગમતી નથી, જે વ્યક્તિ મારો તિરસ્કાર કરે છે અને જે ખરાબ સ્વર્પન મને આનંદ આપતું નથી; તે બધી અણુગમતી ચોઝે અને ખરાબ બનાવેને હું શત્રુઓ પર છાડી સુકું છું. હું તે કામની રતુતિ કરી, મારી જાતને જોંચે ઉઠાવું છું.

‘હે ઉત્ત્રકામ, તમે સમર્થ છો, માટે હુષ્ટ સ્વર્પન અને હુરિત-પાપ, સંતાન ન થવાં તે વાંઝિયાપણું અને ધન સાધન ન મળવાં, તે નિર્ધિનપણું તેમજ આજીવિકા-વૃત્તિ ન મળો, તેથી જલ્લી થતી સુસીઅતો. તેમજ તે સુસીઅતોમાં નાખનાર શત્રુઓને તમે દૂર કરો.

‘હે કામહેવ, જે મારા શત્રુઓ છે, તેમને દૂર કરો, હયાવો અને તેમને સુસી-અતોમાં નાખો દો. ઓ અભિનિતપ કામહેવ, જે શત્રુઓને ગાઢા અંધકારમાં ધકેલી દીધા છે, તેમનાં ધર બાળી સુકો.

‘હે કામહેવ, અમારી બધી કામના પોપનારી એ કામધેતુ છે, તે તમારી હુહિતા પુત્રી કહેવાય છે, જેને કવિએ વિરોપ તેજસ્વી વાણી કહે છે. જે અમારા શત્રુઓ છે, તેમને આ વાણીઃપી કામધેતુથી દૂર રાખો, પ્રાણ, પશુઓ અને જીવન આ શત્રુઓને છાડી જાય.

‘જેમ ધીરજવાળા નાવિકો, જોડાં જલાશયોમાં નાવ ચલાવે છે એમજ દેવ કામ, દેવરાજ ધન્દ, રાજ વસ્તુ, અગવાન વિષણુ અને નારાયણ સવિતાની પ્રેરણાથી તેમજ અભિન હેઠાના તાપથી હું મારા શત્રુઓને દૂર કરું છું.

‘આ તે ઉત્ત્ર અને વાજુ-અનથી હૃષ્પુષ્ટ રહેનાર કામ મારા મનનો અધ્યક્ષ છે, તે મને શત્રુરહિત કરે. બધા વિશ્વે દેવો મારા નાથ-સ્વામી બનો અને બધા દેવો મારા આ હવનમાં આવી પહોંચો.

‘જેમણે કામહેવને જ્યેષ્ઠ માન્યા છે, એવા ઝુદ્ધિશાળી માનવો ધીથી બરેલા

આ તાજી હવિષ્યથી હેવોનાં સેવન કરે છે; એ હેવો મારા હવનમાં મહલર બનો અને મને શત્રુરહિત કરો. એ ઈન્દ્ર અને અગ્નિ, એ કામ, તમે ત્રણેય એક સરખા રથમાં એરસિને આવો અને મારા શત્રુઓને પગ નીચે રંગહોળો. એ અગ્નિ હેવ, જે શત્રુઓ વોર અંધકારમાં ફ્રસાયા છે, તેમનાં નિવાસોને તમે બાળો મુકો.

‘જેમ બંધનથી ધૂટેલી નાવ નાશ પામે અને જેમ ધનુષ્યથી ધૂટેલું બાળું પાછું ન કરે; એમજ મારા શત્રુઓનો નાશ કરો. તેમને ઈદ્રિય વિનાના અને રસ-વીર્ય વિનાના બનાવો. આ શત્રુઓને હૃદાવનાર અગ્નિ યવ છે, ઈન્દ્ર યવ છે અને સોમ યવ છે તેમજ સહાય કરનાર હેવોને હૃદાવનાર હેવો યવ-યાવ છે, તે બધા હેવો અમારા શત્રુનાં યાવન કરો અને તેમને દૂર કરો.

‘આ કામહેવ અત્યાંત ઉથ સ્વભાવનો છે, જે મારા શત્રુઓનો નાશ કરે. તેમનાથી દૂર કરાયોલો મારો દ્વીપી શત્રુ બધા વીરજનોથી ધૂટો પડી ગયો. છે તેમજ તેના બધા મિત્રોથી ત્યજાયોલો છે અને તેથી તે એકલો અદૂલો કરે છે.

‘વાદળોમાં ચમકતી અને તેથી ધૂટી પડેલી આ મોટી વીજળીએ ધનગર્જના કરતા મેધોને ધારણું કરે છે તેમજ આ સ્ર્ય ઉગતાંતી સાથે જ કિંમતી દ્રવ્ય અને તેજને ધારણું કરે છે, તે મારા શત્રુઓને નીચે નમાવો.

‘એ કામહેવ, જેને ત્રણ પ્રકારનાં અંદરનાં બંધન છે અને જેને અહિ-મંત્રથી ઉદ્ભૂત-પ્રગટ કર્યું છે, એવું તારું આ અંદરનું શર્મ-સુખકારક બપ્તર છે અને તેની ઉપર વીંટેલું આ બીજું વર્મ-કવચ છે, જેને કોઈ શસ્ત્ર વીંધી શકે એમ નથી, તે કામનાં શર્મ અને વર્મ મારા શત્રુઓને દૂર કરો. તેમજ તેમને પ્રાળું પશુએ અને જીવનથી વંચિત રાખો.

‘એ કામહેવ, હેવો જેને કારણે અસુરોને દૂર હૃદાવી શક્યા, હેવરાજ ઈન્દ્ર જેને કારણે દરથુએને ગાઢા અંધકારમાં ધકેલી દીધા, તેજ કારણને આગળ કરીને તમે તેમને આ લોકમાંથી ભગાડી મૂકો, જે મારા શત્રુઓ છે.

‘આ તે કામ છે, જેણે સૌથી પહેલાં જન્મ લીધો છે; તેથી તેને હેવો, પિતૃએ અને માનવો પહેલાંથી શકતા નથી. એ કામહેવ, આને કારણે તમે સૌથી મોટા છો; વિશ્વભરમાં સૌથી મહાન છો, તેવા તે કામને અમે નમરકાર કરીએ છીએ.

‘વિસ્તારને કારણે આ દુલોક અને પૃથ્વી જેટલાં મહાન છે, જ્યાં આપોહેવી જલના પ્રવાહો પ્રસરેલા છે, જ્યાંસુધી અગ્નિ ઝેલાયોલો છે, જ્યાં સુધી દુશ દિશાએ અને ખૂણુએ આડેઅવળે ગોઠવાયાં છે, જ્યાં સુધી દુલોકની પ્રકાશ આપનારી આશા દિશાએ ઝેલાયેલી છે, જ્યાં સુધી ગતિ કરનારા અમરા, માખીએ, કાળારંગની

કરણારી માખોએ, વૃક્ષપર ચઢનાર સાપ વગેરે ફેલાએલા છે, ત્યાં સુધી અને તેથી પણ અધિક, એ કામહેવ તમારો વિસ્તાર વિશ્વભરમાં રહેલો છે, તેવા તે કામને અમે વારંવાર નમસ્કાર કરીએ છીએ.

‘એ ઉત્સાહ પ્રેરક કામ, સૂક્ષ્મથો પણ વિશેપ સૂક્ષ્મ કાલનું માપ એક નિમિપ પલક જેટલું છે, તેથી પણ વિશેપ સૂક્ષ્મ તું પોતે છે. પર્વત વગેરે જે સ્થાવર પદાર્થો છે, તેથી પણ વિશેપ સ્થાવર અને સમુદ્ર વગેરે જે ગતિશીલ પદાર્થો છે, તેથી પણ વિશેપ ગતિશીલ તું છે, તે મહાન કામને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ.

‘આ કામની ગતિ એટલી તો તીવ્ર છે કે, તેને કોઈ વાયુ, અજિન, સૂર્ય ચંદ્ર વગેરે ગતિશીલ પદાર્થો પહોંચી શકતા નથી; તે કામને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ. એ કામહેવ, તારાં જે કલ્યાણ અને હિત કરનારાં શરીરો છે, જેથી તું સત્ય ઇપ ધારણું કરે છે અને સત્ય બાધતને પસંદું કરે છે; તે તારાં સત્યઇપે અમારામાં પ્રવેશ કર. તે રીતે તારાં જે પાપથી દૂषિત થાયેલાં જોટાં ઇપો છે, તેમને બાળે પ્રવેશ કરાવ.’

આ સૂક્તામાં કામના વ્યાપકઇપનું નિઃપણ કર્યું છે. જેમ સુમતિ અને કુમતિ બંને દરેકના હૃદયમાં હોય છે, એમજ કામની શિવ-કલ્યાણકારી વૃત્તિ અને પાપની વૃત્તિ દરેક પ્રાણીમાં રહેલી છે. કામનો એ પ્રભાવ અત્યંત વ્યાપક છે. વિવેકી ધીરજન કામની પાપવૃત્તિથી બચતો રહે છે, પણ કામને વશ થઈ, બીજા વૈરીજનો તેના પર આકષમણું કરે, તેથી બચવા માટે તે કામની સહાય માગે છે. આ કામ શુદ્ધ હોય, સત્યનો પોપક હોય; શિવકર હોય; તો તે સહાયક બને છે, આ કામને વશ ધન્દ વગેરે હેવો છે.

એ કામ વિરાટ વ્યાપક પ્રજાપતિ ઇપે સંકલ્પ કરે છે અને સૃષ્ટિનાં સર્જન કરે છે, જેથી મહત્ત્વ, ચંદ્ર, ધન્દ, સૂર્ય, વાયુ, અજિન અને જલનાં સર્જન થાય છે, એજ કામ જીવાતમહિપે દરેક શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે અને તે કામ સંકલ્પ કરે છે, તે પ્રમાણે ઝુદ્ધિ, મન, ચિત્ત, નેત્ર, પ્રાણુ, વાણી, વીર્ય વગેરેમાં વાસ કરે છે. વિજાનની દશ્ચિએ પણ જુઓ, તો, કામને વશ બધાં પ્રાણીએ છે. પ્રાણિમાત્રની પ્રવૃત્તિ કામથી પ્રેરિત છે. પ્રાણિમાત્રનાં નરમાહાનાં મિથુનો કામને વશ છે. કામને કોઈ જરૂરી શક્યું નથી, જીતાય એમ નથી. વેદના ઋષિ એ કામને સહજ સ્વયંભુ ગણ્ણીને તેનો મહિમા ગાય છે. અને તે કામની શુદ્ધિ થાય, તો સર્વને હિતકારી બને એમ જણાવે છે. કામના વેગને દ્વારાવા કે વિકૃત કરવા, તેના કરતાં તેની સહજ સ્વયંભુ પ્રવૃત્તિને સર્જનનાં કાર્યોમાં વાળી લેવી જોઈએ, આ સાત્ત્વિક સત્ત્વ-પોપક કામના ભાવને હેવ કામહિપે ગણ્ણીને, આ ઋષિ અહ્મા ગાય છે :

૧ ‘આ તે કામ છે, જે પહેલાં રહેલો હતો, મનતું જે ગ્રથમ રેતસ-વીજ તેજ તે કામ છે. તે કામ વિશાળ કામની સાથે એક યોનિ-મૂળ કારણું બની રહો અને તે યજમાનને રાયરપોષ-યોગક્ષેમનાં સાધન આપો.

‘એ કામ, તમે સહનશીલ છો, પ્રતિષ્ઠિત છો, વિલું છો, વિલાવને વધારનાર છો; તમે સખા છો અને અમારી સાથે સઘ-મિત્રતા કરો. તમે ઉથ છો અને સેના-ઓની વચ્ચમાં રહ્યો સહનશીલ બનો છો. તમે યજમાનને એજ આપો. દૂરથી ચળ-કતી અને પ્રતિપળે પાંપણું મારતી પલકને તમે કામડ્યે જીન આપો છો અને અમારે માટે બધી ઓશાઓને સંભળાવતા રહો છો. એ કામની સહાયે મારામાં કામ આવો. તેના હૃદયથી મારું હૃદય જાગો. આ કામનાં સર્જેલાં બધાં પ્રાણીઓની મન છે, તે મારા મનમાં આવી વસો.

‘એ કામ, અમે બધા કામભય છીએ, કામના સેવનારા છીએ અને તેથી તમને આ હવિ આપોએ છીએ, આ હવિ અમે તમારે માટે તૈયાર કર્યાં છે, તેના તમે-સ્વીકાર કરો, જેથી અમે સમૃદ્ધ બનીએ.’

આ સૂક્તમાં રૂપ્ય રીતે કામની સ્તુતિ-પ્રાર્થના છે, જે કામ સૌનો હિતકારી છે. આંખના પલકારામાં કે કટાક્ષમાં તેનાં દર્શાન થાય છે, એ કેટલું સંક્ષિપ્ત સ્વાસ્તિક છે, તે તો જેને કટાક્ષબાળનો અનુભવ થયો હોય, તેજ જાણો; બાકીને તો તે તમારો લાગો. એ કામનાં બાળું છે, તેથી પ્રેમિકા વીંધાય અને પ્રેમીજનને વશ થાય, તો તે કામણું કર્યું ગણ્યાય. ભૂગુ નૃપિ કામનાં બાળુની અમોદ શક્તિનાં વર્ણન કરે છે:

૨ ‘એ પ્રેમિકા નારી, બધાને હુચમચાવી નાખનાર કામ તને હલાવી હે. હવે તું શયન ગૃહમાં સ્થિર રહ્યો શકશો નહિ. કામનાં જે આ લયંકર આણું છે, તેથી હું તારા હૃદયને વીંધી નાખું છું. આ તે કામતું બાળું છે, જેનો પર માન-સિક ચિંતાનાં પીંછાં લાગ્યાં છે. જેનો અણ્ણોદાર ભાગ કામડ્યે છે અને જેનો પાછળાની લાકડી સંકલ્પનાં બનેલાં છે. તે બાળુને બરોબર સંજ્ઞ કરીને, તેથી પ્રેરાયેલ કામ તને હૃદયમાં વીંધી નાખો.

‘ધનુષ્યની હોરી પર કામડ્યી અણ્ણીને સારી રીતે જોડી હીધી છે, ને તેની પાછળ આધિક્યી પીંછાં લગાડેલાં છે, જેથી શોષ પેદા થાય અને એ રીતતું બાળું તો હૃદય પાસે રહેનાર લ્લીલા-પિતાશયને સુકાવી નાખે છે, એવા તે બાળુથી હું તારા હૃદયમાં પ્રહાર કરે છું. આમ વિશેષ દાહ પેદા કરનાર અને શોષ વધારનાર બાળુથી વીંધાયેલી તું મારી પાસે આવી જી: જેનું મોહું સુકાયેલું છે, જેનું

હૃદય કામળ છે, જેના ઉત્સાહ ચાલ્યો ગયો છે; એવા પ્રિય જોલનારી પ્રેમિકા મારા વ્રતને અનુસરનારી અને ફક્ત મારી જ ધર્મશા કરનારી બની જશે.

‘ઓ પ્રિયા, કામના વેગથી તું માતા અને પિતાના સંબંધ છોડી, મારી પાસે આવો જ. તું મારા કાર્ય અને સંકલ્પમાં અનુકૂળ થા તેમજ મારા ચિત્તને અનુસર. આ જુગદ જોડીમાં રહેલા ભિત્ર અને વરુણ, મારી આ પ્રિયાને હૃદયથી વિશેષ વિચાર કરતી બનાવો; જેથી તે બીજાં બધાં કર્મો છોડીને મનેજ વશ થઈ જાય.’

આ સૂક્તમાં પ્રેમીજ પોતાની! પ્રિયાને કામનાં બાળુથી વીંધી નાખવાની વાત કરે છે. પોતાની પ્રિયા માટેનો પ્રેમીજનનો ભાવ કેટલો તીવ્ર છે; તેનાં આંદો દર્શાન થાય છે. આતો કામનાં બાળુ છે. તે વાગ્યા પછી કામથી પ્રેરિત અભિની હાહકતા પણ અસંખ્ય બની જાય છે, તેનું દર્શાન પણ આ વસિષ્ઠ ઋપ્તિ કરાવે છે, તે સાથે કામને શાંત કરવાનો ઉપાય પણ આ સૂક્તના ઋપ્તિએ બતાવ્યો છે :

૧ ‘આ વિવિધ પ્રકારના અભિયો છે, જે જલાશયો, વૃત્ત-વાહયો, પુરૂપ, પથરો, ઔપધિયો, વનરૂપતિયો વગેરેમાં વસેલા છે, તે અભિયોને શાંત કરવા અમે આ હવન કરીએ છીએ.

‘આ તે અભિ છે, જે સોમ વનરૂપતિયો, ગો-પણુયો, પદ્મીયો, મૃગલાં વગેરેમાં તેમજ એ પગાં અને ચાર પગાં પ્રાણીયોનાં અંહર વસીને રહેલો છે, તે અભિયોને માટે આ હૃતક્રષ્ણ હો.

‘આ તે અભિ છે, જે વિશ્વના સધળા પદાર્થીને બાળનાર હોવા છતાં, વિશ્વભરના સધળા નરોનો પ્રતિનિધિ-વैશ્વાનર બનીને દેવરાજ ધન્દત્તાં સાથે એક જ રૂથમાં એસીને યાત્રા કરે છે, જે વિશ્વની સધળા સેનાયોમાં સહનરૂપીલ બનીને આગળ વધે છે, તે અભિને આ હૃતક્રષ્ણ પ્રામ થાયો.

‘આ તે અભિ છે. જે વિશ્વનો અક્ષક છે. જેને બધા જાનીજનો કામને નામે ઓળખે છે, જે કામ પોતે દાતા છે અને પ્રતિગૃહીતા પણ છે, જે કામ પોતે ધીર, શુક્-તેજસ્વી, ભ્રમણરૂપીલ અને ન દ્યનારો-અદાર્ય છે, તે અભિને સુહૃત હો.

‘ઓ કામ ! આ વિશ્વનાં તેર ભુવનો-લોકો અને તેમાં વસેલાં પાંચ માનવ જલિયો છે, તે બધાં તને પોતાના મનથી હોતા માને છે. જે કામરૂપી અભિ તેજસ્વી, સત્યલાંપી અને યશસ્વીને અનુકૂળ રહે છે, તે અભિને હૃતક્રષ્ણ પ્રામ થાયો.

‘જે અભિન્યોમાં વैશ્વાનર જેવા જ્યેષ્ઠ પુરુષો રહે છે, તેમને એવાં પોપક અન આપો, જે બ્રહ્મ આપવામાં ઉક્ષ-બળદ જેવાં, મીઠાશમાં ગાયના દૂધ જેવાં અને રસમાં સોમની છાલ જેવાં હોય; તે અભિન્યોને સુહૃત હો.

‘આ તે અભિનાયો છે, જે દુલોક, પૃથ્વી, અંતરિક્ષ, વીજળી વગેરે પદાર્થોને અનુકૂળ રહીને સંચાર કરે છે; તેમજ જે અભિનાયો બધી દિશાઓ, ખૂણાઓ, અને વાયુની ગતિની સાથે ગતિ કરે છે, તે અભિનાયોને આ હુતક્રદંય પ્રાપ્ત થાયો.

‘જેમ રમશાનનો કંબાદ અભિન માંસનાં લક્ષણું કરે છે, એમ જ આ કામડ્યો અભિન પ્રિયજ્ઞનનાં લોહી, માંસ વગેરે ચૂસી લે છે, તે અભિનને આ દેવો શાંત પાડો; જે દેવોમાં સોનાના હાથવાળા સવિતા, ધર્મ, ઘૂહસ્પતિ, વરુણ, મિત્ર, અભિન, વિશ્વેદેવ અને અંગિરા ઝડપિયો છે, તેમને એમે હવનમાં ખોલાવીએ છીએ.

‘દેવોએ લીધેલા ઉપાયોથી આ કામડ્યો અભિન શાંત થયો છે, જે કંબાદ છે અને જે કામી પુરુષોનો શોપક છે. જે કામડ્યો અભિન વિશ્વના બધા પદાર્થોને દાહુક છે; તે કંબાદ અભિનને મેં હવનથી શાંત કર્યો છે.

‘જેનાં શિખરો પર સોમની લતાએ ઉગે છે, એવા પર્વતો; જેની ઉપર જલના પ્રવાહો વહે છે, એવા જલધોધો, વાયુ, મેધ વગેરે આ કંબાદ અભિનને શમાવે છે.’

આ સૂક્તામાં જણાવેલ અભિન તે દેવ અભિન નથી; પરંતુ કામના પ્રલાવે જન્મેલો દાહુક અભિન છે, જેથી પ્રેમીજનોના શરીરમાં અને મનમાં દાહ પેદા થાય છે. તે જગેલા કામને શમાવવા માટેના વિવિધ ઉપાયો પણ અહીં બતાવવામાં આવ્યા છે. કામડ્યો અભિન બધે જ જગે છે અને તેના પ્રલાવથી કોઈ બચતું નથી; તે અભિનને શમાવવા માટે હોમહવન કરવાનો ઉપાય અહીં બતાવ્યો છે. કામ મર્યાદામાં રહે, નીતિ અને ધર્મને અનુસરે, તો તે શુદ્ધ પ્રેમના ઇપે સૌને આદરણીય બને છે, પણ જે તે ભોગ પરાયણું બને ને મર્યાદા ઓળંગી જય; તો તે અંગત સંગને આગળ કરે છે, તેથી જગેલો કામ કોધને, કોધ મિથ્યા મોહને અને તે મોહ સ્મૃતિ-ભંશ લાવી, ખુદ્ધિનો નાશ પેદા કરે છે. આ જતનો વિકૃત અને અશુદ્ધ કામ વન્યો છે, એ વિષે અથવાંગિરસ જુદ્ધ જુદ્ધ ઉપાયો સૂચયવતાં વણું સૂક્તો ગાય છે, તે નરોદ્ધારના દેવ સ્મર છે, જે મનમાં જગે છે અને મનને વિકૃત બનાવે છે, તેને દૂર કરવા માટે ઝડપ જણાવી રહ્યા છે :

‘મારી જતિને શુદ્ધ પ્રેરણ્ણા આપનાર એ દેવો, આ સ્મર-મનતી સ્મૃતિમાં જગેલા કામને દૂર મોકલી ધો. એ લલે મારો શોક કરે, પણ હું તેને યાદ ન કરું. આ સ્મર તો આપ્સરા જેવી ચ્યપળ મનોવૃત્તિએની સાથે જન્મ્યો છે કે જે વૃત્તિએ મનોરથને જીતી લે છે. એ સ્મર-કામ લલે મારું સ્મરણું કરે અને એ પ્રિયજ્ઞન પણ મારું સ્મરણું કરે; પણ હું તેનું સ્મરણું ન કરું.

‘એ વેગવાળા ભરૂતો, એ અંતરિક્ષ અને એ અભિન, મારા મનના વેગને ધસડી જનારા આ સ્મરને ઉન્મત બનાવી હો અને તેને પ્રમાદમાં રાખી હો.

૧ ‘ઓ પ્રિયજ્ઞન, જે આધિ-ચિંતા તારા ભાથાથી લઈ પગ સુધી પહોંચેલી છે; તથી તને તરાવી પાર પહોંચાડું છું. ઓ અનુમતિ અને આકૃતિ-ભાવના, આ પ્રિયજ્ઞનને અનુકૂળ થાએઓ, મારા આ નમનનો ર્વીકાર કરો. ઓ દેવો, જે સમર-કામ મને જરૂરી રહ્યો છે, તને તમે દૂર કરો, તે બલે મારો શોક કરો.

‘ઓ પ્રિયજ્ઞન, તું બલે આ મનોરથને વશ યદ્ધ ત્રણુ યોજન દૂર જ્યા કુ પછી તરંગના વ્યોડા પર ચઢી પાંચ પાંચ યોજન દૂર જ્યા, પરંતુ તારે ફરીને પાછું આ મૂલ સ્થાનમાં આવવાનું છે. જેમ પુત્રોનો પિતા પાછો વ્યેર આવે, એ રીતે તું પાછો આવ.

૨ ‘શરીરમાં વસેલા દેવો, વિશ્વેદેવો, ધન્દાણી, ધન્દ અને અભિન તેમજ ભિત્ર અને વરુણ વગેરે દેવોએ સમર-કામને શરીરમાં રહેલાં કારણુ જલ-આપો. દેવીમાં વીર્યરૂપે સિંચિત કરેલ છે. એ સમર કામ આધિ-ચિંતાએની સાથે પ્રિયજ્ઞનને શોકથી વ્યાત કરે છે; પરંતુ ઝડત-સંયમના દેવ વરુણ છે, તેના ધર્મથી હું તે સમરને તપાવું છું, જેથી તે પ્રિયજ્ઞનને વ્યાત ન બનાવે.’

આ સુક્તોમાં સમર-કામને મનની અંદરનો બાપાર બતાવ્યો છે. આ સમર-કામ મનના વેગ વધારી હે છે અને તેથી તે મનના તરંગો વધી જ્યા છે. ધન્દ, અભિન, ભિત્ર, વરુણ, વિશ્વેદેવ અને શરીરના દેવો મનને અનુકૂળ રહે છે, પરંતુ એક દેવ વરુણ છે, જે મનને સંયમથી વશ રાપે છે. પ્રિયજ્ઞન અને ગ્રેમિકાનાં ભિલન ધર્મ અને નાિતને સંગત હોય; તે શુદ્ધ કામ મનોવિકારને શમાવી હે છે. કામ એ ગ્રેમનું ઇપ લે અને વિવાહના યોગથી ગ્રેમીજન જોડાય, તો તે બંને વચ્ચે સુમેળ જાંઓ. આને માટે ઝડપ પ્રજ્ઞપતિ અશ્વિનીકુમારોની સ્તુતિ કરે છે:

૩ ‘પ્રિયજ્ઞન પોતાની પ્રિયા-કામિનીને ઉદ્દેશીને જણાવે છે કે, ‘જેવી રીતે તીવ્ર ગતિ કરતો પવન ભૂમિ પર રહેલ તૃણુ-ધાસને ડેલાવી મૂકે છે; એજ રંતે હું તારા મનને ભથ્થિત કરી નાખું છું. જેથી તું મારી કામિની બને; અર્થાત્ મને ચાહનારી બને અને મારાથી દૂર ખીજે કર્યાંય ન જ્યા.

‘ઓ પરસપર કામના સેવતા એ અશ્વિનીકુમારો, તમે બંને એકમેકને અનુકૂળ રહીને સાથે ચાલો છો અને પરસપરના વિચારોનાં વહન કરો છો; આંથી તમો બંનેને સૌલાગ્ય અને ઐશ્વર્ય સાથે સાથે મળો રહે છે. તમારા બંનેનાં ચિત્ત અને વ્રત-આહારવિહારના વ્યવહારો પરસપર સંગત બનીને ચાલો.

‘આ કુદરતી શુદ્ધ હવાનાં સ્થાનો છે, જ્યાં અનેક પક્ષીએ મીઠાં મધુરાં કલરવ કરી રહ્યાં છે અને જ્યાં નીરોગી મનુષ્યો મધુર ગીતો ગાધ રહ્યાં છે. જેમ

ધનુષ્ય પરથી છૂટેલું બાણુ પોતાના લક્ષ્ય સ્થાને પહોંચી જય છે, એમજ માર્દાં આ ભાવ ભરેલું હવન-નિમંત્રણ તે નીરોગીસ્થાને પહોંચી જાઓ.

‘વરીઅરણ કરનાર ઔપધિ-જડીખુદ્દી, હું તને જણાવું છું કે, અહીં વિવિધ કામનાઓ સેવતી કન્યાઓ છે. તેમની કામનાઓ ચારે તરફ છેરવિષેર ફેલાઈને પડેકી છે; તેમનાં મનને વશ કરો, જેથી જે કંઈ મનની અંદર છે, તે પ્રમાણે અહારનાં વર્તન થાય અને જે બહારના વ્યવહાર છે, તે પ્રમાણે મનમાં વિચાર જાઓ.

‘આ કન્યા અહીં આવી પહોંચે છે, જેના મનમાં પતિને વરવાની કામના જાગી છે, તેજ રીતે આ હું પોતે આવી પહોંચ્યો, જે કન્યાને વરવાની કામના સેવે છે. જેમ પ્રાણવાન ઘોડો વેગથી હણુહણુટ કરે, એજ રીતે હું ધન-સાધન સાથેના સૌભાગ્યને સાથે લઈ આ સ્થાને આવી પહોંચ્યો છું.’

અહીં કામના વેગને વાયુના વેગ જ્ઞેટલો તીવ્ર કલ્પો છે. એ વાયુ મોટાં મોટાં વૃક્ષને ઉઝેડી નાખે છે, પણ ભૂમિની પાસે રહેલા તૃણ-ધાસને ઉખાડતો નથી; તને તો હલાવે છે, એજ રીતે આ કામનો વેગ અનેક અનર્થી પેદા કરે, પરંતુ પ્રિયાનાં મનને તે ડોલાવી પોતાને અનુકૂળ બનાવે છે. અહીં અશ્વિનીકુમારોની જુગલ જેડીને પતિપત્નીની જુગલ જેડીની સાથે સરખાવી છે, તેમજ તે બંનેની જેમ જ પરસ્પર અનુકૂળ રહીને વાણી, મન અને વર્તનમાં સહયોગ સાધવાનો એધ આપ્યો છે. હવાખાવાનાં સ્થળોમાં જે કુદરતી મનોભાવ જાઓ છે, તે પતિ અને પત્નીના શુદ્ધ મનોભાવને અનુકૂળ બનાવે છે, તેથી પરણ્યા પણી એવાં કુદરતી સ્થાનોએ જવાનું સૂચન પણ મળા રહે છે. આ ઋષિ જમદારિન છે, તે કામાત્માની પાસે સ્તુતિ કરો, પ્રેરી અને પ્રેમિકા વચ્ચેના સુમેળની ભાવના સેવે છે:

૧. એ પ્રેમિકા, જેમ વૃક્ષને લપેટીને વેલ ચારે બાજુ ફેલાઈને રહે છે, એમ જ તું મને આલિંગન આપીને રહે. જેથી તું મને ચાહનારી-કામિની હો અને મને છોડીને ખીજે જય નહિ. જેમ પાંખો ફેલાવીને જોંચે ઉડનાર સુપર્ણુ-પક્ષી ભૂમિ તરફ પોતાની બંને પાંખો દ્વારાવી રાખે છે, એમ જ તારા મનને મારી તરફ એંચી રાખું; જેથી તું મારી કામિની બને અને મને છોડી ખીજે જય નહિ. જેવી રીતે સૂર્ય દુલોક અને પૃથ્વીમાં એકી સાથે ફરી વળે છે, એમ જ હું તારા મનને મારામાં ફર્વી દઉં, જેથી તું મારી કામિની બને અને મને છોડી ખીજે જય નહિ.

૨. જેમ ગાય વૃષભને ચાહે એમ જ એ કામિની, તું મારા શરીર અને બંને પગની ધર્ઢા કર. મારી બંને આંખોંની ધર્ઢા કર; મારા એ સાથળની ધર્ઢા કર. તારી એ આંખો અને કેશ કામના પ્રભાવે મને શોષી લે. તું મારી એ લુણઓને

આશ્રય લે, તું મારા હૃદયનો આશ્રય લે, જેથી તું મારા કૃતુ-સંકલ્પમાં જોડાઈ જાય અને મારા ચિત્તને અનુકૂળ બની જાય. આ ધરની નારીઓએ પોતાના પ્રિય-જનને મળવા માટે હૃદયમાં સંવનન-પ્રેમભાવ કેળવ્યો છે, જેથી બંનેનાં મિલન આનંદદાયક બને અને ગોશાળાની ગાયો ધી દૂધ જેવા પોપક પહોર્યો આપાને પ્રેમીજન સાથેના સંવનન-પ્રેમભાવની પુષ્ટિ કરે.'

હવે અથર્વા ઋપ્તિ પરસ્પર સહભાવનું મધુર ચિત્ર આ એક મંત્રના સૂક્તમાં રજૂ કરી, ખીજ સૂક્તમાં ઔપધિ સેવનથી પરસ્પરની સહાનુભૂતિનું દર્શાન કરાવે છે :

૧‘એ પ્રિયજન આપણું બંનેની આંખો મધુ જેવી મીડી નજરથી રોલ્સો રહેા, ને આંખોની અંદરની ઝીકી પર મીઠાશનું અંજન આંજન્યું હોય. તારા હૃદયના અંદરના લાગમાં મારે માટે સ્થાન હો. આપણું બંનેનાં મન પરસ્પર છળીમળીને રહેા.

૨‘હું આ ભેપજ ઔપધિ વનસ્પતિને ખોઢી લાવું છું, જેનું બનેલું ઔપધિ આંખમાં આંજવામાં આવે, તો તે પ્રિયજન મનેજ જોયા કરે; તે ખરાબ વર્તનથી રોકી રાખે, ખરાબ માર્ગ ધર્યે દૂર ગચ્છેલાને પણ તે પાછું ખોલાવી લાવે અને સંયમમાં રહેનાર પ્રિયજનના આનંદમાં વધારો કરે.

‘આ ઔપધિ આસુરી પ્રાણુવર્ધક છે, જેનાં સેવન ઈન્દ્રે કર્યાં, તેથી તે બધા દેવોમાં વિશેષ પ્રભાવશાલી ચ્યા, તે ઔપધનાં સેવન કરીને હું તને પ્રભાવશાળી બનાવું છું, જેથી તું મારા પ્રેમને વધારનારી પ્રિય પત્ની બની રહે. તારા ભાવ એટલા સુંદર હો કે જેથી તું અમૃત વરસાવનાર સોમની સમુખ રહે, પ્રભાવ વધારનાર સ્વર્ણની સમુખ રહે તેમજ બધા દેવોની સમુખ રહે. તારા ભાવથી આકર્ષાઈ હું તારાં ગુણુગાન સારી રીતે કર્યાં છું.

‘હું તારે માટે ખોલું છું, જેથી તારે ખોલવું નહિ. તું સભામાં નિશ્ચય સાથેની વાણી ખોલ અને જણ્ણાવ કે, તું મારો પોતાનો બનીને રહે. અને ખીજ નારીઓનાં તો નામ પણ લેતો નહિ. તું લલેને ધર્યે દૂર જંગલમાં ચાલ્યો જય કે નદીને પેદે પાર પહોંચ્યો જાય, પણ આ ઔપધિ તને બાંધીને મારી પાસે લાવી દેશો.’

પતિપત્નીના ધરસંસારમાં રનેહ ન હોય, તો કલેશ કંકાશ જગે. યંત્રમાં પણ રનેહ-તેલનાં સિંચન કરો, તો ક્રીચૂક અવાજ બંધ થાય. અહીં અંતરના રનેહ સિંચવાના છે, તનના સુભેળ સાધવાના છે; તેમાં દેવોની સહાય અથર્વા ઋપ્તિ માંગે છે:

૩‘વરુણ, સોમ, અર્ણિન, ખૃહસ્પતિ વગેરે દેવો વસ્તુઓની સાથે અમારી ખસે આવી. પહોંચો. આ તે સ્વીંચો. અને પુરુષો છે, જેમનો જન્મ સારાં કાર્ય કરવા માટે થયો છે અને જે બધાનાં મન એકસરખા સંકલ્પ ધરાવે છે, તે બધાં નરનારીઓ

કામની શુદ્ધિ

આ ચેતના આપનાર ઉંગ સહભાવના કામહેવની શોભામાં વધારે કરે.

‘એ સન્નત-સુજ્ઞન નરનારીઓ, જે શુષ્મ-બળ તમારાં હૃદયોમાં છે અને જે આદૃતિ-ભાવના તમારાં મનમાં પ્રવેશેલી છે; તે બળ અને ભાવનાને સારી રીતે જોડવા માટે, હું ધીથી ભરેલાં હવિર્દ્વય આપી રસનાં સંધાન કરું છું. ધરસંસારમાં તમારાં રમણ-આનંદવિનોદ મારે વિષે હો. તમે બંને અહીં જ રહો, અમારાથી છૂટાં પડો નહિ. હૃદયના ભાવેને પોષનાર હેવ પૂષા તમારા અવળા આર્ગેને બંધ કરી દો. ધરના હેવ વાસ્તોષપતિ તમને અનુકૂળ રહીને બોલાવે અને તમારાં રમણ મારી પ્રસન્નતા વધારે.’

આ હેવો દ્વિષ્ય પ્રેરણા આપે છે, પણ તે જીલવા માટે ઉદાર હૃદય અને શુદ્ધ મન જોઈ એ. પતિની સહભાવના પત્તીના પ્રેમનો વધારે કરે છે, એ ભાવથી ઋષિ અથવા આ સ્કુક્તમાં પતિના મનોભાવને પ્રગટ કરે છે:

૧ ‘આ ભરસ્તક છે, તે વૃષ્ણય-કામની વર્ષા કરનારું છે, તેની સાથે પ્રેરણા આપનાર પ્રેમભાવ જોડવાનો છે, એ માટેનો મધુર અમૃત રસ હેવ સોએ આપેલો છે. તે સોમરસથી જે માધુર્ય પેદા થાય છે, તેથી તારા હૃદયના ઉષ્મા લર્યા ઉત્સાહને ઉદ્દીપિત કરું છું.

‘જેમ વાયુની પાછળ પાછળ ધૂમાડો જય છે, એવી જ રીતે મારી પાછળ તારું મન ઉદ્દીપિત થાય. હું તારા હૃદયને અને મનને ઉદ્દીપિત કરું છું. સાથે ગતિ કરનાર મિત્ર અને વરુણ તેમજ હેવી સરસ્વતી મને તારાં દાન કરે. આ ભૂમિના મધ્યભાગ અને બંને છેડા મને તારાં દાન કરે.’

એજ રીતે ઋષિ જમહારિન બંનેના તનના મેળ માટે ભાવના રજૂ કરે છે :

૨ ‘હું અશ્વિનીકુમારો, જેવી રીતે ધોડો ધોડેસ્વારને સાથે લઈને યાત્રા કરે છે અને યાત્રામાં સાથે રહે છે, એવી જ રીતે તારાં મન મારામાં ખેંચાયેલાં રહે અને મારી સાથે જ ગતિ કરે.

‘એ પ્રિયજ્ઞન, હું તારા મનને ખેંચું છું, જેમ રથને પોતાની પીઠની સાથે જોડેલ હોય, તો તે ધોડો પોતાની સાથે રથને ખેંચે છે અને જેમ વાયુના સપાટાથી ઉખડી ગયેલાં ધાસ સાથે જ ખેંચાઈ જય છે, એમ જ તારાં મન મારી સાથે લપેટાઈ જય. જેમ સારાં ભાગ્ય ત્વરિત મળે, અને જેમ અંજન મીઠી નજર આપે અને જેમ કુહાડાનો પોદો હાથે હાથમાં સરળતાથી રહી જય, એમ જ તું મારા કાયોમાં સાથે રહી જા.’

એજ રીતે મનના સુમેળ સાંમનસ્ય માટે અથવા ઋષિ જણુવે છે:

‘તમારાં શરીર મન સથે મળીને રહો, તમારાં મન એકમેકના સુમેળ સાધો, તમારાં વર્તન એક બનો. આ અહણુરપતિ-મંત્રના સ્વામી તમારો મેળ સારી રીતે કરાવે તેમ જ આ ભાગ્યવિધાતા દેવ તમારી ગતિને એકરૂપ બનાવે.

‘તમારા મનના વિચારો અને સમજણુ એકસરખાં હો, તમારા છુદ્યના ભાવ અને સંઝ્ટ્ય એકસરખા હો. ભાગ્યશાળી માણુસ જે કાંઈ પરિઅમ કરે, તે સક્ષળ થાઓ. તે જ રીતે તમારાં બધાં કાર્યો, વિચારો અને સમજણુ એકસરખાં સક્ષળ થાઓ.

‘જોકે બાર આહિયો કોઈથી પણ હારતા નથો, તોપણુ તે આડ વસુઓ અને અગિયાર મરુતો—રૂદ્રોની સહાય લઈને વિજય મેળવે છે. એ વસુઓ, રૂદ્રો અને આહિયોથી જેનું જીવન સમૃદ્ધ બનેલું છે, એવા ઓએ ચિરંજિવ માનવ, જું કોઈથી પણ દ્વારા એમ નથો, તોપણુ સર્વ સંખ્યાનો. અને ગ્રેમીજનોની સહાય લઈને તેમનાં મનને એકસરખાં બનાવ.’

મનની વૃત્તિ ધર્ણી ચંચળ હોય છે. જેમ અત્યંત ચપળ ગાયને ખીલે બાંધવામાં આવે છે, એવાં જ રીતે ચંચળ મનની વૃત્તિને ધરસંસારનાં કાર્યમાં જોડી દેવાં જોઈએ. આ ઋષિ કંખંધ કન્યાને લગ્નથી જોડાઈ, ધરકાર્યમાં સ્થિર થવાનો એઠ આપી રહ્યા છે:

‘ઓ કન્યા, જેમ નિયંતા ઈશ્વરની આશાથી આકાશ અદ્ધર થંભી રહેલું છે અને જેમ, પૃથ્વી અને આકાશની વચ્ચમાં રહેલું વિશ્વ અને પૃથ્વી પરના પર્વતો પોતપોતાની ભર્યાદામાં થંભી રહેલા છે, એ જ રીતે ઠરાઠામ એસીને રહેવાય એવા આ ધરમાં તને બાંધી રાખું છું. જેમ હુષ ઘોડાઓને રથમાં જોડાય; એમ તમને આ ધરકામમાં જોડું છું.

‘ઓ કન્યા, તારા મનની વૃત્તિને સ્થિર કરવા માટે એ દેવને ખોલાવું છું, જે પોતાનાં ધર છોડી ખીજે બટકનાર સાભાન્ય જનને પોતાની અંદર રાખે છે, જે નીચી વૃત્તિ રાખનારને વશ કરે છે અને જે દેવ દૂર પલાયન કરનાર ચંચળ મનના માનવોનાં આવાગમન રોકી, ધર કાર્યમાં સ્થિર રાખે છે.

‘સર્વ પ્રકારનાં શાન ધરાવનાર ઓ દેવ અર્દિન, જે નારો ધરથાર છોડી દૂર બટકે છે, તેને ધરકામ માટે પાછી વાળ. ચંચળજનોને પાછા વાળવાના ઉપાયો તમારી પાસે સેંકડો છે તેમ જ દૂર ગઅલોને પાછા ખોલાવવાના ઉપાયો પણ હણર છે, તે સર્વ ઉપાયોથી આ નારોને પાછી ખોલાવાં લાવો.’

વિવાહ હોમમાં ચંદ્ર અને ત્વષ્ટાને આહૂતિ આપવામાં આવે છે, તેમની રતુતિ કરતાં, અથર્વ ઋષિ વર અને કન્યાની વૃદ્ધિ માટે ભાવના સેવે છે :

૧. 'હે ચંદ્ર હેવ, આપને રાજ કરવા અમે જે હવિ આપ્યું; તેથી આપ પોતે સારી રીતે વૃદ્ધિ પામો તેમજ જે કન્યાના વિવાહ આ વરની સાથે થયા છે, તે કન્યા રસથી ભરેલાં અન્ન જમીને હૃષ્ટપુષ્ટ બને. આ વર અને કન્યા બંને ધી, દૂધ વગેરે રસનાં સેવન કરી હૃષ્ટપુષ્ટ થાય. તે રાષ્ટ્રની ભાવના સાથે વૃદ્ધિ પામે. હજાર ગ્રામનાં તેજ વધારનારાં ધન સાધનથી આ બંને ભરપૂર રહે. તેમનો ખજનો કદી ઝૂટે નહિ.

'જગતના નિયંતા તષ્ઠાએ આ જ્યા-પત્નીનાં સર્જન કર્યાં છે; એજ ત્વણા આ કન્યાને માટે હજારો હજારો વર્ષનાં લાંબાં આયુષ્યની રચના કરે.'

જેમ યુદ્ધમાં શત્રુ પર વિજય મેળવી ધન્દ વિજયમાળા પહેરે છે; એમન્દ આ વારપુરૂપ વિજયશીલ છે, તેથાં તેને ધન્દનાં ઇપ આપો, ઋષિ ભગ પોતે કન્યા માટે તે વરની પસંદગી કરે છે, તે ભાવ આ સુક્તમાં જ્યેનાને મળે છે:

૨. 'આ તે હેવરાજ ધન્દ છે, જેણે લવિષ્યકાળમાં આવનાર, ભૂતકાળમાં થધ જનાર અને વર્તમાન કાળમાં નિકટ રહેનાર વૃત્ત જેવા શત્રુઓનો નાશ કર્યો છે. જેણે વસ્તુ ધન-સાધન વસાબ્યાં છે તેમ જ સો સો સંકલપો સાથેના યજો પૂરા કર્યા છે, તેવા વિજયશીલ યુવાન પુરુષને હું વર તરીકે પસંદ કરું છું.'

‘એ અશ્વિનીકુમારોએ જે શુલ્ભ માર્ગો સવિતાની પુત્રી સ્થાનાં સોમની સાથે વિવાહ કરાબ્યાં હતાં, તે જ શુલ્ભ માર્ગો તું આ જ્યાની સાથે વિવાહ કર એમ હેવ ભગ-ભાગશીલ વિધાતાએ મને જણ્ણાબ્યું છે.

‘હે શચીપતિ ધન્દ, તમે હાથમાં એક વિશાળ અંકુશ રાખો છો, જે સોનેરો છે અને જે ધનસાધન આપે છે, તેજ અંકુશનો આધાર લઈ, મને એવી જ્યા આપો, જેની સાથે સંખંધ જોડવાની મારી ધર્શા છે.’

આ વિવાહ યજ્ઞથી જોડાયેલાં વરકન્યા સંસારમાં સાથે રહે અને તેમનાં વાળ્ણી, વર્તન, વિચાર એકદ્વિપ બને, એ ભાવના અથવાંગિરા આ સુક્તમાં રજૂ કરે છે:

૩. ‘એ વર અને કન્યા, તમારાં મન એક ભાવથી જોડાયો, તમારાં ત્રત-વર્તન એક સરખાં હો અને તમારી ભાવનાઓ એકલાવે આગળ વધો. તમારી આ વિવાહ યાત્રામાં જે જોડો વિરુદ્ધ વર્તન કરીને વિદ્ધ ઉલાં કરે છે, તે બધાંને હું સારી રીતે નમાવી દેઓ.

‘હું મારા મનથી તારાં મનને અહૃણ કરું છું, મારાં ચિત્તની સાથે તારાં ચિત્ત સારી રીતે અનુસરો. જે કાર્યો મને વશ છે, તેમાં હું તારાં હુદ્ધોને જોડી દેઓ. મારાં જે કાંઈ હલનયલન અને વર્તન વ્યવહાર છે, તેને અનુસરીને તારા માર્ગો

બનાં રહેણા. આપણા આ માર્ગમાં દુલોક અને ભૂલોક ઓતપ્રોત બનો, વાણીની હેવી સરસ્વતી, દેવરાજ ઈન્દ્ર અને અર્જિન ઓતપ્રોત બનો. ઓ હેવી સરસ્વતી તમારી કૃપાથી અમે સદ્ગતા વધતાં રહીએ.’

જેમ પુરુષ સારા મનવાળી અનુકૂળ કામની નારીને ચાહે છે, એજ રાતે ખી પણ પરાક્રમી, ઉત્સાહી અને વીર્યવાન પતિને ચાહે છે. પરરપરને વશ કરતાર આ વશીકરણ મંત્ર છે, તે દર્શિયો અથવાંગિરસ ઋષિ પુરુષનાં બલ વીર્ય વધે અને નારીનાં આકર્ષણ જાગે, એ માટે અલણુરપતિનાં સ્તુતિ કરે છે:

૧ ‘હે પુરુષ, જેમ વૃપલ વીર્યનાં સિંચન કરે છે, એજ રાતે તું વીર્યનાં સિંચન કર. તારા પ્રાણુને શ્વાસથી ભરો હે, આગળ વધતો રહે અને ઉત્સાહનો ફેલાવો કર. ગુપ્ત દ્યંત્રિયનાં અંગનાં વૃષ્ટિ કર; જેથી તું નારીનો સમાગમ સારી રાતે કરી શકે. ઓ અલણુરપતિ, જે ઉપાયે હેવો કૃશ પુરુષને પુર્ણ આપે છે અને આતુરજનને શક્તિશાળી બનાવે છે, એજ રાતે આ પુરુષના અંગને ધનુષ્યની જેમ ફેલાવ.

‘ઓ પુરુષ, જેમ ધનુષ્ય પર હોરીને ચઢાવી એંચવામાં આવે છે, એમ જ તારા આ ગુપ્ત અંગને હું એંચું છું. જેવા રાતે રોંછ-માનવ રોહિત-નારી પર આકર્ષણ કરે છે, એમ જ તું થાક્યા વિના કે ગ્લાનિ પામ્યા વિના ખીનો સમાગમ કર’

અહીં જો કે સ્થૂલ દર્શિયે ભોગનું વર્ણન છે, તો પણ હુદયના આકર્ષણુની હિંયતા તરફ પણ ઋષિનાં દર્શિ છે.

પતિ અને પતની સુખમેળ સાધી સંસાર ભોગવે, એ કામની સફળતા છે; પણ તે માટે નારોગી અને દીધ જીવન હોય, એ જરૂરી છે. ઋષિ અલા એ માટે દીધ જીવન આપનાર સાક્ષાત્ આયુ નામના દેવની સ્તુતિ કરે છે:

૨ ‘ઓ પુરુષ, આ અમૃતનાં સ્તુતિ-ગુટીકાનાં સેવન શરૂ કરી ધો. તારા ધર સંસારના ભોગ ધડપણું સુધી એકધારા ચાલુ રહે. પ્રાણ અને આયુ તુંઠાં અંદર સારો રાતે ભરો દઉં. રજોગુણના ભોગ અને તમોગુણનાં અજ્ઞાન તમારી પાસે ન આવે તારું ભરણું ન થાઓ. દીર્ઘ જીવન જીવનાર માણસોનાં જ્યોતિ તમારા જીવન પાસે આવાં પહોંચો. તને સો સો વર્ષનાં આયુસુધી હું લઈ જઉં. મૃત્યુના પાશથી અને અપયરશથી તને છોડાવાં, લાંબાં અને ઉત્તમ આયુસુધી તારા જીવનને હોરી જઉં.

‘ઓ ભાગ્યશાળી પુરુષ, હેવ વાયુથી તારા પ્રાણુને મેળવું, સ્થાયીથી આંખને

મેળવું. તારાં મન તારે વિષે ધારણું કરું. તું બધાં અંગોથી પરિપૂર્ણ થા. જુલથાં રૂપજી વાળી ઓલતો રહે. જેમ નવા પેદા થયેલા અગિનને વાયુથાં ધમવામાં આવે છે, એમ જ તારા આયુર્વેદ અગિનને એ પગાળાં-માનવો અને ચાર પગાળાં-પશુઓનાં પ્રાણુથી ધમતો રહું. તારાં ચક્ષુને નમરકાર, જેથી તને લાંઘી નજર મળે અને તારા પ્રાણુને નમન, જેથી તને દીર્ઘજીવન મળે.

‘આ ભાગ્યશાળાં પુરુષ જીતો રહે, ને મરે નહિ. હું તેને સર્વેત-સલાન કરું છું; તેને માટે સારાં ઔપધ બનાવું છું. ઓ મૃત્યુ, આ પુરુષને મારીશ નહિ; હું તેના સુખભોગને વધારનારો સંજીવના ઔપધ તૈયાર કરું છું, જે દીર્ઘ જીવન આપે છે. જે કોઈ જિતના દોષ પેદા કરતી નથા, જે રોગોથી બચાવે છે, દેખો દૂર કરે છે અને નવાં બળ આપે છે.

‘હે પુરુષ, તું અધિકારની વાળી ઓલ, ખરાબ કાર્યોની શરૂઆત ન કર, નવાં કાર્યો માટે સર્જન શરૂ કર. જે સર્જન તને લાભદાયી થાય. તું પુરેપુરાં આયુ સુધી જીવતો રહે. સંસારનાં સર્જન કરનાર ભવ અને સુખ આપનાર શર્વ, તમે બંને આ મનુષ્યને સુખો કરો, તેને સુખ આપો, પાય દૂર કરો અને દીર્ઘ આયુર્ણ આપો.

‘ઓ મૃત્યુ, આ ભાણુસને અધિકારની વાળી આપો. તેની પર દ્વારા કરો. આ મનુષ્ય સંકટ પાર કરો જિપર આવે, તે પીડા રહિત બની બધાં અંગોથી પૂર્ણ થાય. તે સારાં જીબ મેળવો. વૃદ્ધોવસ્થા સાથેનાં સો વર્ષો સુધીનાં જીવન સારી શક્તિઓ અને જોગ સાથે પ્રાપ્ત થાય.

‘આ દેવોનાં આયુધો તને સંકટથી દૂર રાખો. રજેગ્યુલના દેખોને તું પાર કરો જી. હું તને મૃત્યુના સપાદામાંથી બચાવી લડું. આ જોગનો અગિન છે; જે માંસ લોહી વગેરે સુકવો નાખે છે; તે અગિનના પંજામાંથી તને છાડાવો હું. તું સો વર્ષ સુધી જીવે, એ પ્રકારે તારા જીવનના ભર્યાદાને હું બાંધું છું.

‘હે મૃત્યુ, રજેગ્યુલથી દૂરપિત થયેલ જોગનાં સાધનો છે, જેમાંથી ધૂદ્ધિન્યધરું છે, તે માર્ગથી પાર કરીને તને આ શુલ્ષ માર્ગ હું હોરા જાડિં; જે જીવનના માર્ગ વિશેષ સુરક્ષિત છે. તારે માટે આ અલનું કંવચ છે. પ્રાણ અને અપાન, જરા-ધરુપણુ, મૃત્યુ અને દીર્ઘ આયુર્ણ તારાં કલ્યાણ માટે હો. જે યમહૂતોને વિવરસ્વાન સૂર્યની ગ્રેરણા મળો છે અને જે ચારે બાજુ હરતા કરતા રહે છે; તે યમહૂતોને હું તમારાથી દૂર રાખું છું.

‘અરાતિ-શત્રુ, નિક્રિતિ-દુર્ગતિ, આહિ-રોગ, માંસલક્ષક ડામ, પિશાચ, રાક્ષસો અને ભીજા પ્રકારનાં દુર્ગતિઓ અંધકારના જેમ મનુષ્યને વિપત્તિમાં લઈ જાય છે; તે બધી દુર્ગતિઓથી હું તને સારી રંતે બચાવી લડિં.

‘જીવનને ચેતના આપનાર તે અગ્નિ છે, જે અમૃત છે, આયુષ્ય આપનાર છે અને જીતવેહસ-જ્ઞાન વધારનાર છે; તે અગ્નિની પાસેથી હું તારા ગ્રાણુને મેળવો લઇં. હે અગ્નિ, તું અમૃત છે, માટે રીસાઈશ નહિ, તારો યોગ સારી રીતે રહે અને તારા સહકારથી જીવનનાં સમૃદ્ધિ વધતી રહે.

‘હે આયુષ્માન પુરુષ, આકાશ અને પૃથ્વી તારા સંતાપને દૂર કરો, શાંતિ વધારો. તમે શુભભાવનાઓથી યુક્ત બનો. સૂર્ય તને સુખ સાથેના પ્રકાશ આપો. તારા હૃદયને માટે વાયુ સુખકારી બનીને રહેશો. આકાશમાં વસનારાં મેઘનાં જલ અને ધરતી પરનાં જલાશયનાં જલ તને સુખ આપનાર બની વહેતાં રહેઓ. ઔષધિ વનસ્પતિઓ તારે માટે શિવ-કલ્યાણકારી હો. ધરતીની છેક નીચેની ભૂમિથી તને ઉન્નતિના શિંખરની ઊંચી ભૂમિ પર ચઢાવવામાં આવ્યો છે, ત્યાં સૂર્ય અને ચંદ્ર બંને આદિત્ય હેવો તારાં રક્ષણ કરો.

‘હે પુરુષ, જે વસ્તુ તારે એઠાવાતું છે અને જે વસ્તુ તારે કેડની નીચે પહેરવાતું છે, તે બંને વસ્તુ તારા શરીરને સુખ સંગવડભયું હો. તે વસ્તુ રૂક્ષ-કક્ષણ ન હો; જેનો રૂપર્શ શરીરને પીડા કરો.

‘કેશ દાઢીનાં વપન કરનાર એ નાપિત, અત્યાંત તેજસ્વી અસ્તરાથી જ્યારે તું કેશ અને દાઢીનાં મુંડન કરે છે, ત્યારે એ પુરુષનાં સુખ અને ચહેરો સુંદર શોભી જાડે છે, પરંતુ અસ્તરાથી તેનાં આયુષ્ય લૂંટી લેતો નહિ..

‘એઓ અને જીવ એ સુખ્ય અન્ન છે, જે શરીરને પથ્ય અને લિતકારી હો. તે જમતાં બલ આપો અને પછી અમૃત જેવાં મધુર બને. તે અન્ન શરીરમાં ધસાતી ધાતુની પૂરવણી કરે અને દોષથી છોડાવે.

‘એ પુરુષ, જે એરાક તું ખાય છે અને જે રસનાં પાન કરે છે, જે એરાક સરળતાથી ચવાય છે અને જે કઠળું છે; તે બધા એરાક તું અમથી જમે છે, માટે તે એરાક ઓર ન બનતાં, પચીને અમૃત બની જય. રાત્રિના દેવ વરણું, દ્વિવસના દેવ મિત્ર અને કુરનાર વિશ્વેહેવોને એ પુરુષની સોંપણી કરું છું જેથી નિર્ધન અને ઝૂર શરૂઆતો તેનો નાશ ન કરે.

‘હે પુરુષ, કુલવંશ પરંપરાથી તને સો હળર જેટલાં વર્ષો, જીવિત રાખું. જ્યારે પુરુષ સ્ત્રીનાં સાથે ધરસંસાર શરૂ કરે છે, ત્યારે એક યુગ, પુત્ર વગેરે પ્રભા થાય, ત્યારે એ યુગ, તેનાં સંતાન થાય, તે ત્રણું યુગ એમ કુલપરંપરા વધતાં ચાર યુગથી આગળ વધી કલ્ય પુરો થતાં સુધી કુલપરંપરા ચાલૂ રહે. ધન્દ અને અગ્નિ તેમજ વિશ્વેહેવો તારા જીવનમાં રાજુથઈ અનુમતિ આપો.

‘હે પુરુષ, રાગથી બચી જતાં શરદાંતુને સોંપું છું. તે ક્રમે હેમંત, વસંત,

ગ્રીઝમ અને વર્ષાના ક્રમે વર્ષો સુધી સુખે જીવાય, એ રીતે ઔપધિનાં અનુન અને રસ તારા જીવનને વધારતાં રહેલા. આ મૃત્યુ તો એ પગાળાં અને ચાર પગાળાં પ્રાણીઓનો માલીક છે, ગોપતિ છે, તેથી તારાં રક્ષણુ કરું છું, માટે મરણુથી ભય પામતો નહિ. એ પુરુષ, અકાળે મરણુ જેવાં દ્રિષ્ટ-અનિષ્ટ તને નહિ નડે, એ કારણે તું મરવાનો નથી જ, માટે હરતો નહિ. જેને મંત્રનાં રક્ષણુ મળેલાં છે, તે મરતા નથી અને નરક જેવા ગાઢ અંધકારમાં પડતા નથી.

‘આ અહ્સ-મંત્રથી જેના સંસ્કાર થયા છે, તેથી જીવનની અવધિ નક્કી કરવામાં આવી છે, ત્યાં સુધી જો, અશ્વ, પુરુષ, પશુ બધાં જીવવાનાં છે, કોઈ અકાળે નહિ મરે. સરખા સ્વભાવના ભિત્ર અને સ્વજનોથી તેમજ હુણ્ટ સ્વભાવના શાન્તુજ્ઞનોથી તારું રક્ષણુ કરવામાં આવ્યું છે, એથી તારા પર કોઈ અલિચાર પ્રયોગ થશે નહિ. તું કહી મરશે નહિ અને અમર જીવન પ્રાપ્ત કરશો.

‘રોગ, ચિંતા વગેરે મૃત્યુ લાવનારાં સો સો કારણો છે, જેથાં શરીરનો નાશ થાય છે, તે બધાથી તને હેવો છોડાવે, વૈશાનર અભિનના અધિકારમાં તું. છે. સર્વ પ્રકારનાં અનિષ્ટ દૂર કરનાર આ પૂરુષ નામનું ઔપધ છે, જે અભિનનું શરીર છે, જે અકાળ મૃત્યુની પારે પહોંચાડે છે. જે શરીરનાં રક્ષણુ કરે છે, શાન્તનો નાશ કરે છે તેમજ રોગને દૂર કરે છે, તે ઔપધનાં સેવનથી દીર્ઘ જીવન મળે છે.’

લાંબા કાળસ્થુધાં નારોણી જીવન જીવવાના અનેક ઉપાયો અહો બતાવ્યા છે; તેમાં મનના દૃઢ સંકલ્પ અને નિર્ભયતા મુખ્ય છે. મનુષ્ય પોતે જ મરણનું ભયનાં ચિંતન સતત કરતો રહે છે અને તેથી સુખ ભોગનાં સારાં સાધન હોવા છતાં સારી રીતે જીવી શકતો નથી. શરીરને નારોણી રાખવામાં અનુન ઔપધ પણ ધણો મોટો ક્ષણો આપે છે.

પતિપત્નીનો ધરસંસાર ગ્રેમલર્યો રહે, એ માટે આ પ્રાર્થીન ઋષિઓ ને ભાવના બતાવી છે. અને જે ઉપાયો સૂચય્યા છે, તેની સમાલોચના કરતાં, એક સંશોધક વિદ્યાન જણાવે છે:

૧. ‘લગ્ન થયા પછી ધરસંસાર માંડતાં નારી પાસે અનેક પ્રશ્નો ઉલા થાય છે. આમાં સૌથી અગત્યનો પ્રશ્ન તો તેણે તેના પતિનો ગ્રેમ સંપાદિત કરવાનો છે. એ માટે અથર્વા ઋષિઓ અનેક આકર્ષક ઉપાયો સૂચય્યા છે. (૭, ૩૮, ૬, ૧૩૦-૧૩૧-૧૩૨ વગેરે) આંજન મીહું, મદુધ-જેઠીમધ, કુણ્ઠ અને નલદ ઔપધનાં ભિશ-ણુથી બનેલું ઔપધ ગ્રેમ જગાડે છે. કુણ્ઠ ઔપધનાં ચૂર્ણ નારીઓના અંગ અને સુખ રહેરા પર લગાડવામાં આવતાં, તેથી નારીનું આકર્ષણુ વધ્યતું હતું (૧૬, ૩૮, ૬).

તે કુષ્ઠને કામ્ય કહેલ છે. નારી અમુક વિધિ વિધાન પ્રમાણે વશીકરણુના પ્રયોગો કરતીં. તેથી તે પતિના હૃદયમાં પોતાના તરફજ આકર્ષણ થાય, એ પ્રકારનો સમર કામલાવ જગાડવામાં સક્રિયતા મેળવતી હતી. આસરાઓ તરફથી આ પ્રકારના સમર કામલાવ જગાડવાના પ્રયોગ મળેલા છે. (૬, ૧૩૦, ૧) એમ કહેવાય છે. અનુમતિ અને આકૃતિ જેવી દેવોઓ પણ પ્રેમીજનતા હૃદયમાં કામલાવ જાણે, તે માટે સહાય કરતી હતી (૬, ૧૩૦ ૨.) એજ કામલાવ જગાડવાનાં કાર્ય ધન્દાણો પણ કરે છે (૬, ૧૩૨, ૩) આ બધા ઉપાયોથો જ્યારે પ્રિયજ્ઞન પતિ પોતાને પૂરૈપૂરૈ વશ થાય, ત્યારે એ ધરસંસારની નારી આ રીતે કહેવાની શક્તિ ધરાવતી :

‘જુઓ, આ પ્રેમલાવના જગાડવામાં તમારી વાણી કામ નહિ આવે. મારી વાણીજ બુળ પકડશે. સભારથાનોમાં લકે તમારી વાણી સક્રિય બને; તમેતો મારાજ બનીને રહ્યા છો. બીજી નારીઓની સાથે તો તમારે વાતચોંત પણ કરવાની (૭, ૩૮, ૪) નથી.’

આ પ્રેમના સંસારમાં બીજી નારીઓ અને સંપત્તી—શોકચો તરફથી પણ ધરની નારીને ભય રાખવો પડતો હતો. આ પ્રકારના ભય હૂર કરવા અને બીજી નારીઓની ધર્યા હરી લેવા માટે, આ નારીને કેટલાક આલિયારિક પ્રયોગો પણ હાથ લેવા પડતા, કારણુંકે પ્રેમમાં સ્પર્ધા કે ધર્યા જગવો, એ તો નારીઓનો એક કુદરતી સ્વભાવ ગણ્યાય છે:

‘જુઓ, આ બાખ્તમાં મારો અધિકાર મુખ્ય છે, એ નારી તો સાવ ગૌણ છે. હું તેના કરતાં વધારે સત્તા ધરાવું છું. જેમ વાછું ગાયની પાછળ હોડે છે અને જલના પ્રવાહ તેના માર્ગને અનુસરે છે. એમજ મારા પતિતું મન મારી પાછળ ગતિ કરો. (૩, ૧૮) સંપત્તી—શોકચના નાશનું હિગદ્દર્શન (૭, ૩૫) માં જેવાને મળે છે. જે નારી વંધ્યા હોય, તેને ધરથી કાઢી મુકવામાં આવતી અને તેને માતાપિતા કે બાઈઓની સાથે પીઓરમાં રહેવું પડતું (૧, ૧૪. ૧, ૨). જેના ધરમાં તે વંધ્યાને રહેવાની હૂરજ પડતી; તે ધરમાં તેને ધરમની પત્તી ગણવામાં આવતી. (૧, ૧૪. ૨, ૩) અસિત, કશ્યપ અને ગય આ ત્રણ ઋપિઓ છે; જે નારીનાં દુલ્લાંય હૂર કરવાના ઉપાયો માટે કાંઈક કરી ધૂદૂતા. આ પ્રમાણે જેની સામે કડક પગલાં લેવામાં આવ્યાં હોય, તે નારીઓના વૈરના બંદલામાં એવાંજ હૂર પગલાં લેતી; જેથી તેનો પતિ નપુંસક બની જય (૬, ૧૩૮) પોતાના પતિઓના ગુર્સા અને ધર્યાને શાંત કરવા માટે નારીઓને જે વિશેષ ઉપાયો અખત્યાર કરવા પડતા, તેમાં અથર્વાઓ જેઅલા વશીકરણ ઉપાયો આવી જય છે.

‘અહિં અહિતિનાં એક વિશેષ માતાનાં ઇપમાં વર્ણન છે, જેને પુત્રની કામના છે. (૬, ૮૧, ૨,) તે દેવાની સૌથી શ્રેષ્ઠ માતા છે. (૭, ૬, ૨) આ દિવ્યભાવ-

નાની સિદ્ધિની શેપતામાં માતૃપદ એક અગત્યતું સ્થાન ધરાવે છે. આપણે અથર્વેદમાં જ આ પ્રકારતું ખાસ વિધાન જોઈએ છે; કે જ્યાં ત્વણ્ટાએ તૈયાર કરેલ પરિહરત નામનો મંત્રેલો ધારો અહિતિએ પુત્રપ્રાપ્તિના કામના માટે બાધ્યો છે. આ મંત્રેલા ધારાથી ગર્ભ ધારણ કરવાની ખાત્રી મળે છે. ગર્ભ ધારણ કરવા માટે વનરપતિ સૃષ્ટિમાં શરીર અને અશ્વત્થનાં ભિલન એક આદર્શ ગણ્યાય છે. (૬, ૧૧, ૧) પ્રજ્ઞપતિ (૩, ૨૩, ૫, ૬, ૧૧, ૩) અનુભતિ અને સિનીવાલી (૬, ૧૧) ગર્ભમાં પુત્ર હોવાની લાવના પોષે છે. લગ્ન પહેલાં અને લગ્ન પછી નારી સાથેનો વિશ્વાવસુ ગાંધર્વનો એક વિશિષ્ટ સંબંધ આદેખાયો છે. (૧૪, ૨, ૩૫) પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય, એ માટેના ખાસ મંત્રોના પ્રયોગ અનુમાવવામાં આવે છે. ગર્ભ સર્વ જન્ય, એ વિષેનાં લય દૂર કરવામાં આવે છે (૬, ૧૭) અને ગર્ભનો પ્રસર (૩, ૨૩, ૬, ૧૧) સરળતાથી થાય, તેના ઉપાય સૂચ્યવ્યા છે. (૧, ૧૧) ગર્ભ-શયને જોવવા તેમજ ગર્ભદ્વારનાં બંધન ઢોલાં કરો, ગર્ભને બહાર લાવવાના ઉપાયો માટે સૂશ, સૂશના અને બિંદુલા જેવાં હેવ અને હેવીઓને પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે. બાલક જે ખરાય નક્ષત્રમાં જન્મે, તો તેનાં અનિષ્ટ દૂર કરવાના ઉપાયો પણ સૂચ્યવ્યા છે. (૬, ૧૧૦)

૩ આજવિકા

આ દંત કથા છે. ગામથી દૂર ઝુંપડીમાં એક માળ રહે. જતાં, આવતાં વટેમાર્ગ ત્યાં આવી પહોંચે, તેને મીડાં જલ પાય. જે કાંઈ મળી રહે, તેથી નભાવી લે. તેણે સાંલળેલું કે, અડધિ-મુનિઓ આરે તપ કરે અને ભગવાનને રાજ કરે. ભગવાન રાજ થાય, તો તેમના બધી ધર્મિયાઓ પુરી કરે. તેને પણ તપ કરવાનું મન થયું. ત્યાં વિચાર આવ્યો કે, ભગવાન રાજ થાય, તો માગવું શું? ઝુંપડીમાં કાંઈ હતું નહિ, એક નાના કુલડી ખાલી પડેલી કુલડી ભરાય, એટલી ચીજ માંગી લઈં, પણ ભગવાન તો સહેજમાં ભરી હે. તે જદ્દી ખાલી થઈ જાય. ઝુંપડાની પાસે એક જૂનો કિલ્લો, તેમાં નાનાશી ધરી, તેના પર નજર પડી. તે પણ ભરાઈ જાય, પણ તેણે જેયું કે, ધરી કાણો છે ને નાચે બોંધિં છે. હવે વાંધો નહિ. ભગવાન રાજ થાય, ત્યારે વાત !

આ માળ બારે શ્રદ્ધાળુ. તેણે તપ શરૂ કર્યાં અને વષેં પસાર થયાં, પણ તેણે ધીરજ ગુમાવી નહિં. તેનાં તપ, શ્રદ્ધા અને અકિતથી નારાયણ રાજ થયાં. તેમણે દર્શન આપ્યાં અને માળને વરદાન માગવાનું કહ્યું. માળએ પેલી કુલડી બતાવી અને કહ્યું કે, ‘નારાયણ, તું રાજ હો, તો મારી કુલડી ભરી હો.’ નારાયણ હસ્યા ને તેમણે કહ્યું : ‘આ ચૌદ લોક ને અલાંડ ભરાઈ જરો; પણ તારી આ કુલડી નહિ ભરાય. તે ભરાશે

ને ખાલી થધ જરો. જે જીવ સંતોષી ફશે, તેને કુલડી ભરવાનો આનંદ થરો, બાકીના હુઃખી હુઃખી રહેશે ને ગમે તેટલા પ્રયત્ન કરવામાં આવશે, તો પણ તેની કુલડી નહિ ભરાય.'

માજુના આ કુલડી તે ખીજું કાંઈ નહિ. પણ કુદરતે આપેલું આ પેટ છે, તે છે. તો બિલકુલ નાનું પણ તેને રોજ ભરેા ને રોજ ખાલી. સવાર પહુંં કે, પેટ ભરવાની ચિંતા. રાત પડે ને કયાંક ભરાયું હોય પણ સવારે તો ઘાલી જ. એથી તો એક જૂનો કવિ કહે છે કે :

'એક ઉદ્દર અને ખીજે સમુદ્ર ભરો કદી ન ભરાય.'

દરેક પ્રાણીમાં વિધાતાએ કામની વૃત્તિ મૂકી છે, પણ તેના મર્યાદા છે. સંતોષ કે સંયમથી તેને જીવી શકાય છે, પણ આ ભૂખ અને તરસ જગે છે, તે તો કામની વૃત્તિથી પણ તીવ્ર છે. તેને તો રોજ રોજ ખોરાક જોઈએ. એ ખોરાક મેળવવા ગરજ કરવી પડે. આખાય સંસારનો વ્યવહાર આ ભૂખના ગરજ પરજ નથે છે. એ ભૂખ ન લાગે તો કોધ કોઈની ગરજ ન કરે, કોઈ કોઈની સેવાચારના ન કરે. કોઈ સ્વામીના નહિ ને સેવક નહિ, રાજી નહિ ને રંક નહિ. સંસારના સંબંધો પણ નકામા થધ જય. પણ વિધાતાના આ કૃપા કહો કે તણે આ એક ગરજ પ્રાણીને વશ કરવા મૂકી દીધી છે.

વેદના ઋષિમુનિઓએ તેને લક્ષ્મીની મોટી જેન કહો છે, તે કુધા અને પિપાસા છે, તે જ્યેષ્ઠા છે, તે દર્શિશ છે, પણ તે અમને પ્રેરણા આપે છે, તે પુરુષાર્થની જનેતા છે, તે ઉદ્ઘાસ, સાદ્ગ્ય અને વ્યાપારની પ્રેરણા છે. તેની જેણે આરાધના કરી, સેવા કરી અને તેની પ્રેરણા મેળવી, તે સમૃદ્ધ બને છે, સુખ સંપત્તિ મેળવે છે, તે લક્ષ્મીને મેળવે છે. અમથી આનો લાલ થાય છે.

શુલ કર્મની શરૂઆત ગણુપતિના રમરણુથી થાય છે. અહીં ઋષિ દ્વિજોદા ધનપતિ પોતે છે, વિદ્ધન દૂર કરવા વિનાયકના સાથે સાથે સવિતા, વરુણ, ભિત્ર અને અર્યાભા દેવાને યાદ કરે છે. લલાટમાં લખેલા લેખ પણ મટાડી શકાય; એ રીતે માનવ ધારે તો સંકલ્પ બળે લલાટે લખાયેલાં ખોટાં લક્ષ્મેણા દૂર કરી શકે. એ ભાવનું આ સુકૃતમાં દર્શાન થાય છે;

^१ 'જે ખોટાં લક્ષ્મેણા અને અરાતિ-કંજુસાધ જેવા દ્વારો મારા લલાટમાં જેવાને મળે છે, તેને પૂરેપૂરા દૂર કરું છું અને જે ભદ્રા-કલ્યાણુકારી લક્ષ્મી છે, તેથી શોભતાં સારાં લક્ષ્મેણાને મારાં પ્રજનનોને માટે વસાવું છું; જેથી મારા કુલ-માંથી નહિ દાન આવવાની હીનવૃત્તિ દૂર થાય. દેવો સવિતા, વરુણ, ભિત્ર, અર્યાભા

વગેરે ખંને પગ અને હાથમાં જાગેલી પોડાને જડમૂળથી દૂર કરે. અમારી અંદર રહેલી દાનશીલ અનુમતિ અમને પ્રેરણા આપે અને બધા હેવો. અમારી તે અનુમતિને સૌલાગ્ય મેળવવા પ્રેરણા આપે.

‘માનવની મતિને પ્રેરણા આપનાર હેવો સારી વાણીથી ખરાબ-ધોર ચિહ્નોને દૂર કરીએ, જે કંઈ તારા આત્મા, શરીર, કેશ, આંખ વગેરેમાં રહેલા હોય. હેવ સવિતા, તને સારાં લક્ષણોનાં પરિણામ તૈયાર કરી આપે. શરીરમાં આ પ્રકારનાં જોઈએ લક્ષણ હોય; જેમકે પગ હરણ જેવા પાતળા હોય; હાંત અળદ જેવા લાંબા હોય, પગનાં ચાલ ગાય જેવી ભંદ હોય તેમજ વાણી અધમ હોય; તે ઉપરાંત લલાટમાં ખરાબ લક્ષણ લખાયાં હોય; એ બધાં ખરાબ લક્ષણોને અમે દૂર કરીએ છીએ.’

અત્યપાનથી શરીરને પોષણ મળતું હોય, તો તે ધારીલું અને સુદોળ બને છે, પણ દરિદ્રતાને કારણે શરીરનો બાંધો બેડોળ બને છે. શરીરનાં એ ધોર ભયાનક લક્ષણ દૂર કરવા માટે કલ્યાણાં લક્ષ્મી મેળવવી જોઈએ અને પાપી લક્ષ્મીને દૂર કરવી જોઈએ; એ વિષે ઝડપિ અથર્વાંગરા, સવિતા અને જાતવેદસ અગ્નિની સ્તુતિ કરે છે :

૧ ‘ઓ પાપી લક્ષ્મી, તું અમારાથી દૂર થા. અહીંથી નાસી જ. લાંથી પણ ધણે દૂર ચાલી જ. જે કંઈ પાપી લક્ષ્મી અહીં રહી જશો, તને હું આ લોદાના ખોલાથી જડી દૃધશ અને દૂર્ઘીજનને માટે તને વાપરોશ.

‘આ લક્ષ્મી પાપથી ખરડાયેલી છે, તથા તે સેવવા લાયક નથી અને તેના સંગે રહેનારનું’ પતન થાય છે. હવે જેમ વેલી હોઈ વૃક્ષ પર ચઢે, એ રીતે આ પાપી લક્ષ્મી મારા પર આકભણું કરી રહી છે, માટે હે હેવ સવિતા, તને મારાથી છાડાવી ખાને હેકાણે લધ જાયો. તમે અમને સુંદર ધન સાધન આપો, કારણું કે તમારા હાથ સોનાથી શોભી ઉઠે છે.

‘આ મર્ત્ય માનવના સાથે સો સો પ્રકારના લક્ષ્મીઓ પેદા થાય છે, તેમાંની જે પાપી લક્ષ્મીઓ છે, તેમને અમે અહીંથી દૂર રાખાએ છીએ. હે જત વેદસુ, જે લક્ષ્મીઓ શિવ-કલ્યાણ કરનારાં છે, તે અમને આપો.

‘જેમ ખેતરોનાં ખળાંમાં વાગોળતી ગાયો લેગી થાય, એમ અમારાં ધરોમાં પુષ્યકારી લક્ષ્મીઓ આનંદથી રમતી રહેલા અને જે પાપી લક્ષ્મીઓ છે; તનો અમે નાશ કરીએ છીએ.’

મનુષ્યોને જન્મનાં સાથે કેટલાંક શુલ અને અશુલ લક્ષણો પ્રાપુ થાય છે. લાર્યાદ વાણી અને વર્તનથી પણ કેટલાંક લક્ષણો મળે છે. મનુષ્ય આજીવિકાની

શાધમાં નીકળે, ત્યારે પણ તેને સારાનરસા અનુભવે થાય છે. હવે જે લક્ષ્મી પાપ આચરવાથી મળે, તે લાંખી રક્તિ નથી અને તે સર્વનાશ નોંતરે છે. આ પાપી લક્ષ્મીથી મનુષ્ય પોતાની જતને બચાવે, તો સંસારમાં તેનાં માનપાન વધે છે અને તેની પાસે શુલ લક્ષ્મી જોગી થાય છે. આ શુલ લક્ષ્મીથી જીવન સક્ષળ બનાવવાની ભાવના અહીં જેવાને મળે છે.'

બહારનાં ધન સાધન અને જોગનાં સામર્થીથી સુખ સગવડ મળે છે; પરંતુ શરીરમાં એચેની હોય કે મનમાં ચિંતા હોય, તો તે ધન સાધનથી કાંઈ વળતું નથી. જે સાચું સુખ છે, તે તો કુદરતથી મળે છે. મનમાં ચિંતા ન હોય અને શરીર નારોગી હોય, તો બહારનાં ધન સાધન ઓછાં હોય, તો પણ સુખ મળે છે. આ કુદરતી સુખ છે અને તે મેળવવા માટે દેવોની સહાયતા જોઈએ. તે માટે ઋષિ અહીં દેવોની સહાયથી સંકટ દૂર કરવા અને સુખ મેળવવા રત્નિ કરે છે :

૧. 'હે દેવો, તમારાં આયુધ અમારાથી દૂર રહો, જે અમને દુઃખ આપે છે અને જે પત્થર તમે ફેંકો છો, તેને પણ દૂર રાખો, જે અમને અડચણું ઉલ્લી કરે છે. અમારા ભિત્ર દાનેશ્વરાં ધન્દ અને લગ તેમજ વિરોધ ઐશ્વર્યથી શોભનાર સવિતા અમારા સખા બની શકે.

'હે સૂર્ય સરખા તેજસ્વી મરુત દેવો, તમે અમને વિસ્તાર સાથેનાં સુખ આપો, કારણું કે તમે રક્ષણું માટે આવેલાં લક્તજનોને પડવા દેતા નથી. ઓ દેવો, તમે અમને આશ્રય આપો; અમને સુખી કરો, અમારાં શરીરને આરોગ્ય આપો અને અમારાં પુત્ર-સંતાનોને સુખ આપો.'

અજપાન સહજ સરળતાથી મળે છે,' તે મેળવવા થોડો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જીવવામાટે આજીવિકા માટેનો આ પ્રયત્ન એક કર્ત્વય, એક ધર્મ કે એક કર્મ બની રહે છે. અલઙ્ઘાની જણાવે છે : ૨.'જે તારે સો વર્ષ સુધી જીવનું હોય; તો તારે કર્મ કરવું જ પડશો. કર્મ કર્યા વિના બીજો કોણ માર્ગ નથી.'

આને આજીવિકા કહો કે જીવવાની ધર્ભા કહો, એ પશુપક્ષીમાત્રમાં સહજ છે. સૂર્ય ઉગતાંજ પક્ષી ચારો લેવા અને પણ ચરવા નીકળી પડશો. તેને રોજ રોજ ચરવાનું છે અને કાલની તેને ચિંતા નથી. માણસને પણ રોજે રોજ પેટ ભરવાનું છે ને તે માટે કમાવાનું છે. તેનામાં વિવેક છે, વ્યવરસ્થા છે, પણ તેમાંથી સંગ્રહની વૃત્તિ જગે છે. બીજાનું પડાઈ લેવાની પાપવૃત્તિ, લોભલાલચ જગે છે. એ પાપી લક્ષ્મી દેખીતી મધ્ય જેવી મીઠી, પરિણામે ઝેર જેવી બની હાનિ કરે છે; એ પ્રકારના અનુભવ પછી, મનુષ્ય હિતકારી પ્રવૃત્તિમાં જોડાય છે અને તેમાં તે

ખીજની સહાય માંગે છે. ખીજ લોકો સહાય કરે અને સંગठન શક્તિથી, સહકાર ભાવનાથી કાર્ય થાય; તેમાં સૌનાં હિત સમાયાં છે.

અન્નપાનની સમૃદ્ધિ વધારવામાં નહીંએ વિશેપ ઉપકારી છે; તેર્થા તે લોકમાતાઓ ગણ્યાય છે, તેમને કીનારે પ્રભજનો વસે છે. તે નહીંએ અને પવનો અનુદૂળ રહી સંપત્તિનો વધારો કરે; એ માટે ઝડપિ અથર્વા સ્તુતિ કરે છે :

‘અહો’ સિંહુ-નદીએ પરસ્પર લેગાં થઈ સારીરીતે વહેતી રહેણા; પવનો સારી રીતે વહેતા રહેણા અને આકાશમાં ઉડતાં પક્ષીએ સારી રીતે ગતિ કરો; તેજ રીતે જે અમારો જીવન યજ્ઞ શરૂ થયો છે; તેનાં સેવન હિવ્યજનો સારીરીતે કરો. હું તેમનો આદરસત્કાર સારી રીતે મેળવેલાં હું આપીને કરું છું.

‘એ દેવો, અહો’જ અમારા યજ્ઞમાં આપ આવી પહેંચો. પરસ્પર મધુર વાણીની આપલે કરનાર એ વક્તાએ, આ યજ્ઞના કાર્યને વધારતા રહેણા. નહીંએના કંડા પર જે પશુએ વરયાં છે અને જે ધનધાન્યની સંપત્તિ છે, તે બધાં સાધનો અમારા યજ્ઞના કાર્યમાં ટકી રહે.

‘નહીંએના વિવિધ પ્રવાહો અટક્યા વિના સહા વહેતા રહે છે, તે બધા અમારા સહનોમાં ચાલતાં યજ્ઞકાર્યેમાં ઉપયોગી થાય. તેમણે આપેલાં ધનસાધન અને સંપત્તિએ તેમના પ્રવાહોની સાથે સહા ભરપૂર બની સિંચાતાં રહે. જેવી રીતે આ નહીંએની જીવધારાએ વહેતી રહે છે, એજ રોતે દૂધ ધીની નહીંએ વહેતી રહેણા અને અમારાં ધન-સાધન સંપત્તિને વધારતાં રહેણા. તે ધનસાધન અમે સેવાના કાર્યમાં વાપરતા રહીએ.’

આ નહીંએ જીવ ઘૂટી જીવના ભયે વહેવાનું બંધ કરતી નથી. તેમણે તો સેવા અને પરોપકારના યજ્ઞ આહર્યા છે અને તે માટે જીવના પ્રવાહો સતત વહે છે; એજ રીતે મધુરા પવનો વહીને જીવ વરસાવે છે અને તેજ સેવા અને પરોપકારનો માર્ગ પક્ષીએ સ્વીકાર્યો છે. એ કુદરત પાસેથી માનવી ઓધપાઠ શરીરે અને યજ્ઞનાં કાર્યો સહા કરતો રહે. એ સેવા અને પરોપકાર ભૂલી, માનવી અંગત સ્વાર્થ સેવે, લોલ લાલચને વશ થાય; તો તે દુર્ગતિ પામશે, તેનો નાશ થશે. સંસારમાં આવી અનેક દુર્ગતિએ આવી પડે છે; તેમાંથી બચવા માનવીએ દૈવી સહાય લેવી પડશે. વેદના ભંતને અજી કહેલ છે, જે એક એવી શક્તિ છે, કે તેથી આપણું મનોબળ વધે છે અને આપત્તિ દૂર કરવામાં તેમજ દેવોની સહાયતા મેળવવામાં તે સહાયક બને છે. ઝડપિ ભૂગુ-અંગિરા એ માર્ગનું હર્ષન કરાવે છે :

‘વંશપરંપરાના રોગ લાગુ પડ્યા હોય, ધન સાધનના અભાવે દરિદ્રતા આવી

હોય, રનેણી સંખંધી અને કુદુંભીજનોએ અગવડ ઉલ્લી કરી હોય, વૈરોજનોએ દ્રોહ ઉલ્લી કર્યા હોય અને વરુણના રચેલા નીતિનિયમોના ભંગથી કુદરતી પાશ-બંધન આવીને ઉલાં રહ્યાં હોય, એ પ્રકારની અનેક દુર્ગતિઓથી તમને છોડાવી લડું. તે માટેનો આ ઉત્તમ ઉપાય છે, તે અહુ-મંત્રનાં બળ છે, જેથી બધાં પાપ દૂર થાય અને પવિત્ર બને. તારા આ પવિત્ર કાર્યમાં આકાશ અને પૃથ્વી સહાય કરો.

‘હેવ અગ્નિ પોતાનાથી પેદા થચેલા બધા પ્રકારનાં જલના સાથ સહુકાર સાધી તારાં કલ્યાણ કરે; તેમ જ હેવ સોમ પોતાના અમૃતરસથી સિંચેલ બધાં ઔપધિયો અને વનરપતિઓની સાથે તારાં કલ્યાણ કરે; એ રીતે હું તને આ અહુ મંત્રના બળથી પવિત્ર કર્યાને બધા પ્રકારના દુર્ગતિઓથી છોડાવું.

‘અંતરિક્ષમાં ગતિ કરતો વાયુ તારાં બળ સાથે લિત કરે, ચાર દિશાઓ, ચાર ખૂજ્યાઓ અને તે દિશા પ્રદિશાઓની અધિકારી હેવીએ વાયુની સાથે પાલન પોપળુનાં કાર્ય કરે છે; અને સૂર્યને બધી બાળુએ પ્રકારો છે, તે બધી બાળુઓમાં તારાં રક્ષણ થાય; જેથી તું વૃદ્ધાવસ્થા સુધીના લાંબા આયુષ્યને લોગવે. યક્ષમ-ધાતુક્ષય, નિક્રિતિ, પાપ, નિંદનીય કાર્ય, દ્રોહ-દ્રોહ, આલ્ય-સંધિવાત, વરુણના પાશ વગેરે દુર્ગતિઓથી તારો બચાવ થાએ. દાન નહિં આપવાની કંબૂસવૃત્તિને તું છોડી હે, સુખ સગવડનાં સાધન મેળવ, સારાં કાર્ય કરનાર પુણ્યશાળી લોકોમાં વાસ કર અને બધી દુર્ગતિઓથી તારો બચાવ થાએ.’

‘આ તે દિવ્ય પરોપકારનાં કાર્ય કરનાર હેવો છે, જેમણે બધાં પ્રાણીઓને અંધકારની પકડમાંથી અને બધા પ્રકારનાં પાપકર્મ-દુર્ગતિઓથી મનુષ્યોને છોડાવ્યા. એ રીતે તેમણે ઋત-નીતિ નિયમનાં સર્જન કરનાર હેવ સૂર્યને પ્રગટ કર્યો છે. એ દુર્ગતિઓથી તારો બચાવ થયો.’

ધર સંસારમાં જે દુર્ગતિઓ થાય છે, તેને દૂર કરવામાં પોતાનો પુરુષાર્થ કામ આવે, તે સાથે હૈવા સહાય પણ ઉપયોગી બને છે. આ દુર્ગતિઓથી આજીવિકાનાં ધનસાધન ઓછાં થાઈ જાય અને દરિદ્રતા આવી પડે. આ દરિદ્રતા કાયમની દૂર થાય અને ધરમાં લક્ષ્મીનો વાસ થાય; એ માટેના ઉપયોગમાં વાણિજ્ય-વ્યાપારને અગ્રિમ સ્થાન મળ્યું છે. ‘વ્યાપારમાં લક્ષ્મીનો વાસ છે; એ એક ડાઢ માન્યતા છે. ઋષિ અથર્વા હેવ ધન્દને વ્યાપાર કરનાર વણિકોનો પ્રતિનિધિ ગણે છે. પહેલો વાણીયો ધન્દ છે, જે સો સો કાર્યો કર્યાને સંપત્તિ લેગી કરે છે; ધન્દની સાથે અગ્નિ અને બીજા હેવો પણ વ્યાપાર કરવામાં સહાયક બને, એ લાવે ઋષિ અથર્વા સ્તુતિ કરે છે:

‘હું વ્યાપારી વણિક એ ધન્દને વ્યાપારમાં સહાય કરવા પ્રેરિત કરું છું;

જે ખુલો વાણિક છે; તે ધન્દ અમારી પાસે આવે અને તે અમારા બધાને પ્રતિનિધિ બની પુરોગામી રૂપે વ્યાપારનાં કાર્ય શરૂ કરે. અમારા વ્યાપારના માર્ગો ધણે દૂર દૂર ઇલાય છે અને ત્યાં માર્ગ રોકનાર અને અડચણું ઉલ્લો કરનાર શરૂઆત હોય, તેમનો તે ધન્દ સંહાર કરે. તે સમર્થ-રાક્ષિતશાળી ધન્દ અમને બધા પ્રકારનાં ધન સાધન આપનાર બની રહે.

‘આ હિંમાર્ગ’ જનારા ધણા માર્ગ છે, જે ઘુલોક અને પૃથ્વીલોકની વચ્ચમાં સંચાર કરે છે. આ બધા માર્ગો (વ્યાપાર વાણિજ્યથી સાધ્ય છે) તેથી અમે ધી દૂધના પુષ્પિકારક ખોરાક મેળવાઓ. આ માર્ગ અમે દૂર સુદૂર ચાલ્યા જઈએ અને કૃષ્ણ વિઝયના સોદા કરી અમે ધણાં ધન કમાઈ લઈએ.

‘હે અર્જિન, અમે ધન કમાવવા ધર્ભાંને છીએ અને ધન મેળવવાનાં કણોથી બચવા માટે અમે ધી ધિન અને ધી સાથેનાં હવિર્દ્વયથી હોમ કરોએ. વ્યાપાર કરવા માટે અમે આ હિંદ્ય ભતિને વેહના મંત્રથી પ્રામૃ કરોએ તેમજ તેની હોર-વળ્ણાંથી સેંકડો સિદ્ધિએ મેળવી લઈએ.

‘હે અર્જિન, અમે વ્યાપાર કરવા માટે દૂર દૂરના માર્ગ વરાવી આ પ્રદેશમાં આવી પહોંચ્યા છીએ. હવે અમારાથી જે કાંધ ભૂલો કે અશુદ્ધિઓ થઈ ગઈ હોય; તે બધી માઝ કરને. અમારા તૈયાર થયેલા સોદા-પ્રપણું અને વિઝય-ખરાંહેલા માલ અમને સુઝે પ્રામૃ થાએઓ, તેમજ અમારા એક એક પ્રતિપણ-વાયદાના સોદા પણ અવિષ્યના લાલદાયાં થાય. અમારા સોદામાં લાલ થાય; એ હેતુથી અમે તમને હવિ-આહુતિઓ આપોએ છીએ, એ બાધતને તમે બંને હેવો સારી રીતે જાણો. અને અમને લાલ થાય, એ લાવે અમારાં હિંદ્ય અષણ કરો. વ્યાપાર કરવા માટે અમે જે કાંધ હિલયાલ કરોએ તેમજ અમારા પ્રતિસ્પદ્ધી હરીક પર વિજય મેળવવા સોદામાં જે ચઢાવો કરોએ, તે બધા વ્યાપારના ઉપાયો. અમારે માટે લાલકારો હો.

‘હે વ્યાપારમાં પ્રેરણું આપનાર હેવો, અમારું આ મૂલ ધન મુદ્દલરૂપે છે, જેથી અમે સોદા કરોએ છીએ. આ મુદ્દલ રકમથી અમે વધારે લાલ આપનાર ધન મેળવવા ધર્ભાંને છીએ. આ રીતનો ધનનો લાલ અમને વધારે ને વધારે મળતો રહે. તેમાં કોઈ જાતની ખોટ ન આવે. અમારા આ વ્યાપારના સોદામાં કેટલાક સાતઘન-લાલમાં ખોટ પાડનાર ખેલાડી માણુસો છે, માટે હે અર્જિન, તે દોડાને દૂર કરો. અમે તમને હવિષ્ય આપોએ છીએ. અમારા આ મુદ્દલ રકમથી વધારાના લાલ મળતા સોદાઓમાં અમારી રૂચિ વધે, એટલા માટે વ્યાપારના હેવ પ્રજાપતિ, ભતિને પ્રેરણું આપનાર સવિતા, ઔપધિઓને પોષનાર સોમ અને વ્યાપારના માર્ગનાં જાન આપનાર અર્જિ અમને પ્રેરણું આપે.

આજુવિકા

‘વિશ્વ ભરના નરોના પ્રતિનિધિઓને ધરાવનાર એ વૈશ્વાનર હોતા, ધનસાધનથી પ્રાપ્ત અચેલાં હવિર્દ્દ્ધ આપીને અમે તમારી સ્તુતિ કરીએ છીએ. તમે અમારા આત્મા-શરીરો, પ્રજન્નનો, ગાય વગેરે પશુઓ અને બલ હેનારં પ્રાણુપોપક વરતુઓ વિષે જગતા રહેલા, જેથી તેમની વૃદ્ધિ થતી રહે. હે જાતવેદસ અર્જિન, જેમ ધોડ-સરમાં બાંધેલા ધોડાને તોખરામાં ચંદી આપવામાં આવે છે, એમજ તમારાં સ્થાનોને અમે ધન-સાધનથી ભરો હઈએ. અમે ધન, સાધન, પોપણુની ચીજે અને સુખ સગવડનાં સાધન મેળવી આનંદ પામીએ. તમારી કૃપાથી અમે વ્યાપાર કરવાના બધા માર્ગેભાં પ્રવેશ કરીએ; તેમાં અમને કોઈ જાતની નિરાશા થાય નહિ.’

આ સૂક્તામાં વ્યાપારનો એક આદર્શ રજૂ થયો છે. જેમ વાણીયો આપણી પાસેથી એક રૂપીયો લઈને, તેના પ્રમાણુમાં જ ચીજ આપશો, તેમાં તે વધધટ કરશે નહિ; એમજ ઈન્દ્ર પણ આપણાં કર્મેનો નિયામક છે. જેવાં ભલાં બૂર્ઝાં કામ આપણે કર્શાશું; તે પ્રમાણુમાં જ તે આપણુને સુખદુઃખ આપશો. આથી અહીં ઈન્દ્રને ધણ્ણા જૂતા જમાનાનો વાળુંયો કલ્યો છે. વ્યાપારના સોદા કરવા માટે જે કુશળતા જોઈએ, જે ધનસાધન જોઈએ અને દૂર દૂર માર્ગ ઘેડવાનાં સાધસ જોઈએ, તેનાં વર્ણન તેમજ વ્યાપારને લગતી વિશેષ પરિભાષાઓનાં વર્ણન પણ અહીં ચોંચ રીતે કરવામાં આવ્યાં છે.

આ વ્યાપાર પ્રવૃત્તિ આજુવિકા ચલાવવાનો એક ઉપાય છે, તે કાંઈ જીવનનું સર્વર્સ્વ નથી. જે વાળુંયો એકલા વ્યાપારમાં જ રચ્યોપચ્યો રહે અને ધર્મકર્મનાં કે સેવા પરોપકારનાં કર્મ ન કરે, તો તેનું જીવન નિરર્થક બની જય છે; તે કશા કામનો રહેતો નથી. તેની આ લોલ અને કંજુસાઈની વૃત્તિથી કેટલીક અડચણો જાબી થાય છે. તે સાથે જે લોકો કોઈ જાતના ઉદ્ઘમ કરતા નથી અને પ્રમાહમાં પડચા રહે છે, તેમને શિરે પણ આપત્તિ આવી પડે છે. આ પ્રકારની વિપત્તિઓ દૂર કરવા માટે ઋષિ ચાતન નિહેંશ કરે છે :

૧ ‘અમારે શિરે આવી પડેલી જે અનેક વિપત્તિઓ છે, તેને અમે પુરુષાથ્ અને ઉદ્ઘોગનાં કાર્યો કરો નસાડી સુકીએ છીએ: ધરબાર ન હોવાં, દુષ્ટ પુરુષો અને ધાડપાડુએ આકભણું કરતા હોય, તેથી ભય પામવું, વ્યાપાર-રોજગારમાં જોડવાની ભતિને ચંચળ કરે, એવાં વિરોધીજનોનાં વચ્ચેનોમાં ફસાધ જવું, શરારની નખળાઈથા કોધ થાય અને તેના પરિણામે અનેક હીન વૃત્તિએ જાગે, જેથી આજુવિકાનાં સાધનો લૂંટાઈ જય, જે કાંઈ ધનસાધન ભળી રહે, તે અંગત સ્વાર્થ કે લોલને વશ થઈ, સેવા પરોપકારમાં ન વાપરતાં સંગ્રહ કરવાની લોલવૃત્તિને વશ

અવું, એ પ્રકારના હીન વૃત્તિઓથી આપત્તિઓ વધતી રહે છે.

‘જેથાં આપત્તિઓ દોહવાય છે, જેવાં અશુદ્ધ સ્થાનોમાં રહેલી એ મલીનતાએ, અમારાં ગોઠ-પશુઓને રાખવાનાં ધરોમાંથી તમારા સંબંધોને હટાવીએ છીએ. અક્ષ-રથ ગાડીઓનાં ધરોમાં રહેલ તેમજ અન્તપાનના કોડારોમાં રહેલ મલીનતાએને દૂર કરીએ છીએ. મનના વિકારોથી પેઢા થગેલ આપત્તિઓને અમે અમારાં ધરથી હટાવીએ છીએ.

‘અમારાં નિવાસસ્થાન ધર છે, તે છોડીને જે નાચવા પ્રદેશો છે, ત્યાં આ વિપત્તિઓ ભલે રહે; ત્યાં કલેશ કંકાસનાં સ્થાન બને અને બધા પ્રકારની જહુ-ટાણ્ણાનાં મંછા-ડાકણો વસવાટ કરો. સર્વે ભૂત-પ્રાણીઓના અધિપતિ હેવરાજ ધન્દ છે, તે રાક્ષસી વૃત્તિઓને અહીંથી દૂર કરો. જે આ ધરના તળીયામાં આપત્તિઓ બેઠેલી છે. તેને ધન્દ પોતાના વજથી હટાવી હે. જે જે આપત્તિઓ કુલવંશ પર-પરાના રોગોથાં પેઢા થાય છે, જે આપત્તિઓ દુષ્ટ સ્વભાવના મનુષ્યોની પ્રેરણાથી આવે છે, જે આપત્તિઓ ચોર લુંયારાને કારણે આવે છે; તે બધી આપત્તિઓના મૂળમાં રહેલી રાક્ષસી વૃત્તિઓ છે, તે અમારાથી દૂર થાયો.

‘જેમ યુદ્ધમાંથી ધૂટેલ ધોડો તીવ્ર ગતિથી પોતાનાં વોડારમાં આવી પહેંચે છે, તેમજ જ્યાંથા આપત્તિઓ પેઢા થધ છે, તે મૂલ સ્થાનો શોધી કાઢો, જેથાં બધી આપત્તિઓને અમે જીતી લઈએ, જેથી તેના મૂળમાં રહેલી રાક્ષસી વૃત્તિઓ નારા પામે.’

પહેંચવાનાં વસ્ત્ર, ખાવાનાં અન્તપાન, રહેવાના ધર અને પાણીનાં જલાશયો શુદ્ધ ન હોયઃ તો તેથા અનેક રોગો પેઢા થાય છે. અશુદ્ધ વાતાવરણમાં રહેવાથી માનસિક વિકારો પણ જાગે છે. માનવ પુરુષાર્થી, મહેનતર્થી એ વિપત્તિઓને દૂર કરો લે છે.

જે ધીર વીર પરાક્રમી પુરુષો છે, તે મનોબ્યલને દૃદ્ધ રાખે છે અને સતત પુરુષાર્થ કરે છે, પણ બધાનાં મન એકસરખાં દૃદ્ધ હોતાં નથી; તેમને બહારની સહાયતા જોઈએ છે. એમાં બાળની સહાય સદા એકધારી મદ્દહે નથી આવતી, કયારેક તે દર્ગો પણ હે છે. આથી ઝડિઓ દૈવી સહાય શોધતા હોય છે. અલિ-મન્યુએ સાત કોડા જીતવાનું બાંકું ઝડપ્યું; ત્યારે દાદીમા કુંતાએ તેને અમર રાખડી બાંધી હતી. રાખડી આમ તો એક કાણો સુતરનો ધાગો છે, પણ તેમાં રહેલી શ્રદ્ધા અને ભાવના અળ્ય પ્રેરણા આપે છે. ઝડિ અથર્વા. વીર પુરુષને સોનેરાં રક્ષા-રાખડી બાંધે છે, જેથી તે સંસારની આપત્તિઓ પર વિજય મેળવે અને સો સો વર્ષનાં નારોગી સ્વર્થ જીવન બોગવે:

૧ ‘આ તે વીર પુરુષો છે, જેમનાં મન અત્યંત શુદ્ધ છે અને જે કુશળતાથી કાર્યો હાથમાં લે છે, તેઓ પોતાનાં બલનાં સંચાલન કરવા માટે સો સો વિલાગો પાડે છે અને તેમાં સિદ્ધિ મેળવવા માટે સોનેરો સૂત્ર બાંધે છે; તેજ પ્રમાણે હે વીર પુરુષ, હું તારાં આયુષ્ય, વર્યસ્વ, બલ અને સો સો વર્ષોનાં દીર્ઘ જીવનને સફળ કરવા માટે આ સોનેરો સૂત્ર તારે હાથે બાંધું છું.

જે સોનેરો સૂત્ર છે, તે હેવોમાં સૌથ૊ પહેલાં પેદા થયું છે, તેને જે વીર પુરુષ બાંધે છે, તેને રાક્ષસો અથવા ‘પિશાચો’ હરાવી શકતા નથી. આ સોનેરી સૂત્ર દક્ષ કુશળતાની સાથે સંબંધ ધરાવે છે, માટે તે ધારણુ કરનાર વીર પુરુષોને સહું પ્રાણીઓમાં રહેલ દીર્ઘજીવન આપે છે. આ તે હિરણ્ય સૂત્ર છે, જે જ્લનાં તેજ, જ્યોતિ, એજ-પરાક્રમ અને બલ તેમજ વનસ્પતિઓના વીર રસને ધારણુ કરે છે. જેરો રાતે ઈન્દ્રનાં અંદર બધા પ્રકારનાં ઈન્દ્રિય શૈષ્ઠ બળ રહે છે, એમજ આ હિરણ્યસૂત્રને જે પુરુષ ધારણુ કરે છે, તે ચતુર બનીને બધાં બળ ધારણુ કરે છે.

‘જેમ એક સરખા માસોનાં સાથે બધી ઝડતુંઓ દ્વારા સંવત્સરનાં પૂર્ણ બળ ધારણુ કરવામાં આવે છે, એમજ હું સંવત્સર-વર્ષિંપી ગાયનાં અમૃત દૂધથી તારાં પોપણુ કરું છું. જેમનાં શક્તિ અને સામર્થ્ય હરાઈ ગયાં નથી, એવા ઈન્દ્ર અને અચિન તેમજ વિશ્વેદેવો અમારાં કાર્યોમાં અનુમોદન આપો.’

આ સ્કુલમાં હિરણ્ય સૂત્ર—સોનાનો હોરો બાંધવાની સૂચના છે, જેથો માનવીનાં આયુષ્ય વધે તેમજ તેનાં શૌર્ય અને પરાક્રમમાં વધારો થાય. શૌર્ય, પરાક્રમ, નીરોગી જીવન, દીર્ઘ આયુષ્ય વગેરે મનુષ્ય પોતાના પુરુષાર્થથી પ્રાપ્ત કરે છે; પરંતુ એકલા પુરુષાર્થ પર વિશ્વાસ રાખવાથી ખોટા ગર્વ કે અલિમાન થઈ આવે છે અને કચારેક નિષ્ફળતા મળતાં વોર નિરાશા આવી પડે છે. પુરુષાર્થની સાથે જ દ્વિષ્ય કૃપા અને ઈશ્વરીય સહાય પર અદ્ધા હોય, તો તેથી મનોબળ વધે છે; એ ભાવ અહીં જોવાને મળે છે. આ રાતે શાણુના હોરો સાથે જંગિડ મણિ ધારણુ કરવાની સૂચના અથવા ઝડપિ આપી રહ્યા છે. શાણુના હોરીને કેટલીક ઔપધિઓના રસ પાઈ તૈયાર કરવા તેમજ જંગિડ મણિ પણ જુદી જુદી વનસ્પતિ ઔપધિઓના તૈયાર કરેલા ધન-સારની ગોટી બનાવો, સૂક્વીને મણિનો આકાર કરી, શાણુની હોરોમાં પરોંવા, તેને શરોર પર ધારણુ કરવાનું આ સ્કુલમાં સૂચન મળે છે :

૨ ‘જે ચતુર અને કુશળજ્ઞનો છે, જે ધરસંસારના કલેશોથી રિસાઈને લાગી જતા નથી, પણ સ્નેહભાવથી ધરસંસાર ચલાવે છે, તે ઇથે અમે લાંબાં આયુષ્ય મેળવવા તેમજ ધરનાં સુખ-ભોગ આનંદ પ્રાપ્ત કરવા આ જંગિડ મણિને ધારણુ

કુરીએ છીએ, કે જે શરીરનાં રસ કે ધાતુને ચૂસી લેનાર દોપોને દૂર કરે છે.

‘અમે જે જંગિડ મહિં ધારણ કરીએ છીએ, તે મહિં હજર હજર વીં—પગાડમ કરી શકે છે, તે અમને બધા રોગોથી મુક્ત રાખે; વિશેષ કરીને આળસ હું અપચાને કારણે બગાસાં આવવાં, શરીરમાં ધાતુનો ક્ષય થવો, શરીરને સુકવી દેવું, શરીરમાં શોપ ઉપડવો વગેરે રોગોથી મને બચાવો. તે આ જંગિડ મહિં છે, જે શરીર શોધો લેનાર રોગથી અને અત્રિ-અદ્ધનરીલ ભરમક રોગથી શરીરને બચાવો લે છે. બધા પ્રકારની ઔપધિઓના રસથી તૈયાર કરેલ ખેષજ-ધન-સાર થી આ જંગિડ મહિં “નાન્યો” છે; તે અમારાં પાપથી રક્ષણ કરે.

‘આ તે જંગિડમહિં છે, જે અમને દિવ્ય કર્મ કરનાર વૈઘોએ તૈયાર કરીને આપ્યો છે. અને જે અમને સર્વ રંતે સુખ આપે છે; તે જંગિડમહિંથી અમે શરીરને સુકવી રાખનાર રોગને તેમજ ખીંચ રાક્ષસી રોગ જંતુઓને ટક્કર ઝીલવામાં દૃષ્ટાવી શકીએ. આ ડોકમાં પહેરવાનું અથવા બાળુખંધ પર બાંધવાનું માદળાયું છે, જેમાં શણું અને વચ્ચા નામની ઔપધિઓના ધન-સાર થી બનાવેલ ગોઠી-જંગિડ મહિં છે. આમાં શણું છે. તેને ખેતીથી અને જંગિડમહિં છે, તેને અરણ્ય જંગલથી મેળવી લીધાં છે, તે બંને શરીરના શોપક રોગથી અમારાં રક્ષણ કરે.

‘આ તે જંગિડમહિં છે, જે કૃત્યા-મલિનવિદ્યાથી થાપેલ દોપને તેમજ અરાતિ-શત્રુઓ પેઢા કરેલ દોપને દૂર કરે છે, તે મહિં બધી રંતે દોષો અને રોગો સામે સંગ્રામ ખેલવામાં સમર્થ છે, તે અમારાં આયુષ્ય વધારે.’

જેમ બાળકના ગળામાં માદળાયું લટકાવે છે કે સ્વીએ બાળુખંધ પેર તાવીજ બાંધે છે, એમ શણુની હોરીમાં પરોવેલ જંગિડમહિં જાણકાર વૈઘો તૈયાર કરે છે. આ જંગિડમહિંને ધારણ કરતી વખતે આ સુક્તના મંત્ર લાણવાથી, તેમાં હૈવા બળ આવે છે. આ પ્રકારના સિદ્ધ પ્રયોગોથી આરોગ્ય સચ્ચવાય છે અને સાંસારિક આપણિઓ દૂર થાય છે. આ હૈવાશક્તિથી શરીરનું આરોગ્ય સચ્ચવાય છે, પરંતુ તે માટે મનની દફતા અને હૃદયની શુદ્ધ ભાવના જોઈએ. જેની પાસે દફ મનોધ્બલ છે, તે તો આત્મશક્તિને મેળવી લે છે, જેથી મનને નવાં બલ અને એઓજ મળે છે. આ પ્રકારના ઉત્તમ ગુણો કેળવવા રોજેરોજ ભાવના કરવી, તે માટે ઝડપ અહ્ના જણાવી રહ્યા છે:

‘એ પરમેશ્વર, તમે એઓજભ-શરીરનું સામર્થ્ય છે, તે એઓજ મને આપો. તમે સાક્ષાત સહસ-સાહસર્ય છો; તે સાહસ મને આપો. તમે બલ છો, તે મને આપો. તમે આયુ-દીર્ઘજીવન છો, તે દીર્ઘજીવન મને આપો. તમે અવણશક્તિ છો, તે

શ્રવણની શક્તિ મને આપો. તમે ચક્ષુ-આખની શક્તિ છો, તે શક્તિ મને આપો. તમે પોતે બધી રીતે પાલનપોપણું કરવાની શક્તિ ધરાવો છો, તે પૂર્ણપાલન મને આપો. તમારા તરફથી મળેલ શક્તિઓ સ્વાહા-સારાં કાર્યો દારા તમને સમર્પણું હો.'

અહીં પરમેશ્વર પાસેથી હિંદુશક્તિઓ મેળવી, સેવા અને પરોપકારનાં કાર્યો કરીને પરમેશ્વરને અર્પણું કરવાની ભાવના છે, તેથી કોઈ અંગત સ્વાર્થ સાધવાનો નથી. ધનસાધનના સંપત્તિથી મનુષ્ય શારીરિક સુખ મેળવી લે છે, પણ શરીર સ્વસ્થ અને નારોગી હોય, તો જ તે સુખ ભોગવી શકાય છે, આ માટે પ્રાણું અને અપાનની શક્તિ મેળવી, દીર્ઘજીવન પ્રાપ્ત થાય, તે માટે પ્રયત્ન કરવો જોધુંએ. આ માટે ઝડપિ શંખુ દીર્ઘજીવનના ઉપાય અતાવી રહ્યા છે :

'હે જર્દિમન-ગૃહ્ણાવસ્થા, હરેક મનુષ્ય તારી અવસ્થા મેળવતાં સુધી વધતો રહે. તારા પહેલાં સેંકડો અપમૃત્યુ-ધાત આવે, તો તેથી મનુષ્યનું મરણ ન થાય. જેમ ખૂબ જ પ્રસન્ન થયેલી માતા પુત્રને ગોદમાં લે લે, એમ જ હેવ મિત્ર સાંધારણું મિત્રનાં પાપથી આ માનવીને બચાવે. હેવ મિત્ર અને વરુણ બંને શત્રુનો નાશ કરનાર તેમજ મનુષ્યના આયુષ્યને જણાનારા છે, તે બંને આ માનવીને ઘડપણું અને કુદરતી મૃત્યુ સુધીનું જીવન આપે.

'આ તે અર્જિન છે, જે પોતે હોતા-જીવન આપનાર તેમજ વિશ્વનાં સધળાં કાર્યો કરનાર છે; તે બધા હેવોનાં જન્મકર્મને સારી રીતે જણાવે છે. હવે જે કાંઈ જન્મયાં છે અને જે જન્મવાનાં છે, તે બધા પ્રકારનાં પૃથ્વી પર રહેનારાં પશુ-પ્રાણીઓના જે સ્વાની છે, એવા હેવ અર્જિન, આ મનુષ્યને પ્રાણ છાડી જય નહિ કે અપાન પજવે નહિ, એવા ઉપાય કરો. તેના સાથી મિત્રો અને શત્રુઓ પણ તેનો નાશ કરે નહિ.'

'જેના પિતા દ્વારાંક અને માતા પૃથિવી છે, તે બંને મનુષ્યના જીવનને સારી રીતે જણો છે, માટે તે બંને તને ઘડપણું અને કુદરતી મૃત્યુ સુધીનાં જીવન કરી આપે. આ કુદરતી જીવન એ તો જણો હેવમાતા અદિતિનો એણો છે, તેમાં ઉછરતો માનવી પ્રાણું અને અપાનથી સંરક્ષિત રહે તેમજ સો સો હેમંત-વર્ષોં સુધાં જીવે.

'હે અર્જિન, મિત્ર, વરુણ અને રાજન-સોમ, આ માનવીને દીર્ઘ આયુ, વર્યસ અને પ્રિય રેતસ્કુ-ભોગની શક્તિ મળે; ત્યાં સુધીનાં દીર્ઘ આયુષ્ય સુધી પહોંચાડો. હે હેવોની માતા અદિતિ, પ્રિય માતાની જેમ આ મનુષ્યને શર્વ-સુખ આપો. હે વિશ્વ-હેવો, આ મનુષ્ય ઘડપણું સુધીનાં દીર્ઘજીવન મળવે, તેવાં આયુષ્ય આપો.'

હવે નીરોગી અને દીર્ઘજીવન મળે પણ સુખ ભોગનાં સાધન ન મળે, પ્રણાન

અને રનેહી કુટુંબીજન ન મળે; તો શા કામતું? જાહિ અથવા રસ અને બળને વધારવા માટે હેવોની રત્નતિ કરે છે :

‘હે હેવો, અજિન, સૂર્ય અને બૃહરપતિ આ મનુષ્યને આયુષ્ય આપે; તેની સાથે વર્યસ્વ-પ્રતાપ પણ આપે. આ રથૂલ શરીરને હૃષ્પુષ્ટ કરવા અને લાઘ્યક્ષાળી બનાવવા જે રસ અને બળ હોવાં જોઈએ, તે પણ સાથે જ આપે.

‘હે જાતવેદસ-જ્ઞાનનો લાલ આપનાર અજિન, આ મનુષ્યને દીર્ઘ આયુ આપે. હે તણ્ણા-શરીરની રચનાર વિશ્વકર્મા, આ મનુષ્યને પ્રજન્નનોનો અધિકાર આપે. હે સ્વિતા હેવ, આને ધનસાધન અને પોપળું આપેઓ; જેથી તે તમારો બનાને સો શરહો-વર્ષોં સુધી જીવતો રહે. હે સચેત અશ્વિનીકુમારો, અમને આશિષ-સુખ, ઉર્જા-બળ અને સારી પ્રજા તેમ જ કુશળતા અને દ્વય આપેઓ. હે ધન્દ, આ મનુષ્ય સાહસ જેડીને વિવિધ કાર્યક્ષેત્રોમાં જ્ય મેળવતો રહીને બાંન વિરોધીજનોને અધર-નીચી કલ્ખાએ ઉતારતો રહે.

‘આ તે સાહસી, પરાક્રમી વીરજન છે, જેનાં પ્રદાન ધન્દે, શાસન વરુણે અને ગ્રેરણુનાં બળ મરુતદેવે કરેલાં છે અને તેથી જ તે ઉત્ત્ર-ઉત્ત્સાહો બનીને અમારો પાસે આવ્યો છે. ઓ ધૌ-પિતા અને પૃથ્વી-માતા આ મનુષ્ય તમારા જોગામાં ઉછ્યો છે, માટે તે ભૂણે મરૈ નહિ અને તરસે પીડાય નહિ. ઓ ઉર્જસ-અન્ન હેનારી પૃથ્વી તને ઉર્જ આપ. ઓ પ્રયસ્વતી-જલ આપનાર દ્વારોકની હેવી, તને સારવાળાં પય-જલ આપ. ધાવા પૃથ્વી, વિશેહેવો, મરુતો અને આપો હેવીઓ. આ વીર પુરુષને ઉર્જ આપો.

‘ઓ વીર પુરુષ, શિવ-હિતકારી શક્તિઓથી તારા હૃદયને તૃપ્ત કર્દ છું. તેથી તું નીરોગી અને ઉત્તમ તેજસ્વી બનીને આનંદ વિનોદ કરતો રહે. તમે બંને સાથે નિવાસ કરો. તમે આ મધુર મહા-દહીનાં પાન કરો, જેથી તમને અશ્વિનીકુમારોનાં ઝ્રિ અને માયા બુદ્ધિ સાથેની કર્મશક્તિ મળે. જે ધન્દ અક્ષિથી વશ થયા છે, તેણું આ વીર પુરુષને માટે પહેલેથી જ ઉર્જ-અન્ન અને અક્ષય સ્વધા રસનાં સર્જન કર્યાં છે; માટે આ બધાં અન્ન અને પાન તારે માટે જ છે; તેનાં સેવન કરીને તું વર્યસ્વ મેળવ અને સો શરદ-વર્પ જીવતો રહે. તારે માટે ધન ઐશ્વર્ય ખૂબી નહિ તેમજ તારા જીવનને સ્વરથ નીરોગી બનાવવા વૈદ્યો સારાં ઔપધ-રસાયણ તૈયાર કરો.’

‘આપણું’ આ શરીર રથૂલ પાર્થિવ છે, કારણ કે તે ધરતીના અન્ન રસથી બને છે અને હૃષ્પુષ્ટ થાય છે. પૃથ્વીના રસોની સાથે સાથે તેમાં જલ અને તેજનાં અંશ પણ છે, તે ઉપરાંત વાયુ અને આકાશના ગુણ રહેલા છે. આ શરીરની સાથે

સૂક્ષ્મ શરીર મનોમય છે અને પ્રાણુમય છે. જીવનમાં મન અને પ્રાણુના સુયોગ સધાય, તે માટે હિવ્ય બળ અને એજની પ્રાપ્તિ માટે ધન્દ, ત્વષ્ટા, અર્થિન, આહિતિ, વિશ્વે-હેવો. વર્ગેરેની પ્રેરણા મળે છે. એ ભાવ આ સૂક્તામાં જ્ઞેવાને મળે છે. આ શરીરમાં જ્યાં સુધી પ્રાણુ હોય, ત્યાં સુધી ઉષ્ણાતા ગરમી હોય. પ્રાણુ જતાં જ શરીર રાહું પડી જય છે, માટે પ્રાણુરૂપી અર્થિને મુખ્ય ગણુવામાં આવ્યો છે; તે સાથે જઠરનો અર્થિન વૈશ્વાનર છે, જે સર્વ પ્રકારનાં અન્ન પક્વી, શરીરમાં ગરમી સાચવાં રાખે છે. પ્રાણુની ઉપાસના કરનાર ઋષિ વસિષ્ઠ શરીરમાં રહેલ અર્થિન અને બીજા સહાયક હેવોનાં રત્નિ કરતાં જણાવે છે:

‘હે અર્થિન, આ તારું જન્મસ્થાન છે, જેનો સંબંધ ઋતુની સાથે છે, જ્યાં જન્મયા પછી, તું દીપી ઓઠે છે, તે જણીને તું ઉપર ચઢ અને અમારે માટે ધન લાવ. હે અર્થિન, તું અમારે ગાટે સારી વાણી બોલ. અમારી સન્મુખ રહી સારા મનથી વ્યવહાર કર. એ પ્રજાઓના સ્વામી, તું ધનદાતા છે, માટે અમને દાન આપ.

‘હેવ અર્થમન, અગ, બૃહરૂપતિ, દેવાંશે. અને સૂનૃતા-સરલ સ્વભાવની હેવી વાણી અમને ધનસાધન આપે. અમે રાજ સોમ, અર્થિન, આહિત્ય; વિષણુ, સૂર્ય, અલ અને બૃહરૂપતિને અમારાં રક્ષણુ માટે રત્નિ-વાણીથી બોલાવીએ છીએ.

‘હે અર્થિન, તું બીજા અર્થિનાની સાથે અમારાં અલ્લા-જાન અને યજા-સેવાનાં કાર્યોમાં વધારો કર. તું અમારા દાની પુરુષને દાન આપવા માટે ધનસાધન મોકલી આપ. ધન્દ અને વાયુ એ બંને હેવ અમારે માટે હિતકાર! સૂહ્ય-બોલાવવા લાયક છે, એ કારણે અમે તેમને બોલાવીએ છીએ. જે રીતે અમારા બધા! સ્વજનો સમાજ-સંગતિમાં સારા મનવાળા બને, એ રીતે તે અમને દાન આપવાની ધર્શા કરે.

‘હે હેવ, અર્થમા, બૃહરૂપતિ, ધન્દ; વાયુ, વિષણુ, સરસ્વતી, તેમ જ વેગીલા સવિતા હેવને દાન આપવા માટે પ્રેરણા આપો. અમે બધા સ્વજનો વાજ-અન્નને પેદા કરવાના કાર્યમાં સંગઠિત થઈએ, તથા પ્રગતિ સાધવા માટે એ બધા લોકોની દિશાઓને સારી રીતે જાણીએ. હે અર્થિન, જે ધનસાધનનાં દાન આપવા ધર્શતો નથી, તેને તમે જાણો છો, તેની પાસેથી પણ ધન અપાવો. તેમ જ અમારા બધા વીરપુરુષોને ધનસાધન આપો.

‘હે અર્થિન, તમે અમારે માટે એ પાંચ દિશાઓ અને પ્રદેશોને ધનસાધનથી દોહી આપો. અમે ગન અને હૃદયથી ભાવના સેવી બધા સંકળ્યો સક્રિય કરોએ. અમે એવી વાણી બોલીએ, જે ધંદ્રિયોની કામનાઓ સક્રિય કરે અને જે વર્ચસ્વ આપી અમારે અભ્યુદ્ય કરે વાયું અમને બધી બાજુઓથી ધનસાધન આપે અને ત્વષ્ટા અમારાં સારી રીતે પોપણ કરે.’

અહોં જે અગ્નિનું વર્ણન છે, તે ઋતુકાળ પ્રમાણે થતા યજોમાં પ્રગટ કરેલ અગ્નિ માટે બંધ એસે છે, તો પણ માનવના જીવનને એક યજા ગણુવામાં આવે, તો શરીરમાં રહેલ દરેક પુરુષ અગ્નિ ગણ્યાય અને તેની સાથે અર્યમા વગેરે સહાયક દેવોના સાથ સહકાર સધાય. અહોં પરસ્પર સાથ સહકારથી ધનસાધન સંપત્તિ મેળવવાનો આદર્શ સિદ્ધાંત પણ રજૂ થયો છે. માનવી એકલ હાથે સંપત્તિ મેળવી શકતો નથી તેમ જ એકલપેટે ભોગસાધન વાપરે, તો ઉદારતાના અભાવે હાનિ પહોંચાડે છે. જે માનવી ખૂબ જ સંપત્તિ મેળવે, પણ તેનાં દાન કરે નહિ, તો તેનાં તે ઐશ્વર્ય અને સંપત્તિ સુખ આપવાને બદ્લે વિપત્તિમાં વધારો કરે છે. ઋપ્ય અથર્વા અરાતિ-દાન નહિ આપનાર કંજૂસ ધનિકને સંઘોધી જણાવે છે:

‘હે અરાતિ-દાન ન આપનાર કંજૂસ ધનિક, અમારાં ભરણ-પોપણ કર, અમારાથી જુદ્દો ન પડ. જે દક્ષ-કુશળ કર્મ કરીને અમે લેટ સોગાદ લાભ્યા ધીએ; તે તારી પાસે રાખ્યા મૂક નહિ. જે કંજૂસ વૃત્તિ સમાજમાં ધર્ષણ પેઢા કરાવે, તેથી ધનસાધનનાં સંપત્તિ-સમૃદ્ધિ કરશા કામમાં આવતી નથી; માટે તે અરાતિ-અસમૃદ્ધિ ગણ્યાય; તે વૃત્તિને તો નમસ્કાર હો.

‘હે અરાતિ-ધનિક, જે તારી સાથે રહીને ખોટા પ્રકાપ કરે છે; તેને તું આગળ ધરે છે; માટે તને તારા એ પુરુષને નમસ્કાર હો. મારા મનનાં ધર્ષણને તું પોડા પહોંચાડ નહિ. અમારી આ વનિ-ધર્ષણ તો દેવોની રચેલી છે, માટે તને રાતદિવસ સદ્ગુણ થાય, એ રીતે બનાવો. જે કે અરાતિ-કંજૂસવૃત્તિ હાનિ કરે છે; પણ એજ અરાતિ-કરકસરની વૃત્તિ બને, તો તે પ્રકારની અરાતિ સાથે અમે પ્રેમ કરીએ ધીએ. એ અરાતિ-કરકસરની વૃત્તિને અમારા નમસ્કાર હો.

‘અમે વ્યાપાર માટે અનેક પ્રકારની હિલચાલ કરનારા વ્યાપારીજ્ઞનો ધીએ, તે સાથે સરસ્વતી-મધુર વાણી, અનુભતિ અને ભાગ્યને ખોલાવીએ છીએ. જ્યારે અમારે દિવ્ય-પરોપકાર માટે સેવાનાં કાર્યો કરવાનાં હોય છે, ત્યારે અમે દેવોએ સેવેલી મીડી વાણી ખોલાએ છીએ. મારી જે સરસ્વતી વાણીનો મનની સાથે સુયોગ થએલો છે, તે વાણીનો વ્યવહાર કરીને હું આ વ્યાપાર કાર્યની ભાંગણી કરું છું. મારાં ભરણ પોપણ કરનાર રાજ સોમે મને આ વાણી આપો છે, તેની સાથે હું શ્રદ્ધાનો લાલ પણ મેળવી લઉં.

‘ઓ અરાતિ ધનિક, અમારી ધર્ષણને મારી નાખીશ નહિ અને અમારી વાણીને રોકી દ્વધશ નહિ. ધન્દ અને અગ્નિ એ બંને દેવો અમારાં વસાવવા જેવાં ધન સાધન ભરી હો. જે અરાતિ-કરકસરને કારણે દાન નહિ આપનાર જનો છે;

આજાવકા

ત લોકો પણ અમારાં સેવા અને પરોપકારનાં કાર્યો જોઈને દાન આપવા તૈયાર થયા છે; તેમના તે અરાતિના ભાવને તમે પાછો લઈ લો.

‘જેને કારણે સધળી સમૃદ્ધિ આવતી અટકી જય છે, એ પ્રકારની આગશની વૃત્તિ કે દરિદ્રિતાને સંખોધન કરતાં આ ઋપું જણું વે છે : ‘એ અસમૃદ્ધિ, અમારાથી દૂર દૂર ચાલી જ. તારાં ઉગામેલાં શર્ચેને તું પાછાં જોંચી લે. એ આગતિ, તારી કંજૂસાધને હું સારી રીતે જાણું છું, જે ખૂઅજ નથળાધ આપે છે અને માનસિક પીડા ઉભી કરે છે. તું જ્યારે ઉધાડી પડી જય છે, ત્યારે પણ ભાણુસ પર સત્તા ભોગવે છે અને ઉંઘતા ભાણુસના ચિત્તને અને મનના ભાવેને ભલીન કર્યો નાખે છે.

‘અરાતિ—કંજૂસાધ એટલી તો મોટી છે અને તેનાં તાલમાપ પણ એટલાં મોટાં છે કે, તે બધાં દિશાઓને ભર્યો હે છે એ અરાતિને કારણે આવેલ નિર્જાતિ-સર્વનાશ છે, જેની સિંહ જેવી ડેશવાળી સોનેરી છે; એવી તે અરાતિ અને નિર્જાતિ વિપત્તિને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ.

‘આ અરાતિ ખીંબ પ્રકારની છે, તે કંજૂસાધ નહિ પણ કરકસરની વૃત્તિ છે, તેના વર્ણ સોનાનો છે, તે સારાં ભાગ્ય ધડનાર્યો છે, તેની પથારી સોનેરી છે અને તે પોતે મહાન છે; તે અરાતિ સોનેરી ઢાલ કૃવચથી સુરક્ષિત છે, તેને અમે નમસ્કાર કરોએ છાએ.’

આ સૂક્તમાં અરાતિથી જગતી લોભલાલચની કે કંજૂસપણાની વૃત્તિની નિદા કરી છે. સમાજમાં ધનહોલતનો સંઅહ કરનાર લાલચુ ધનિકો સમાજ પર મોટી આપત્તિ ઉભી કરે છે અને સાથે પોતાનો વિનાશ નોતરે છે. એ જ અરાતિથી જગતી કરકસરની વૃત્તિ સમાજના સંકટ સમયે કામ આવે છે. કેવળ અંગત સ્વાર્થ કે જોગ વિલાસમાં સંપત્તિ વેણી નહિ નાખતાં, કરકસરથી તેનો સંઅહ કર્યો હોય; તે સમાજનાં સેવા અને પરમાર્થનાં કાર્યોમાં ધણું ઉપયોગી નીવડે છે. પોતાની અંગત ભિલકતને પણ નહિ વાપરનાર ધનિક હેખાતો કંજૂસ લાગે છે પણ સંકટ સમયે તે પોતાની એકેએક પાઠને સમાજ માટે ખરચી નાખે છે, ત્યારે લોકો તેને ધન્યવાહ આપે છે. જે કે આ જતની સંધરાખોરી આપત્તિ ઉભી કરે છે, એ ભાવ પણ આ સૂક્તમાં જોવાને મળે છે.

જેમ કંજૂસાધ કે સંધરાખોરાં હાનિકારક છે તેમજ વધારે પડતી ઉદ્ધારતા કે ધન સાધનનો વિશેષ ખર્ચ પણ હાનિ કરે છે. ગમે તેટલી ધનસમૃદ્ધિ હોય, પણ જે વિવેક વિચાર ન હોય, તો તે ખરચાધ જય અને ઋણ કરવું પડે. આમ તો માનવને જ મની સાથે જ ઋણ શરૂ થાય છે. માતાપિતાનાં ઋણ તો માથે હોય છે, તે ઉપરાંત સમાજ અને રાજ્યનાં ઋણ પણ ચઢે છે એ ઋણ ચૂકવવાનાં હોય, ત્યાં વધારે પડતો આર્થિક લાર ઉપાડીએ ને ઋણ ન ચૂકવાએ, તો માનવી કરજ ચૂકે. ઋપું કૌશિક આમનાં સ્તુતિ કર્યો, ઋણરહિત બનવાની ભાવના સેવે છે, તે સૂક્તમાં આ જીવનમાં ઋણરહિત—અઋણ બનો કલ્યાણ સાધવાનો એધ આપે છે :

૧ ‘હે અસ્તિ, મેં જે ધનસાધન ઉધીનાં લીધાં, તે મારે પાછાં આપી હેવાં જોઈએ; તે મારી ફરજ છે. તે કર્તાબ્ય કર્મ કરવામાં મારાથી વિલંબ થાય, તો મારે ભાથે યમને આપવાનાં બલિદાન ગણ્યાય અને લાર સાથે હું હરતો ક્રતો રહું, તે યોગ્ય ન ગણ્યાય. આથી તે ઝડણ ચૂકવી હું તમારી આગળ અઝડણ બનું, કારણું કે તમે ઝડણને કારણે ખુલેલાં બધાં પ્રકારનાં બંધન જાણો છો.

‘હે અસ્તિ, અમે આડીં ધીએ, ત્યાં સુધી બધાં ઝડણ આપી દઈએ. આ તો જીવન જીવનાર મનુષ્યોએ ણીજ જીવન જીવનારને સહાય કરવાની છે અને તે રીતે આ ધન સાધન બધા માટે વાપરવાનાં છે. હવે મેં જે કાંઈ ધન સાધન મારા અંગત ઉપયોગમાં વાપર્યાં હોય, તે ધન સાધન મારે પાછાં આપી હેવાં જોઈએ અને તે ઝડણ પૂરેપૂરું ચૂકવી દઈ, હું અનુષ્ણ બનું એવી મારી ભાવના છે.

‘હે દેવ અસ્તિ, અમે આ લોકમાં અનુષ્ણ બનાઓએ, સાથે પરલોકમાં અનુષ્ણ બનાઓએ, તે ઉપરાંત જે ક્રાંતે લોક છે, તેમાં પણ અમે અનુષ્ણ બનાઓએ. આ જીવનમાં કલ્યાણ સાધવા માટેના અનેક માર્ગો છે, તે ઉપરાંત દેવગતિ આપનાર દેવયાન અને પિતૃગતિ આપનાર પિતૃયાણ લોકો છે, તે લોકોમાં વસવા માટે પણ અમે ઝડણરાહુત બની આ લોકમાં વાસ કરીએ.’

ઝડણ ચૂકવાનાં જવાઅદારી દરેકને ભાથે છે. ‘ઝડણ કરીને પણ ધીનાં જોજન જરૂર્વાં. જરૂર મર્યાદી શરીર ભર્સમ થવાનું, પછી કોણું માંગવા આવવાનું છે?’ આ પ્રકારની વિચારસરણીથી વ્યક્તિ, સમાજ કે રાષ્ટ્રનું હિત સધાય નહિ અને દેવડ દેવડના વ્યવહાર ચાલે નહિ. આ તો અણુલખણ્યા લેખ છે, તેની નોંધ ચોપડામાં ન થાય; છતાં આપેલાં મૂલ્ય હોય છે. એ પર સમાજનાં પ્રતિથા થાય છે. વિશ્વાસે વહાણું ચાલે, એ રીતે લોક વ્યવહાર ચાલ્યા કરે છે અને તેથી માનવ જીવન પ્રગતિ સાધે છે. દેવડદેવડથી એકમેકને સહાય કરી શકાય, એ ભાવ પણ અહીં જોવાને મળે છે. માનવની દ્રશ્ય ધર્ણા ખરાબ હોય, પણ તે જો પુરુષાર્થ કરે, ઉદ્ઘમ કરે, તો તે ઉત્તમ બની શકે છે. આ ઝડપિ ઉદ્ઘાસ્ત ઉત્તમ બનવાની ભાવના સેવી રહ્યા છે :

૨ ‘વતમાં થતાં વૃક્ષોમાં અને ઔપધિઓમાં તું સૌથી ઉત્તમ વનસ્પતિ છે. ણીજાં બધાં વૃક્ષો તમારી સમીપ વસનારાં છે; એ રીતે જે લોકો અમારી પર દાસપણું લાદવા મથે છે, તે લોકો અમારી સમીપ વસનારા અમે અનુગામી બની રહે.

‘જે કોઈ અમારા સંબંધીજન હોય કે પછી અસબંધુ-પારકાજન હોય, તેમજ જે લોકો અમને દાસ બનાવવા માંગતા હોય; તે બધામાં અમે વૃક્ષોમાં વનસ્પતિ વૃક્ષની જેમ ઉત્તમ બનીને રહીએ. જેમ બધાં હવિષ્ય વૃક્ષોમાં સોઅ ઉત્તમ હોય છે અને જેમ બધાં વૃક્ષોમાં પલાશ વૃક્ષ ઉત્તમ હોય છે, એમજ અમે બધાં સંબંધીજનોમાં ઉત્તમ બનીએ.’

જે પુરુષ ઉત્સાહી અને કાર્યરત છે, તે ઉત્તમ કર્યો કરીને પોતાની પ્રગતિ

સાધે છે અને સમાજમાં પ્રથમ ગણુના મેળવે છે. એ રીતે દરેક ભનુષ્ય ધારે, તો ઉન્નતિ સાધે છે. ઋપિ અહીં પોતાની શક્તિઓ વિકસાવવા સેવા અને પરોપકારનાં કાર્યો સાધે, એ માટે આ સ્કુક્તમાં જગ્ણાવી રહ્યા છે:

૧ ‘અમે અમારાં મન, ચિત્ત, બુદ્ધિ, સંકલ્પ, સ્મૃતિ, ભત્તિ, શ્રુત-જ્ઞાન અને દર્શન શક્તિ વગેરેના ગુણોનાં તેમજ પ્રાણુ, અપાન, વ્યાન અને વિશાળ જ્ઞાનની બૃદ્ધિ થાય, એટલા માટે હેવોને હવિષ્યનાં દાન આપીએ, અર્થાત् સેવા અને પરોપકારનાં કાર્ય કરીએ.

‘અમારાં આ શરીરોમાં રહેનાર અને રક્ષણ કરનાર જે દ્વારિયો છે, તે તો માનોને કે હિંદુ ઋપિઓ છે; તે અજર અમર હોવા છતાં આ ભર્ત્ય^૧ શરીરાની અંદર પરસ્પર મળીને વાસ કરે છે. એ હિંદુ ઋપિઓ ત્વચા-ચામડી, નેત્ર, કાન, જીબ, નાક, મન અને બુદ્ધિ છે. તે જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને કર્મેન્દ્રિયો છે, તે જીવન-ચેતના આપી દીઘ^૨ આચુષ્ય સુધી રહ્યી રહેલી.’

અહીં શરીરમાં વસનાર પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, પાંચ કર્મેન્દ્રિય અને ચાર અંતઃકરણ મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકારને અજર અમર ઋપિઓ કર્યા છે, કારણુંકે આ શરીરનો નાશ થયા પછી સૂક્ષ્મ હેઠે તે બીજા શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે. તે જ્યાં સુધી આ સ્થૂલ શરીરમાં વસે છે, ત્યાં સુધી તેનાં રક્ષણ કરે છે. તેમના વિકાસથી દરેક માનવ જીવનની પ્રગતિ સાધી શક્ય છે.

આ શરીરમાં ઋપિઓની જેમ હેવો પણ અંશરૂપે નિવાસ કરે છે. જેમકે અદ્દિન વાણીરૂપે, વાયુ પ્રાણરૂપે, જલ રસરૂપે, દુલોાક મરસ્તકમાં અને પૃથ્વી પગમાં રહે છે. શરીરમાં વાસ કરતા અદ્દિન વગેરે હેવો શુદ્ધ અને પાવક છે, તેમના સંસર્ગથી આ શરીર પણ શુદ્ધ રહે અને તેને અશુદ્ધિ કે મલીનતા અડકે નહિં; એ ભાવે ઋપિ અથર્વા સ્તુતિ કરે છે:

૨ ‘જે વૈશ્વાનર અદ્દિન પોતાનાં રશ્મિ-કિરણોની સાથે બધાં પ્રાણીઓની અંદર નિવાસ કરે છે, જે વાયુ પોતાના પ્રાણુની સાથે અને જલ વિવિધ રૂસોનાં સાથે નિવાસ કરે છે તેમાંજ જે દુલોાક અને પૃથ્વાલોાક રસાળ કુદરતી પદ્ધારોની સાથે યસનાં કાર્યોમાં ઉપયોગી થાય છે; તે બધા પદ્ધારો અમને પવિત્ર બનાવો. અમે કુદરતી માંડી વાણીનો પ્રયોગ કરાયે, જેથી વૈશ્વાનર અદ્દિન રાજ થાય. અમારો આ વાણીના સૂક્ષ્મ આકારો છે, જેને પીડ નથી. એવા આશા-દિશાઓમાં નિવાસ કરે છે. અમે આનંદ વિનોદનાં સ્થાનોમાં એકડાં થઈને તે માંડી વાણીના બ્યવહાર કરીએ અને ધન સાધનોના સ્વામી બનીએ.

‘અમે આ વૈશ્વાનર વાણીનો બ્યવહાર કરીને શુચિ, શુદ્ધ અને પાવક બનીએ તેમજ આ સ્તુતિ રૂપ વાણીથી વિશેષ આનંદ વિનોદ કરીએ, જેથી અમારાં જીવન ઉન્નત બને અને અમે અમારા ઉન્નતિના સૂર્યનાં સારી રીતે દર્શન કરીએ.’ વાર્ય

અને સામર્થ્યનાં સંપાદન કરી, માનવી ઉન્નતિ સાધે અને ઉત્તમ બને, તે ભાવે ઋપિ અથર્વા એકવૃપ-અનેરા સામર્થ્ય સેવનાર હેવની રતુતિ કરે છે :

૧ 'હે વીર પુરુપ, તું ઈન્દ્રનો વૃપા-પરાક્રમો બન, પૃથ્વીનો આ વૃપા બન તેમજ વિશ્વનાં સધળાં પ્રાણીઓનો વૃપા બન. તું એકમાત્ર વૃપા-એકવૃપ બની રહે. જેમ સરતાં સધળાં જલોનો સ્વામી સમુર છે, જેમ પૃથ્વીને વશ રાખ્યનાર અર્જિન છે અને જેમ નક્ષત્રોમાં ચંદ્રમા ધીશ-સ્વામી છે, તેમ તું એકવૃપા-અનેરા સ્વામી બન. જેટલાં પ્રાણવાન-અસુર પ્રાણીઓ છે, તેમનો તું સમ્રાટ છે, સધળા મનુષ્યોનો કુદુરુદ્ધ-શ્રેષ્ઠ છે અને બધા હેવોનાં સ્થાનોનો અરધો ભાગીદાર છે તેમજ તું એક માત્ર વૃપા બન'

અહીં વૃપ શાખ વીર અને સામર્થ્યના અર્થમાં છે. શ્રેષ્ઠ બળને માટે વૃષભ શાખ વપરાય છે; એ દાષ્ટાંયે ઈન્દ્ર, પૃથ્વી, વિશ્વ, પ્રાણી, આર્ગન, ચંદ્ર વગેરે હિવ્ય પદ્માર્થી પાસેથી વૃપ સામર્થ્ય મેળવવાનું અહીં સૂચન છે. આ રીતે વીર સામર્થ્યથી શ્રેષ્ઠ પદ મેળવા લાધા પણ પણ, પ્રયત્ન તો કરવાનોજ રહે છે, કારણું કે જે નિર્જર્તિ દુર્ગાતિના હેવા છે, તે ભૂળમાં પ્રેરણા આપે છે. દરિદ્રતા આમ તો હોષ ગણાય છે પણ તે જે ન હોય, તો માણુસને કરું સૂઝેજ નહિ. માણુસ સુખચેન મેળવી અંધ અને આળસુ બની જય છે. આ નિર્જર્તિ હેવા તો એક ગુણ ગણાય કે જેથી માણુસ સદ્ગા સાવધાન અને જગરૂક રહે. ઋપિ અંગિરા તેનો આ રીતે મહિમા ગાય છે :

૨ 'ઓ નિર્જર્તિ, તારા ફૂર મુખમાં હું મારાં સુખબોગના સાધનોની આહૃતિ આપું છું, જેથી તારા સંજોલાં દુર્ગાતિમાં બંધાયેલાં જનોના મુક્તિ થાય. હાલ્યા અનુભવો જનો તને ડિદોગ અને પુરુપાર્થનાં ભૂમિ ગણે છે છે. હું પણ તને સારા રીતે જાણું છું, કારણું તું પોતે જ નિર્જર્તિ-દુર્ગાતિનું ઇપ છે.

'જેમ લક્ષમાં વિભૂતિ છે, એમ તું પણ ભૂતિના ઇપે રહેલ છે. એ નિર્જર્તિ, તું અમારે માટે હવિષમતા-ધન-ધાન્ય આપનારો બન. તારો જે ભાગ અમારો અંદર છે, તે આ છે બંધનમાં ઇસાયેલા આ લોકોને તું પાપથા છોડાવ. સ્વાહા-તારે માટે અમે બલિ આપોએ છીએ. ઓ નિર્જર્તિ, જોકે તું પોતે કોઈ ચેષ્ટા કરતાં નથી, તું પોતે નિર્ષિક્ય છે, તે પણ લોઢાનાં સાંક્ળોથાં પડેલાં બંધનોને ઘોલ્યો નાખ. કાલનાં નિયમન કરનાર સાક્ષાત મૃત્યુ યમરાજ છે, તેમળે મને આ દુર્ગાતિના મુખમાં વારવાર ધકેલાં દીધો છે તે મૃત્યુને ભારા નમરસ્કાર હો.

'ઓ યમરાજ, તમે પ્રારથને કારણે કોઈ પ્રાણાને લોખાના થાંબલાનાં સાથે બાંધ્યો હો છો, ત્યારે તે ઇનરો દુઃખ અને સેંકડો અપમૃત્યુ-ધાતથાં જકડાખ જય છે તમે પિતૃઓ અને પ્રારથનાં નિયમન કરનાર કાલનાં સંગતિ સાધી પ્રાણાને પ્રારથથી વશ રાખો છો. હવે એ બંધનોથાં છોડવા, તમે આ પુરુપાર્થ સેવી મનુષ્યને ઉત્તમ-ઉન્નતિના શિખરે લઈ જાઓ.'

આજીવિકા

હરેક માનવો દુર્ગતિથી બચી શકે, એવી આત્મશક્તિ ધરાવે છે; તેને જગાડવા માટે ઋપિ શાંતાતિ વિશ્વજિત દેવની સ્તુતિ કરે છે, જે અંદરનો અંતર્યાંમી છે :

૧ ‘ઓ વિશ્વજિત દેવ, તું મને એ શક્તિને હવાલે કર, જે મારું રક્ષણ કરે. એ ત્રાયમાણ—રક્ષણ કરનાર શક્તિ, અમારાં એ પગાં અને ચાર પગાં પ્રાણીઓનાં સર્વ રંતે રક્ષા કર; તું પોતે જ અમારે માટે વિશ્વજિત છો, કલ્યાણુકારી છો અને સર્વવિત છો, તે અમારાં રક્ષણ કરો. અંતરની જગેલી એ આત્મશક્તિ સામાન્ય સુખભોગથી પણ અધિક કલ્યાણુને સાધે છે અને માનવોએ તે પરમ શૈય સાધવું જોઈએ, તે માટે ઉપરિ બધું નામના ઋપિ ઘૃહસ્પતિની સ્તુતિ કરે છે :

૨ ‘ઓ માનવો, તું તે શૈય—પરમકલ્યાણ મેળવી લે, જે અદ્ર-સુખભોગથી અધિક છે. આ માટે સર્વ પ્રકારનાં ખોધ આપનાર ઘૃહસ્પતિ તારા માર્ગદર્શક બની આગળ આવો. અમારાં કલ્યાણ સાધનાર સર્વ વીર પુરુષો છે, તે આ પૃથ્વીના શૈષ્ડ સ્થાનમાં વાસ કરો; અડયણ કરનાર શરૂને દૂર કરો.’

મોટા લાગની અડયણ તો માનવો જન્તે ઉલ્લિં કરે છે અને તેથી ભયલીત રહે છે; તેને કારણે એટાં સ્વર્પન જેવા ભય ઉભા થાય છે, તે દૂર કરવા ઋપિ યમ પ્રેરણા આપી રહ્યા છે:

૩ ‘એટાં સ્વર્પન આવે, જીવન દુઃખથી આકર્ષણ લાગે, રાક્ષસોથી ભય જગે, ધન સાધનના વૈભવ ઘૂર્ણી જતાં દરિદ્રતા દેખાય, ધનસાધન ન હોવાને કારણે અગવડો ઉલ્લિં થાય, લોકમાં નામ વગોવાય કે એટા પ્રચાર થાય; તેમજ વાણીદારા નિંદા અને અપવાદ જગે; આ પ્રકારની અડયણો ઉલ્લિં થાય; તેનો નાશ કરવામાં તમે અમને સહાય કરો.’

આ સૂક્તતના ઋપિ યમ છે, જે માનવીને નિયમન પાઠ શીખવીને શરીરના આરોગ્ય અને મનના સ્વસ્થતા જળવવાનું સ્વચ્છન કરે છે. જેણે યમના શાસનને જીવનમાં ઉતાર્યું; તેને પદ્ધી કોઈ અડયણ આવતી નથી; એ ભાવ અહોં જેવાને મળે છે. જેણે પોતાના મનને વશ કર્યું, તે સારાં કર્મ કરે છે અને સર્વ પર વિજય મેળવે છે, એ ભાવે ઋપિ અંગિરા દેવ ધન્દની સ્તુતિ કરે છે, જે અંતર્યાંમી છે :

૪ ‘ઓ અંતર્યાંમી પરમેશ્વર ધન્દ, જેમ તમારા વજથી ધૂટેલા વીજળી વનવૃક્ષોનો સંપૂર્ણ નાશ કરે છે, એમજ તમારી પ્રેરણાથી જુગાર ખેલતા કપટી જનોનો સર્વ રંતે નાશ કર્દાં, જે મારા જીવનને હોડમાં મુકવા તૈયાર થયા છે.

‘મારા જીવનમાં કેટલાક ખેલાડીનો ઘૂઅ હોંસાલા અને વેગવાળા છે, તો કેટલાક સાવ સુરત આળસુજનો હોય છે આદત છોડતા નથી; માટે તેમના પ્રારખધમાં જે નહિ અને એ બધાં ભાગ્ય લેગાં કરીને હું મળવી

૧. અથર્વવેદ ૬, ૧-૭, ૧-૪ ૨ અથર્વ ૨. ૭, ૬, ૨ અથર્વ ૩. ૭. ૨૪. ૧

૪ અથર્વ ૪. ૭. ૫૨; ૧-૬

‘જે હેવ મારા જીવનના અગ્રેસર બની મારાં કાર્યોમાં સહાય કરે છે, તે અગ્નિહેવ પોતાનાં વસુધન મારી પાસે લાવે; તેમની હું અનનજીલથી સેવા કરું છું. એ રીતે જે હેવા અનનથી ભરેલાં ગાડાં લાવી, મારા કોડાર ભરી હે છે, તે હેવ ભરુતો માટે અમે શ્રેષ્ઠ પ્રકારનાં રતોત્ર સિદ્ધ કરોએ છીએ. હે હેવ ધન્દ, જીવનમાં તારો યોગ સાધી, અમે શત્રુ પર વિજય મેળવોએ, અમારે માટે ઉત્તમ સુખ-સગવડ આપનાર સ્થાન તૈયાર કર તેમજ શત્રુઓના અલનો નાશ કર.

‘એ શત્રુ, જે જે અહુચુણો તેં અમારા માર્ગમાં ઉલ્લાસ કરી છે અને જે જે અવરોધો ઉલ્લાસ કર્યા છે; તે બધાં વિદ્ધનોને હું દૂર કરું. જેમ વરુ વેદાને પકડી રાખે છે, એમજ હું કાર્યોને જફડી રાખું. જેમ પોતાની જલે ઉલ્લાસ કરેલાં વિદ્ધનોને કારણે આગસ્તુ જન પોતાનાંજ કાર્યોનો નાશ કરે છે, પરંતુ સેવા અને પરોપકારનાં કાર્યો કરવાનો ધ્રુણા રાખનાર સુજન ધનસાધન માટેનો સગવડ રોકતો નથી; તેને માટે ધનસાધન મેળવવાનો શક્તિઓ પોતે પ્રયત્ન કરુંને ઉત્તમ સિદ્ધિઓ સાધી આપે છે.

‘એ પુરુષુત ધન્દ, ગાયોની સહાય મેળવી, અંમે ખરાય ભતિને તરી જધાએ. અમારાં કુદુંધીજનોમાં જે ભૂખ-તરસ જગ્યી છે, તેને જવ વગેરે ધાન્ય મેળવીને શમાવીએ. આ ધરખાર માટે જે રાચરચીલાં સાધન સામગ્રીઓ છે, તે વસાવી અમે જીંચી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરીએ; તેમજ અમારી શક્તિઓથી ઉત્તમ ધન સાધન મેળવી લઈએ.

મારે જીવનમાં જે કંઈ કાર્ય કરવાનાં છે, તે હું મારા જમણા હાથમાં લઈ છું, ત્યારે મારા ડાબા હાથમાં તે કાર્ય સિદ્ધ કર્યાનો વિજય પ્રાપ્ત થાય છે. એ રીતે હું પોતે જીવનની સર્વ સિદ્ધિઓ મેળવી લઈ છું: મુખ્યત્વે ગોધનથી મગતી શુદ્ધમતિ, અશ્વથી મળતી પ્રાણુશક્તિ અને હિરણ્ય-સુવર્ણથી મળતી ધનસાધનની સિદ્ધિ.

‘જેમ મીઠાં દૂધ આપનારી ગાય સારી ભતિ આપે છે, એમ જ કુશળતાથી જીવન જીવનાર ડાલ્યાજન એવી રીતે જીવનની ચોપાટ જેલે છે કે જેથી જીવનના પાશા જીવન ચોપાટ જેલતા સિદ્ધિનાં ફળ અપાવે છે. જેમ ધનુષ્યધારી ધનુષ્ય પર હોરી જેંચી લક્ષ્ય લેહે છે, એમજ મારાં કરેલાં કાર્યની ધારણાથી મને સિદ્ધિ મળો.’

આ સ્કુતમાં પાશાથી જેલાતી ચોપાટની રમત સાથે જીવનની સરખામણિ કરી છે. ચોપાટમાં સામે સામે જેલાડી હોય; એમ જ જીવનમાં પણ પ્રતિરૂપધર્માએ હોય છે, તે કિતવ-કપટી હોય; તોપણુ ઉઘમી જન કુશળ હોય અને ખીજનાં ચાલ સમજી જતો હોય, તો તે ચોપાટમાં વિજય મેળવી લે છે. કૃત નામનો પાશો છે, તે કુશળતાથી જેલવામાં આવે, તો જ્ય મળે છે. અહીં જમણા હાથને દક્ષિણ કલ્બી છે, તેમાં કુશળતાથી ચાલ જેલવાનું સૂચન છે. સ્વાર્થી અને પરમાર્થીજનો આ જીવનની ચોપાટ પર લેગા થાય છે, તેમાં સ્વાર્થીજનો હારી જાય છે, કદાચ શરૂઆતમાં તે વિજય મેળવે પણ તે ક્ષણિક છે. એ રીતે સ્વાર્થ સાધનાર

આજુવિકા

અંધકારમાં અટવાઈ જય છે, પરોપકારી સુજન પ્રકાશને માર્ગ આગળ વધે છે, તે પ્રકાશનો માર્ગ ખૂલો રાખવા કંપિ ભૂણ હેવરાજ ઈન્દ્રની રતુતિ કરે છે:

૧ ‘સર્વજનોના હૃત્યમાં નિવાસ કરનાર એ વસુ ઈન્દ્ર, આ તારા હિન્દુ પ્રકાશના માર્ગ છે, જે માર્ગથી ગતિ કરવા માટે તમે બધા લોકોને પ્રેરણા આપો છો, તેજ માર્ગથી તમે અમને હોર્ઝ જાઓ, જેથી અમે સુખ સાધન મેળવોઓ.’

સુખ સાથે શાંતિ હોય; એ સમૃદ્ધિ સાત્ત્વિક ગણ્યાય અને તેનાં સંપાદન કરવામાં રતુતિ પ્રાર્થના મહત્વની છે, એ ભાવ પ્રગટ કરતા કંપિ ધાતા એક સૂક્તમાં ધાતા અને સવિતા તેમજ ખીંડ સૂક્તમાં પ્રનાપતિની રતુતિ કરે છે:

૨ ‘જે આ જગતના વિધાતા, પાલક-પતિ અને ઈશ્વર છે, તે રયિ-તેજસ્વી ધન સાધન અમારાં ધરમાં રાખો અને અમને પૂર્ણ ગીતે સાથ સહકાર આપો. તે ધાતાએ આપેલાં ધન સાધન અમે દાનમાં વાપરોશું. એમ જણ્ણોને તે અમને એવી જીવાતુ-આજુવિકા આપો, જે પુરેપુરી હોય અને અખૂટ ભંડાર જેવી હોય. એ ધાતા હેવ છે, જે વિશ્વલરનાં ધન સાધન સંપાદન કરવામાં સહાય કરે છે, તે અમારે વિષે સારો ભતિ રાખો.

‘આ ગૃહસ્થ એક ઉદાર દાતા છે, તે પ્રનાજનોની કામના સેવે છે, માટે ધાતા તેનાં ધર-દરખારમાં મનગમતી ચીને રાખ્યા લે. તેમના એ કાર્યમાં વિશ્વના સધળા દેવો, સેવાભાવી માતા અહિતિ અને ખીંડ હિન્દુ ભાવ સેવનાર જાનોજનો સહકાર આપો, તેમજ તે ગૃહસ્થને અમૃત અન્તના લાભ આપો. દાનશીલ ધાતા, પ્રેરણા આપનાર સવિતા, ધનભંડાર કોઠારના માલીક પ્રનાપતિ, અભિન, ત્વષ્ટા અને વિષણુ વગેરે દેવો. આ ગૃહસ્થ યજમાન માટે ધન રાખો, કે જેથી તે પોતાનાં પ્રનાજનોની સાથે જીવનના આનંદ વિનોદ કરતા રહે.’

૩ ‘વિશ્વના વિધાતા એ પ્રનાપતિ છે, જે આ સધળાં પ્રનાજનોને પેદા કરે છે; એટલું જ નહિ, તે સારાં મનવાળા બનીને આ પ્રનાજનોને ધારણ કરે છે. એ પાલક પિતાથી જે પ્રનાજનો પેદા થયાં છે; તે બધાં પોતાના પિતાની જેમજ સર્જનનાં જાન ધરાવે છે અને પિતાની જેમજ ઉદાર મનવાળાં બની, એક જ પિતાનાં સહુ સંતાનો છીએ, એ ભાવે સર્વજનોનાં સાથે સ્નેહનો સંબંધ રાખે છે. એ પ્રનાજનોમાંનો હું એક પ્રતિનિધિ છું, માટે સર્વનાં હિત કરવા માટે એ પુષ્ટિપતિ વિધાતા મને હૃષ્પુષ્ટ રાખે.’

‘વડ તેવા ટેયા અને ખાપ તેવા એટા’, એ કહેવત પ્રમાણે આપણે સૌ ઉદાર-ચરિત, જાની અને દાનશીલ પ્રનાપતિના પુત્રો છીએ અને તેથી પરરપરના સાથ સહકાર સાધી સમાજનાં કાર્યો કરીએ; એ ભાવ આ સૂક્તમાં છે, પણ તે માટે

પરસ્પરની અનુમતિ સધાય, તોજ સમાજનાં ધારાધોરણું સચ્ચવાય. એક અત્યંત કૃપણું અને સ્વાર્થી હોય અને બીજે સેવા અને પરોપકારનાં ઉદાર કાર્ય કરી, કાયા ધરી નાખે, એ ન્યાય સંગત નથો; એ લાવે ઝડપિ અથર્વા જૈ જોના હૃદયમાં વસેલી અનુમતિ-સહકારની ભાવના જગાડવા રતુતિ કરે છે:

૧ ‘અમે સેવા પરોપકારનાં કાર્યો સાધવા આ જીવન યજનાં મંડાણું કર્યાં છે. હવે એ કાર્યોમાં સાથ સહકાર આપનાર હેવોમાં અનુમતિ જાગે અને અમે પરસ્પરને અનુદ્ઘળ રહીને કાર્ય કરીએ. આ કાર્યોમાં મને દાન આપવાની છંદા રાખનાર જીવનીજનો માટે હૃત્યવાદન અગ્નિ અનુદ્ઘળ રહેણે; અર્થાત્ અમારાં કાર્યોનો અગ્રેસર સેવા કાર્યના વહેંચણી બધાને અનુદ્ઘળ બની, કરી આપે.

‘અમારાં આ ઉદાર કાર્યોમાં અનુદ્ઘળ રહેનારો એ અનુમતિ દેવિ, તું પોતેજ આ વાત માને છે કે, પરસ્પર અનુદ્ઘળ રહીને કાર્ય કરવાં જોઈએ; એ ભાવે તું અમારાં કલ્યાણું કર. અમારાં આપેલાં હૃત્ય-ધન સાધનનો સ્વીકાર કર અને અમને પ્રજાજનોની સાથે રમણ કરવા હે.

‘અમારા સમાજનો આ અગ્રણી નેતા છે, જે અમારાં કાર્યોમાં પોતાની અનુમતિ આપે છે, તે અમારાં પ્રજાજનોને અખૂટ ધન સાધન મળે, એ કાર્યોમાં પણ સારો રીતે અનુમતિ આપે. એ નેતાના કોધમાં અમે ઝડપાછ જઈએ; એવું બને નહિએ; તેના સાથ સહકારની ભાવના અને સુમતિમાં અમે રહીએ, જેથી સહકારની ભાવના એકસરખી ચાલૂ રહે.

‘એ અનુમતિ દેવિ, તારાં નામ અમને અનુમત છે, કારણુંકે તેથી સારાં દાન મળે છે અને જીવનાં ધન સાધન સારી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. એ સુપ્રણૂંત ઉત્તમ પ્રકારની નીતિને અનુસરનારો દેવિ, તારાં જે દાન છે, તે અમને સારી રીતે અનુમત છે, તેથી અમારાં જીવન યજનાં કાર્યોનાં રક્ષણું સારી રીતે કરો. એ અનુમતિ, તું વિશ્વવારા-અધીને મનગમતી અને સુલગા-સારાં ભાગ્યથી યુક્ત છે, માટે અમને સારા વીરજનો આપે, જેથી અમારાં કાર્ય થાય અને ઉત્તમ ધન સાધન આપે.

‘જુઓ, જુઓ, અનુમતિ આપણા આ જીવનયજમાં આવી પહોંચી; તે આપણને સારાં કાર્યક્ષેત્ર અને સાથ સહકારથી વીરજનો આપશો, જેથી આપણું આ જીવનયજ સુન્નત-સારી પ્રતિષ્ઠા મેળવી પ્રસિદ્ધ થાય. તે અનુમતિની આ ઉત્તમ મતિ છે, જે આપણું કલ્યાણું સાધશો, તેનાં રક્ષણું હેવો કરે છે, તે આપણા યજનાં રક્ષણું કરે.

‘આપણા આ વિશ્વમાં જે કાંઈ રિથર છે, જે હરે હરે છે અને જે બીજાને પણ હલન-ચલનમાં પ્રેરણા આપે છે, તે બધામાં પ્રેરણા આપનાર અનુમતિ છે. હે અનુમતિ દેવિ, તારી સુમતિમાં અમે રહીએ; એ પ્રકારની અનુમતિ-અનુદ્ઘળ મતિ અમને આપતી રહે.’

અથર્વ-ગૃહ્ણ-વેદ

માનવના બાલકને કેળવણી આપવામાં આવે છે. તેનો જન્મ પણ ધીજાં
પશુઓ અને ગ્રાણીઓની જેમ સાંજ કુદરતી નથી. માતા અને પિતાના સંબંધ
પર મોટો આધાર રાખવામાં છે. મેડમ મોન્ટેસોરી જેવાં બાળકેળવણીકાર જણાવે
છે કે, બાળકની કેળવણી માતાના ઉદ્દરમાં રહેલ ગર્ભથી થાય છે. પ્રાચીન ઋપિઓ
એથી, આગળ વધી માતાપિતાના સંબંધને કેળવણી સાથે જોડે છે. જે પતિ અને
પત્ની લગ્નના સંબંધે જોડાય અને ધર વસાવી ગૃહસ્થ જીવન શરૂ કરે, તેની સક્ષળતા
અને સિદ્ધિના રૂપે પ્રજની ઉત્પત્તિ છે. લગ્નના એ સંસ્કાર પતિપત્નીના જીવનને
ઉત્કૃષ્ટ બનાવે છે; પરંતુ ભાવી પ્રજના સર્જનમાં એ સંસ્કાર પ્રથમ ગણ્યાય છે.

ગૃહ્ણસૂત્રો, સ્મૃતિશ્રંખો વગેરેમાં સોળ સંસ્કાર ગણ્યાવવામાં આવ્યા છે, તેમાં
પહેલો સંસ્કાર ગર્ભધાન લેવામાં આવે છે, પરંતુ જે પ્રજના સર્જનમાં ગર્ભધાન
છે; તે ગર્ભ માટેની તૈયારીમાં માતા અને પિતાનાં મિલનને પહેલું મહત્વ અપાય
છે. ગૃહમાં ગૃહિણી અને ગૃહપતિ રહે છે અને ગૃહસ્થ જીવન શરૂ કરે છે; એ
ગૃહસ્થાશ્રમ માનવ જીવનનો પાયો છે. એ ગૃહમાં પરસ્પર રનેન અને ઊંમા મળે છે;
તેમાં બાળકની લાગણીને અનુરૂપ વાતાવરણ મળે છે. એકલાં પતિપત્ની રહેતાં હોય,
ત્યાં બાળકને પણ એકલવાસ ભોગવવો પડે છે. માનવે જીવન શરૂ કર્યું અને કુદુર્ય
જીવનનો પાયો રહ્યાયો; પરસ્પર આહાન-પ્રાહાનના નિયમમાં ધન સાધનના
વ્યવહાર-વિનિમય શરૂ થયા. તેથી આગળ વધી વર અને કન્યાના લેવહેવડના
વ્યવહારોને નીતિ અને ધર્મનું રક્ષણ આપવામાં આવ્યું.

અથર્વવેદ એ રીતે ગૃહ્ણ સંસ્કારોનો વેદ છે. ધરશાલા રચની, ગોણ્ઠ-ગોશાલા
રચની, દેવધર બનાવવાં વગેરેની સૂચના અહીં મળે છે. ધરમાં વસનાર પ્રજનજનો
અને ગોણ્ઠમાં વસનાર પશુઓનાં સંરક્ષણ થાય, સારી રીતે પાલન પોપણ થાય;
તેમને પૂરતાં ધન સાધન મળે, એ માટે આજીવિકા મેળવવાની સૂજ પણ અહીં
જેવાને મળે છે. તેમાંથી જ માનવના કુદુર્યનું સર્જન અને માનવના બાલકનું
ધડતર થાય છે. એમાં ગૃહ્ણ સંસ્કારને અગ્રિમ સ્થાન મળે છે.

વિશ્વનાં કલ્યાણ, રાષ્ટ્રનાં રક્ષણ અને સમાજનાં સંગઠનમાં આ વ્યક્તિ
વ્યક્તિનાં ધડતર મહત્વનાં છે. એ વ્યક્તિમાં વસેલ પુરૂષને, આત્માને જગાડવાનો છે.

બક્તિનો હેઠ એ આત્માનો નિવાસ છે, ધર છે. એ શરીરના સંરક્ષણાની ભૂલ લાવના તો આત્માને ઓળખવાની છે. માનવ અહારના જીવનમાં ધણું મોટી પ્રગતિ સાધે, પણ જે તે પોતાના ધરનેજ વીસરી જ્યા છે. નજીકમાં નજીક રહેલ પ્રાણુને ભૂલી જ્યા છે અને પ્રાણુના રક્ષક અધિનીકુમારોને ભૂલી જ્યા, શરીરમાં વસેલ અંતર્યામી અગ્નિ, ઈન્દ્ર, સોમ વગેરે હેવોને ભૂલી જ્યા કે જે હેવો માનવની લૌટિક સંપત્તિ વધારવામાં પ્રેરક છે, તેના મૂળમાં જે આત્માની સમૃદ્ધિ છે, તેને જગાડવા માટે, માનવના બાલકમાં તેનાં ધડતર કરવા માટે, જે શિક્ષણું અને કેળવણું આપવાની છે, તે તો તેની અંદર રહેલી સુતેલી શક્તિએ જગાડવાની છે.

અર્થવ્ર્વેદની આ વ્યુત્પત્તિ પર પ્રકાશ પાડતાં ગોપથ આલાણુ (૧-૫) માં જણાવ્યું છે કે, ‘અથ અર્વાઙ્ એનમ् એતાસુ એવ અપ્સુ અન્વિચ્છ ઇતિ । તદ્દ યદ્ અબ્રવીત् ‘અથ અર્વાઙ્ એનમ् . અન્વિચ્છ તદ્દ અર્થર્વા અમ્વત્તુ ।

અહીં ‘અથ અર્વાઙ્ હવે પાસે જ એને જોણો.’ પરથી અર્થર્વા શાખદ બન્યો છે.

આ વેદના ઋપિગોમાં મોટે ભાગે અંગિરા કુલના અર્થર્વા અને ભૂગુંયો છે, એ અંગિરસ્ત્તી વ્યુત્પત્તિ આપતાં ગોપથ આલાણુ (૩, ૪) જણાવે છે :

એતદ્ વै ભૂયિષ્ઠं બ્રહ્મ યદ્ ભૂગુ અંગિરસઃ । યે અંગિરસઃ સ રસઃ । યે અર્થર્વાણઃ તદ્ મેષજમ् । યદ્ મેષજં તદમૃતમ् । યદમૃતં તદ્ બ્રહ્મ ।

ગોસૂક્ત-પ્રેરણાની ભૂર્તિ

માતા રૂદ્રાણાં દુહિતા વસૂનાં સ્વસાદિત્યાનામમૃતસ્ય નામિઃ ।

પ્ર નુ વોચં ચિકિતુષે જનાય મા ગામ્ અનાગામદિર્તિં વધીષ્ઠ । ઋગ્વેદ ૮, ૧૦૧, ૫

ને ચિકિત્સા કરનાર જન છે, તેને હું જણાવું છું કે, જે ગાય અનાગા-હોપરંહિત અને અહિતિ દીનતારહિત છે, તેને ત્રાસ આપો નહિ, તે રૂદ્ર હેવોની ભાતા, વસુઓની દીકરી, આદિત્યોની જેન અને અમૃતની નાલિ-અમૃત જેવાં દૂધ આપનારી છે.

ઋગ્વેદમાં ગોમહિમા જેવાને મળે છે, એ જ રીતે અર્થવ્ર્વેદમાં પણ ગોમહિમા સારી પેઠે છે. તેનો એક ઉત્તમ નમૂનો અર્થર્વ ચોથા કાંડમાં એકવીસમું સૂક્ત જેવાને મળે છે. તેનો કવિ અલ્લા છે. અરણ્ય-અરણુ નિર્બય સ્થાનોમાં હરતી કુરતી ગાયો. કવિની નજર સામે છે. તેનાં રોજે રોજનાં સરળ, ભલાં, નિર્દ્વૈષ ચરિતોમાંથી પ્રેરણા લઈ, કવિ એક ઉદ્ઘાત આદર્શ ચરિતને ઝંખે છે, ચાહે છે, તે ચરિતનો નાયક આ દ્ષા-કવિનો આરાધ્ય હેવ છે.

કવિના વાતાવરણુમાં યજા, યજમાન, સોમરસ, ઈંડ, રૂદ્ર, દેવ વગેરે સહેજ સ્વાભાવિક વસેલાં છે. જીવનના ઉદ્ઘાત ગુણોને કેળવવા અને સંકુચિત, અવરોધક પાપ તાપને શભાવવા માટેના દિવ્ય કાર્યમાં ગાયત્રું સ્થાન મહારવતું છે, કવિની પ્રેરણામૂર્તિ ગાય એ ઝક્કા ચારપગું પશુ નથી; તેને તો ગાયો એક અનેરી દિવ્ય ચેતનાઓ છે. જે નિર્ભિંગને સખળ અને નિરતેજને તેજસ્વી બનાવે છે. જે ગાયો માનવનાં ભાગ્ય ધડે છે. જે ગાયો પોતે ઈન્દ્રની જેમજ પ્રેરકબળ બની માનવનાં ચિત્તને જગાડે છે :

આ ગાવો અગ્મન् ઉત ભદ્રમક્રન् સીદન્તુ ગોષ્ઠે રણયન્તુ અસ્મે ।

પ્રજાવતીઃ પુરુષપા ઇહ સ્યુઃ ઇન્દ્રાય પૂર્વીર્ ઉપસો દુહાનાઃ ॥ ૧ ॥

ગાયો બલું સાધન આવી પહોંચ્યો ગોષ્ઠે વસો તે અમકાજ રાચી.

પ્રન્લવતી હો પુરુષપ હો તમે આપો ઉપાયો દુધ ઈન્દ્રને તમે.

આ ગાયો ગોશાળામાં આવી પહોંચ્યો છે, તે ગોધમાં સુષેથી બેસો અને અમારે માટે આનંદના રણુકાર કરો. તે અહીં પ્રન્લાયોવાળી અને અનેક ઇપોવાળી થાઓ અર્થાત् વાછડા-વાછડીઓની વૃદ્ધિથી અનેક સુંદર ઇપો ધારણ કરો તેમજ અમારા આરાધ્ય દેવ ઈન્દ્ર-પરમેશ્વરને સવારે સૂર્ય ઉગતાંની સાથેજ દૂધ આપનારી હોએ.(૧)

ઇન્દ્રો યજવને ગૃણતે ચ શિક્ષત ઉપ ઇત્ દદાતિ ન સ્વં સુષાયતિ ।

ભૂયો ભૂયો રચિમ્ ઇદ્દ અસ્ય વર્ધયન્ અમિન્ને ખિલ્યે નિ દધાતિ દેવયુમ્ ॥ ૨ ॥

યજમાનને ઈન્દ્ર સુષોધ આપે આપે બધું તે કશું ના છૂપાવે;

સમૃદ્ધિ તેની ક્રમથી વધારે ન હિવ્યલાવે નિજ ધામમાં લે.

યજ કરનાર અને સ્તુતિ કરનાર યજમાનને તે દેવરાજ ઈન્દ્ર સારો એધ આપે; તેમજ તેમની પાસે જે કાઈ હોય, તે બધું ખરેખર આપી હે છે. તે મહારાજ ઈન્દ્ર પોતાની જલને કદી પણ છૂપાવતા નથી. તે યજમાનના ધનમાં વારંવાર વધારો કરે છે. જે વિલ્ભૂતિઓ દિવ્યલાવ પ્રાપ્ત કરવા ઈચ્છિતી હોય છે, તેમને ઈન્દ્ર પોતાના જ દિવ્ય ધામમાં રાખ્યા લેતા હોય છે (૨)

ન તા નશન્તિ ન દમાતિ તસ્કરો નાસામ્ અમિત્રો બ્યથિર્ આ દધર્ષતિ ।

દેવાંશ્ યાભિર્ યજતે દદાતિ ચ જ્યોગ્ ઇત્ તાભિઃ સચતે ગોપતિઃ સહ ॥ ૩ ॥

નારીં જતી ગાય ન ચોર ચોરે પીડાય તેને નહિ કોઈ આપે,

જેને લીધે દેવ યજે અને હે ગોપાલ જેને બહુ કાલ સેવે.

તે ગાયો જતે કયાંય નાસી જતી નથી તેમજ તેને કોઈ ચોર ચોરી જતો નથી. આ ગાયો એવી છે કે, કોઈ શત્રુ ચાહે તો પણ તેમને પીડા પહોંચાડી શકતો નથી. આ ગાયોને લીધે દેવેના યજો થતા રહે છે તેમજ દાન-દક્ષિણાઓ અપાય

૭. તે ગાયોની સાથે રહ્ણને જોવાળ લાંબા કાળ સુધી સેવા કરતો રહે છે.

ન તા અર્વા રેણુકકાટો અશ્નુતે ન સંસ્કૃતત્રમ् ઉપયન્નિ તા અભિ ।

ઉરુ ગાયમ् અભયં તસ્ય તા અનુ ગાવો મર્તસ્ય વિ ચરન્તિ યજ્વનઃ ॥ ૪ ॥

ધોડો ન તેની તુલના કરી શકે ના કોઈ જોમાંસ કદીય રંધે,

વિશાળ ને નિર્બિય સ્થાનમાં ચરે ગાયો સહા માનવ પાસમાં વસે.

પગથી ધૂળ ઉડાડનાર વેગીલો ધોડો મૂલ્યમાં તે ગાયોની સરખામણી કરી શકતો નથી. તેમજ તે ગાયો માંસ રંધનાર બયરચીના હાથમાં જથું પડતી નથી. જયાં યજ્ઞ કરનાર માનવીઓ અત્યંત પ્રસિદ્ધ નિર્બિય સ્થાનોની રથના કરે છે; તેની પાસે જ આ ગાયો કુરતી-ચરતી રહે છે.

ગાવો ભગો ગાવ ઇન્દ્રો મ ઇચ્છાદ્વ ગાવઃ સોમસ્ય પ્રથમસ્ય ભક્ષઃ ।

ઇમા યા ગાવઃ સ જનાસ ઇન્દ્રઃ ઇચ્છામિ હૃદા મનસા ચિદ ઇન્દ્રમ् ॥ ૫ ॥

છે ગાય ભાગ્ય, છે ધન્દ્ર ગાય જાણું ખરે સોમનું શૈં અન્ત ઉરે સ્વીકારી મનથીય નિશ્ચય ગાયો ખરે ધન્દ્ર સમાન જાણું.

‘આ ગાયો આપણું ભાગ્ય છે, તે આપણા ધન્દ્ર છે, સોમરસનું તે પહેલું લક્ષ્ય અન્ત છે’. આ બધી બાયતો મારી જાણુમાં છે, માટે તો હે લોકો, હું તમને જાણું છું કે, આ ગાયો આપણા ધન્દ્ર જેવી છે. આને કારણે તો હેઠય અને મનથી નિશ્ચય કરીને હું તે ધન્દ્રને મેળવવા ચાહું છું. (૫)

યૂં ગાવો મેદયથા કૃશાં ચિદ અશ્રીરં ચિત્ત કૃણુથા સુપ્રતીકમ् ।

ભદ્ર ગૃહ કૃણુથ ભદ્રવાચા વૃહ્દ વો વય ઉચ્ચતે સભાસુ ॥ ૬ ॥

ગાયો કરે નિર્બણને સુપુષ્ટ નિસ્તેજને તે કરતી સુતેજ,

કરો અમારાં ધરને સુભદ્ર યશો તમારા સધળે ગવાય.

હે ગાયો, તમે સૂક્ષ્મા, દૂર્યોળા જનોને હૃષ્પુષ્ટ અનાવો છો. તેમજ નિસ્તેજ માનવીને તેજરસ્વી કરો છો. હે ભદ્રવાણી બોલનારી ગાયો, અમારાં ધરને સુંદર બનાવો, કારણુ કે તમારા વિશાળ યશ સર્વ હેકાણે શાળાઓમાં ગવાય છે. (૬)

પ્રજાવતીઃ સૂયવસે રૂશન્તીઃ શુધ્યા અપઃ સુપ્રયાળે પિવન્તીઃ ।

મા વઃ સ્તેન ઈશત માઘશંસઃ પરિ વો રૂદ્ધસ્ય હેતિર્ણવતુ ॥ ૭ ॥

ચારે વને ગાય પ્રજ્ઞ ક્ષમેત પાણી પીએ તે જથું જલાશયે, ના ચોર પાપી અધિકાર ભોગવે રક્ષો તમોને તે રૂદ્ધ આયુધે.

હે સુંદર પ્રજ્ઞવાળી ગાયો, તમે સારાં ધાસ માટે વનમાં ઇરો છો. તેમજ સારી પરખ પર જઈ શુદ્ધ જલનાં પાન કરો છો. ચોર અને પાપી લોકો તમારા પર અધિકાર જમાવે નહિ તેમજ રૂદ્ધનું આયુધ ચારે બાજુથી તમારું રક્ષણુ કરો.

વેદોમાં અપારખ્ય જ્ઞાન અને તેને પ્રાપ્તિ કરવાના કિયાઓ સુસંખ્ય રીત,
 મનોવैજ્ઞાનિક રીતે બતાવવામાં આવી છે. જગતનો તે સૌથી વધારે પ્રાચીન ધર્મગ્રંથ
 છે. બધા લોકો મૂળમાં ચારેય વેદો ન વાંચી શકે, તેમને સરળ ભાપામાં સમજાવવાનો
 આચાર્યશ્રી વિષણુહેવ પંડિતનો આ પ્રયાસ સ્તુત્ય છે. આપણી શાળા મહાશાળાઓના
 વિદ્યાર્થીઓને તેમાંથી અનુપમ, હિંદુ સામન્દ્રે ઉપલખ્ય થશે. આ એક મોટી જોઈને
 પુરવા માટેનો બલિષ્ઠ પ્રયાસ છે. તેમાં પૂજ્યશ્રી ગંગેશ્વરાનંદજી મહારાજની પ્રેરણા,
 પૂ. શ્રી મોટાઓ આપેલું દાન, યુનિવર્સિટી ગંથ નિર્મણ ઐડ વગેરે સહાયભૂત
 થયાં છે, તથી તે બધાં આપણા અભિનંદનનાં પાત્ર છે. મારી તો એવી ધર્ષણા
 છે કે પછીથી વૈહિક સમાજ, 'વેદના ઋપિઓની ઉપાસના, વૈહિક વૈવહેવીઓનું'
 આધ્યાત્મિક રહસ્ય, વૈહિક કાળમાં સ્ત્રીઓનું સ્થાન, વેદની ભૂગોળ, વેદકાલીન
 ધતિહાસ, વેદ-ભારતીય સંસ્કૃતિનું ઉદ્ઘગમ સ્થાન વગેરે વિષયો. પર અભ્યાસપૂર્ણ,
 સ્વતંત્ર પુરિતકાઓ પણ લખાય; તે વિષયોને ઓલ ધાન્યા રેઝિયોના વાર્તાલાપોમાં
 સ્થાન મળે, વેદની અર્થ સાથે સપ્તાહો ગોડવાય. ભારતવર્ષ જગતના દેશોને આ
 કટોકદીના સમયમાં વેદનો મૌલિક સંદેશ આપી શકે તેમ છે અને તે પણ સાત્ત્વિક
 ગર્વ સમેત. આશા છે કે તે વિષયમાં પણ સંક્ષિપ્ત સબર પગલાં ભરાશે. આ વેદ-
 પરિચ્ય પુરિતકાઓના પ્રકાશન માટે કુરીથી લેખક આચાર્યશ્રી વિષણુહેવ પંડિતને
 તથા બધી લાગતીવળગતી સંસ્થાઓને, દાતાઓને અને મૂળ પ્રેરણા આપનાર
 મહામંડળેશ્વર શ્રી ગંગેશ્વરાનંદજી મહારાજને હું અભિનંદન, અભિવાદન અને
 પ્રણામાંજલિ સમપૂર્ણ છું. આશા રાખુ છું કે આપણી ઉગતી યુવાન-પેઢી આ
 પુરિતકાઓનો ખૂઅ ખૂઅ લાલ ઉડાવે.

ભુલા ડાકરની પોળ, નડિયાદ.
 ૮-૧-૧૯૭૫.

શાન્તિલાલ ડાકર, એમ. એ., બી. ટી.
 વિદ્યાભાસકર